

Lövétei Lázár László

Nyolcadik ecloga

„Aus den Gärten komm ich zu euch, ihr Söhne des Berges!“*

(Hölderlin)

KÖLTŐ

Mért fened úgy a halasbicskát, sógor? mire készülsz?
Rég elmúlt már húsvét itt, a hegyek tetején is!
Inkább október közepén, Aurélia napján
öld meg a bárányt, s nem lesz faggyúíze a húsnak...

PÁSZTOR

...s holnaptól nem fog csavarodni a kosnak a szarva,
holnapután meg a sárga savóba fog ívni a márna...
Rég nem láttalak errefelé! hol nyomtad a hátad?
Mert legutóbb még nem voltál ilyen erdei ízű.

KÖLTŐ

Ősszekalandoztam nagy bölcsen a lenti világot.
Volt is pár „Augsburgom”, akárcsak az ősmagyaroknak.
Azt hiszem, illik most már végleg visszavonulni,
és ez a hegy biza jobb, mint bármely bibliotéka...
Mondsza, miféle madár tipeg ott a fenyőfa tövében?

PÁSZTOR

Ott a keresztcsőrű,
de amott meg egy árva süvöltő...

KÖLTŐ

Hurrá! itt maradok nálad, s majd zengek a hegyről!

PÁSZTOR

Sok gyönyörű dicshimnusz hangzott már el a földről,
s látom, hogy te is ott tülekedsz zöld füllel a sorban.
Jó lehet ennyire hinni egy ügyben – csak be ne bukjon:
annyi az új hajtás! nem látom tőlük az erdőt...

* „Kertekből jövök én, hegy szülte fiak, tiközétek...” (Rónay György fordítása)

KÖLTŐ

Bánom is én!

*Annál, ami volt, csak jobb jöhet itten:
mintha szögesdrótok közt éltem volna eddig:
minden sarkon az én kis jósorsomra vigyáztak!
Itt, nálad legalább nem akar megváltani senki...*

PÁSZTOR

*Nincs neked, öcskös, komplett nagykórház az agyadban?
Vesszek meg, ha tudom, mire jó a poéta-kesergés...
Éjjel-nappal unatkoztok; bizony, itt a bibétek...*

KÖLTŐ

*Sejtettem, hogy meg kell majd magyaráznom a dolgot.
Hát ide hallgass! mondok most egy példabeszédet:
„Abban az évben eléggé meg voltam nyomorodva...”*

PÁSZTOR

Április 1-je abban az évben keddre esett volt...

KÖLTŐ

*„...Ültem a bárpultnál, és mind az járt a fejemben:
»Meg kell tudnom az első embertől, mi a lényeg«...”*

PÁSZTOR

*Hogy mi a lényeg?!
most például a szép, piros alkony...
Menj haza, sógor, s dönts el, hogy mit akarsz igazából...*

Potozky László

Pörgő szilvák

Elsőknek érkeztek a gyülekezési helyre. Feri a járda szegélyére ült, Virág egy csapos kútnak támaszkodott. Mintha kísértetni akarná őket, zsebeikben egyszerre recscent meg a csomagolópapír. Összeugrott a tekintetük, szavak nélkül viaskodtak. Nem egymással – a gyomrukkal. Kilátástalannak bizonyult az ellenállás, előkerültek az ebédre tartogatott Eudzséniák. Az első kekszet mindketten két harapásból eltemették, a másodikat kicsit tovább élvezték. Feri aprókat harapott, metszőfogaival épp csak megrepesztette a kekszet, majd fokozatosan csúsztatta hátra, mindenik fogával rágott rajta egy keveset. Virág más módszerrel dolgozott: szétválasztotta a kekszdarabokat, először a krémeset, majd az üreset majszolta el.

Gombóccá gyúrték, és félredobták a néhai kekszek csomagolását. Ne is lássák, mit tettek, röpke élvezetük ára tízórányi éhkopp. Távoli vigasz még a délutáni fizetésosztás, melyet az e heti szilvaszedésért kapnak. Akkor majd falnak valamit, a maradék pénzt pedig bizonyísten, az utolsó zörgőig beosztják. Ezt a fogadalmat házasságuk eddigi másfél évének minden egyes hetén elismélték.

Nyújtózkodó bakter vágott át a szemközti raktártelep udvarán. A ládaraktár mellé vizelt, közben a köddel küszködő napba hunyorgott. Előkerültek a rakodólegények is, az arcuk előtt gomolygó lehetet cigarettafüsttel sűrűsítették. A ládaraktárba mentek, ahonnan hamarosan fémes dobbanások hangzottak fel: hatosával egymásba csúsztatott és összekötözött ládákat pakoltak egy utánfutóra. Traktor farolt az utánfutó elé, hozzácsatolták, és már indult is széthordani a ládákat a környező szilvasokba.

A raktártelep szomszédságában állt a bolt. A tulajdonos leakasztotta a lakatot a védőrácsról, villanyt gyújtott, kávé telt oda főni. Kisteherautó zörömbölte szét a csendet, ezzel érkeztek a környékről felfogadott napszámosok. Testületileg a bolthoz tódultak, néhányan közülük nem tudtak begyűrödni a szűk helyiségbe, ők az alacsony kerítéssel körülvett udvarról kiabáltak be társaiknak, siessenek már, szarozni kint is lehet. Feri és Virág az udvar sarkában, egy betonasztalnál húzódtak meg. Bárhogy kutakodtak zsebeikben, csak egyetlen pohár kávé árát tudták összekuporgatni. Majd elosztják, elég lesz fél adag is fejenként. Helyette vehetnének valami kopogásra száradt, leárazott péksüteményt is, de annak semmiféle serkentő hatása nincsen, és nekik ma, a hét utolsó munkanapján szükségük van minden erejükre. Időközben bevásároltak a napszámosok, többen kimérős kekszet ropogtattak, egyikük pástétomot evett, csak úgy magára, kenyér nélkül, az ujjaival, másik háromnapos, légy piszokkal pöttyözött perecet

tuszkolt a szájába, de voltak olyanok is, akik egy deci Szánkóssal pótolták a reggelit. Feri kikérte a kávé, a boltos megkérdezte, lesz-e még valami, adhat hitelbe is, de ő nemet intett. Csóró volt, viszont soha életében nem verte magát adósságba.

Traktor közeledett, utánfutója csattogva panaszkodott a falusi út kátyúira. Feri felkapta a cókókjukat, és már kapaszkodott is az utánfutóra, hogy helyet foglaljon magának és feleségének. Virág vele szemben ült le, lazán széttett lábaikat egymásnak támasztották, és közéjük állították a szedővedreiket. Két napszámoknak nem jutott ülőhely, egyik a vödren foglalt helyet, a másik, egy kamaszkorú fiú, a traktort az utánfutóval összekötő csatlakoztatóra állt.

Szétoszlott a köd, mire kiértek a faluból, feltűntek a dombokon sorakozó szilvasók. Egy félkegyelműnek látszó férfi pajzán nótákat dalolt, az összekötő rúdon egyensúlyozó fiú is betársult. Két nő arról vitatkozott, melyikük férje jobb az ágyban. A vödren ülő napszámos röhögve hámozta le hátsójáról a széttört műanyagot, miután az egy erősebb döccenőnél behorpadt. Csak Virág meg Feri hallgattak, mintha még a beszédre is sajnálnák az energiát, különösen, hogy csak két darab keksz és pár korty kávé szolgált egész napi táplálékukul.

Feri már a szilvással szomszédos réten leszökött a még mozgó járműről, és bevette magát a sorok közé. Harmattól átnedvesedett rongy lógott az egyik ágon, az ő jelük. A tegnap este félretett szedőállványt is megtalálta, ez ma is az övék, így Virág is tud a felső ágakról szedni.

A reggel párás levegőjén a fákra szórt permet bűze ült. Feri pár nap alatt hozzászokott, már észre sem vette azt a nyomott szagot, melyből ha mélyet lélegzett az ember, fejében és tüdejében egyszerre feszített valami szúró fájdalom. Virág ellenben, mint sokan mások, tíz nap szedés után is gyakran rosszul lett, émelygett, néha hányt is. A mérnök persze biztosította munkásait, a szétszórt permetnek csak a szaga kellemetlen, egészségre káros hatása nincs.

Befejezték a tegnap elkezdett fát, két láda. Feri szétkémlelt, majd látván, hogy a mérnök még nem jött ki, felmászott a következőre, és megmarkolta az ágait. Ilyentájt haladtak a legjobban, lehetett a tiltásra fittyet hányva rázni a fákat.

A többi szedő jóformán még munkába sem állt, és ők már a harmadik fájuknak fogtak neki. Feri épp gyűjtötte a lendületet az első rázásához, amikor meghallotta a mérnök terepjárójának burrogását, majd rövidesen a gyűlöletes hang forrása is feltűnt a sorok között. Megadóan szökött le, felállította Virágnak az állványt a legjobban termő ágak alá, majd ő is visszapaszkodott, és marokszám dobálta a poros tapintású szilvákat a vödrébe. Utasítás szerint szárazul kellett volna szedjék, de ha betartják a főnökség összes rigolyáját, hat munkanap alatt három napra elegendő pénzt sem keresnek. Lényeg, hogy a ládáknak a felső rétegeknek legyen szára, a többi pedig jó úgy, ahogy van a németeknek, olaszoknak, vagy kinek a francnak viszik külföldre.

Még keringett egy ideig a motorzaj a szilvasban, aztán a mérnök nagy szája vette át a helyét. Félig tréfásan, félig lekezelően dobott oda egy-egy szót a munkásoknak, a ládába pillantva megjegyzéseket tett a szedés minőségére. A munkások feltűnő lelkiismeretességgel csípték a szárat hüvelyk- és mutatóujjuk közé, szemenként rakták a szilvát vedreikbe.

A mérnök elérte az ő sorukat is, és rövid nézelődés után Virág állványa mellett állt meg. Felnyúlt az egyik alsó ág felé, mintha gyümölcsöt akarna leszakítani, keze azonban irányt változtatott, és Virág fenekén állapodott meg, majd egy ízlelgető szorítás után kivett egy szem szilvát az asszony vödréből. Feri némán figyelte a jelenetet a levelek takarásából, felesége is szótlanul, kifejezéstelen arccal dolgozott tovább. Nem kell észrevenni az ilyesmit, lényeg a fizetés, meg hogy legyen mit enni, végső soron semmi sem történt, és már az is elmúlt, hamarosan pedig el is felejtődik.

Csak ők dolgoztak, amikor délben megérkezett a traktor az első szállítmányért, a többi munkás a fák árnyékában pihent. Baromság megszakítani a szedést, biztatta Feri az egyre lankadó Virágot, elég, ha az ember két percre megáll, és máris képtelen ugyanolyan tempóban folytatni. Mihelyt feltűnt a traktor a szomszédos sorban, a következő, megkezdetlen fához siettek, hátha össze tudnának kapkodni még egy ládával az alsó ágakról, a másikat később is befejezhetik. Igazából mindegy, hogy most, vagy pár órával később küldik le azt az egyládányi szilvát a faluba, ugyanakkor pedig a hirtelen nyereség örömeivel tölti el az embert, ha a leadott mennyiség csak úgy a „semmiből” megszaporodik tíz kilóval.

Feri négyes oszlopokban adogatta fel a ládákat az utánfutóra, mindegyik oszlop legalsó ládájában három-négy marékkal kevesebb gyümölcs volt. Ezeket biztosan visszadobnák, vagy kettőt összeöntenének, ha egyenként kerülnének a rakodómunkások kezébe. A traktor nyomában, kezében nyilvántartó füzetrel a bakter lépdelt, és mindenkitől megkérdezte, hány ládával adott fel. Feri kettővel többet mondott. Ugyan, mit számít egy kenyér ára a mérnöknek?

Virág az utolsó két munkaórát egy fa törzsének dőlve töltötte, legyűrte az egész napos émelygő rosszullet meg az éhség. Kezét-arcát többször is megmosta, de csak nem szabadult meg a permetezőszer szagától. Magába erőltetett néhány szem szilvát, de még le sem ért az utolsó, már jött is vissza az egész. A nap végi elszámolásnál keserűen vették tudomásul, sem a megfeszített munkatempó, sem a család nem segített az addigi ládaszám túlteljesítésében. Feri elrejtette hétfőre az állványt, majd leereszkedtek a szilvás végébe, és felkapaszkodtak az utánfutóra.

*

Hosszú sor kígyózott a raktárépület előtt. Feri félpercenként előrelesett a vállrengeteg fölött, de úgy tűnt, egy lépéssel sem jutottak közelebb az ajtóhoz, mely mögött a mérnök egy összecsukható kempingasztalnál osztotta a fizetést. Virág nyöszörgött mellette, epét öklendezett. Feri végigsimított a hátán, csitítgatta, hogy most már igazán nincs mitől rosszul lennie, itt nyoma sincs a szilvás vegyszerszagának.

Végre sorra kerültek. Feri hiába kutatta, semmi jelét nem fedezte fel, hogy a mérnök felismerné az előtte álló nőt. Igaz is, gondolta, én csak a mi sorunkat látom, ki tudja, ez a majom még hány fehérnépet taperolt végig, miért kéne pont az enyémre emlékeznie?

Virág némileg visszanyerte az erejét, amikor már pénzzel a kezükben tartottak a bolt felé. Fél kiló szalámit és egy veknit vettek, állva, az üzlet előtt gyúrták magukba. Az utolsó falatoknál eszméltek rá, talán jobban tették volna, ha valami

meleget esznek a csárdában. De holnap úgyis vasárnap, szabadnap, ráérnek akkor udvarolni a gyomruknak.

*

Estefelé Virágra rájött a mosakodhatnék, de elfogyott a szappanuk. Feri fájós lábbal, morogva indult a boltba. Útközben összetalálkozott néhány munkásférfival, akik hívták, tartson velük egy sörre, de ő visszautasította. Épp csak vesz valami apróságot, mondta, és már megy is. Több szó aztán nem esett az ivásról, a férfiak a jóformán megmászhatatlan gyümölcsfákra panaszkodtak, meg a mérnököt szidták, míg megérkeztek a boltba. Feri sietve megvette a szappant, menni készült.

Sörbontás cisszenése ütötte meg a fülét, üvegek koccantak egymáshoz. Végül is miért ne dönthetne le ő is egyet? Az asszony biztosan nem haragszik meg, hisz munka után ő ajánlotta, vegyen magának egy sört. Azt a negyedórát pedig, amíg ő elszopogatja az italt, igazán kibírja szappan nélkül.

Az első üveg csak arra volt jó, hogy megkívántassa a következőt. Miután a másodikat is felhajtotta, valami erősebbre szomjazott meg, ami elúzi a sör utóízét. Társai már egy-egy vizespohárnyi Szánkóst nyalogattak, de ő arra gondolt, hetente egyszer megengedhet magának valami normális italt, pláne fizetésnapon. Kihozatott egy deci vodkát, majd gyors egymásutánban még kettőt. Egyszerre valami langyos ernyedtségbe zuhant, szellemeskedett, bolond vigyor könyökölt az arcára. Egész környezete szálkás fényárrá olvadt a szeme előtt, tekintete a sarokba tévedt. Színes, váltakozó rajzok, villódzó fények, négyszögletes, piros gomb. Kabátja zsebéből édeskés szag terjengett elő, a szappané, mintha figyelmeztetni akarná valamire, de szétoszlott az áporodott szeszgőzben, mielőtt még Feri megérezhette volna.

Elbóbiskolt, káromkodásra kapta fel a fejét. Valaki a sarokban álló játékgép gombját csapkodta, és feszülten figyelte a pörgő gyümölcsábrákat. Hamar abbahagyta a játékot, a gép előtti szék megüresedett. Feri eldöntötte, ma szerencsés napja van, már látta is, mennyire fog örülni Virág a megkétszerezett, sőt, ha jól megy, megháromszorozott fizetésnek.

Ötös bankó volt a legkisebb, amit elfogadott a gép, becsúsztatott egyet. Fejmagasságban sárga pontocskák rohantak össze, az öt számjegyű főnyereményt hirdették. Kettőjük heti keresetének körülbelül a százötvenszerese! Meg kell próbálni! Ha nem megy, abbahagyja, semmi rizikózás!

Óvatosan megnyomta a gombot, felpördült a gép. Megtorpant az első oszlop, majd a második, harmadik, végül a negyedik. Szilva, szilva és – a piczába! – ananász meg cseresznye. Dühösen nézte a termést, aztán lehiggadt. Elsőnek nem is olyan rossz. Újabb ötös, most már gyakorlottabban, erélyesebben nyomta meg a gombot. Az utolsó két ábra alkotott egy párt. Elővette a következő bankót, egy tízest. Ebből kettőt játszik. Négy különböző ábra jött ki, egyik közülük a dzsóker. Hogy ez miért nem tudja kellő időben kidugni a pofáját? Nem baj, hátha a következőkben egy gyümölcshármas mellé őméltósága is befut. Csapkodta a gombot, sorjázta a gyümölcsök, leggyakrabban a szilva jött ki, többször is párban.

Kiürült a bolthelyiség, csak a cigaretták füstje maradt hátra. A tulajdonos újságot olvasott a pult mögött, néha pedig felállt, és felváltotta a játékép előtt görnyedő férfi egyik újabb darabos bankóját.

*

Feri lélegzet-visszafojtva csúszott be az ágyba, nehogy éberalvó felesége megérezze rajta az italszagot.

– Meghoztad a szappant?

– Meg.

Virág felsóhajtott, a munkásszállás sötétjébe tömte a szavait:

– Söröztél?

– Is.

– Hoztál vissza pénzt?

– Elment szinte az egész – mondta Feri, mintha csak az időjárásról beszélne.

– Nem baj – felelte az asszony. – Csak hat napot kell dolgoznunk az újabb fizetésig.

– Igen. Arra majd vigyázunk.

– Igen.

Feri megkönnyebbülten elszenderedett.

Az öntudat utolsó pikkelyét szorongatva hallotta meg Virág hangját.

– Amúgy nem is mondtam még. Terhes vagyok.

Kovács András Ferenc – Tompa Gábor

Kétbalkezes szonettek

Free Jazz

*Ötven fölött már oly zavart a dátum –
nem kápráztat se dics, se fény, se fátum.
Már nem leszek sosem profét, stafét,
de édesebben iszom a cafét –*

*oly rezervoáltan, mint egy rezervoátum,
amelyben mélán szólózik Art Tatum,
s konkordátumra nőnek agavék,
bár szívemben a láng is takaréék...*

*Tüzel a balsors, mint hevült szukácskák,
kik percnyi Párizsért eladnák Bácskát,
Szabadkát – és Fabatkát is talán...*

*De felkötetik egyszer még a bőszíj!
Mondom: nem köll, hogy szalmaszálon sört szíjj,
mert elsüllyedsz, mint büszke katalán.*

Casino Mundi

*Zsetonhalom dől minden fetvozsókor,
s a krupieról mállik már a máz –
kúl maszkja pattog, mint passzent, pozőr kor,
mit számok rendje semmivé aláz.*

*Sok porhüvelyben hűl, feszeng a lópor,
„l'amour nous trouble tous, jusqu'à la base" –
s oly posztmodernül franciáz az őskor,
hogy nyelvápolni futna birka, száz...*

*Béget Las Vegas, lebóg Monte Carlo,
török házasság, csalatik adó,
s a hűség szomjan hal, ha tikkadó...*

*Végezz velünk, oroszrulett, te gyarló!
Ó, kész öröm, ha két golyó pörög,
s egymás zsebébe nyúl a sok görög!*

Oidipusz a kolonoszkópián

*A sötétség már elviselhetetlen,
lassan begyógyul tőle két szemem –
az ördög átka s játékszere lettem,
a sátán perzsel ős, setét szenen.*

*Már nem taszít, s nem vonz a lehetetlen,
de még percenként játszom, vétkezem –
Damoklész kardja csorbán lóg felettem,
s nem laktat jól a lányok étke sem.*

*Poklom tüzét fád asszisztensek őrzik,
üstöm kavarják, ízlelik levem –
fajtalan járják táncuk, azt a törzsit,*

*míg szenttelen kavarnak, s nem velem...
De vajúdásnál benyújtják a számlát,
mit Oidipusz csak Thébában, ha tán lát.*

Túlhan Medárdus innepén...

*Medárd után suhognak már a felhők –
zápor tanít ma rendre sok tekergőt,
kik számigálnak sűrű cseppeket,
míg bordájuk közt nő a rettenet,*

*s szívük hideg, csak vérük hord betelt hót.
Fagyos kis szentek ők, Szervác-merengők,
pongrául dörgők, mint a repperek,
kiket egy méla rendőr megveret...*

*Elázik mind, de mintha ótvar ázna,
hisz gondolatban egyformán parázna –
mindegy, Boccacciót búj vagy Bibliát,*

*mind latrot áld, szűzre kurvát kiált,
s pokol torán üdvösségért borozna,
szájából vér serken ki: híg zsolozsma.*

Toldik éjszakája

„Nem mind Arany, ami János.”
(Székelytompai közmondás)

*Talentumoknál itt nagyobb a fáma,
s a dicsőségnek bora is dohos –
cseléd olyat sosem nyalint, se dáma,
bár csontja sűrű, ősi, foszforos.*

*Nincs honni tréfa, mit tán eltrafálna
dombháti vándor, kezében fokos –
a vérmedvéken rég betelt a málna,
mert patakukban Ágnes egyre mos.*

*A többit már elkölté Arany János,
magyar pusztán magányos walesi bárd –
nem bárdolatlan, rossz rímfaragványos,*

*kinek kezében minden toll hazard, s
ha verset ír – elég a söralátét,
míg szörnyű gépet püföl: a halálét.*

Leszálló ág

*Elég a nyár, ha ősziég diderget,
elég az ősz, ha lucskos télbe lép,
s a hó ízét sem őrzi régi gyermek –
a hűsvétnak a tavasz is elég...*

*De majd a szél a fényre még kiperget,
szétfoszlik minden álom, mint a pép,
s egy láthatatlan ágon én csicsergek –
borsószik fent a madárlátta szép...*

*Világa pintynek, ősi kondoroknak,
egek pusztáján finom erezet,
hol véghetetlen lángot ont, forog Nap,*

*s a nincsnek Isten békén nyújt kezét –
csak én csicsergek nyughatatlanabban,
amíg tüzem kihuny az alkonyatban...*

Szepesi Attila

Óbudai varjak

*Tavaszt tanulnak északi zarándokok,
a városnegyed koszlott varjai.*

*Szélörvény-magasban
korrogva keringő fekete sereg.*

*Égi koldusok,
hajdani címermadarak*

*írnak kört kör után –
röptük összekaszabolja a hideg levegőt.*

*Micsoda táncrend, barbár koreográfia,
egyszerre érdes és tünékeny.*

*Világvándor égi csavargók,
varjúmenyecskék, varjúlegények*

*légi bukfencet hánynak
harangja-fosztott fekete torony körül.*

*Nász, nász varjúnász,
csavargó népe, kormos seregé,*

*lélek-magasban keringő,
mámortól ittasult fekete seregé,*

*zúgó szárnyú hadé, mely iránytű nélkül
ékelődik a tér idegen redőibe.*

*Ország, város mindegy nekik,
véres hadak útja, farsangi bolondozás.*

*Csillagukat követve
jönnek hívatlanul.*

*Szárnyak kényszere űzi őket,
fekete ünnep, víg mulatság.*

*Rügyeket pattintó
fák hegyében korrognak.*

*Alattuk kihajított lábas, vaságy, foszló csizma,
grundon búzló kutyatetem.*

*Tűzfal tövén, romos gyártelepen
görbült árnyékfigurák*

*gunnyasztanak, kezüket melengetik
veres rőzselágnál: nevüket vesztő kósza lelkek.*

*Bukott angyalok, maguk sorsától elszabadulva,
Istentől elfeledve*

*húnyó parázsnál
borosan dudorásznak –*

*Elfoszlik a zimbele-zumbele dallam,
lepereg, akár a varjútoll*

*és nincsen hozzá kíséret,
dobok dübögése, pattogó verkliszó,*

*csak messzi hajókiért-rikkantás, jégcsapok pendülése,
meg a világító szél muzsikája.*

Déli szél

*Papírsárkányt továbbisz,
emelgeti lányok lenge
szoknyáját,
folyóvizet áraszt,
árus-bódét borogat,
meglódul.*

*Bedudál az ablakon,
sramlizenés sikátorban
táncot jár,
sodor harangzúgást,
madárfütyöt, dobszót,
felmordul.*

*Lekapja a kalapod,
görget kutyakoponyát,
meghóköl.
Sodor átkot, áldást,
hova viszi, hova nem,
fütyül rá.*

Bene Zoltán

Családtörténet

A fiú:

Abbahagyom a játékot, a bicebócák gyűlésére kell mennem. Bicc nevez így bennünket, és igaza van: sokkal emberibb név, mint az, hogy mozgáskorlátozottak. Egyikünk sem rokkant vagy nyomorék a szó valódi értelmében, csak biológiai korlátok közé szorultunk a mozgás vonatkozásában... Vagyis bicegünk és bóogunk... Sokkal jobban hangzik a bicebóca, mint a korlátozott, még ha „csak” a mozgásunkra is vonatkozik. Lényeg a lényeg: nem vagyunk teljesen egészségesek, de olyan nyomorultak se, mint a valódi rokkantak, az igazi nyomorékok, a tolókoksihoz kötöttek, az emberi formák világából kirekesztettek...

A férfi:

A nagyapám tegnapelőtt meghalt. Egy falubeli telefonált, nem tudom, honnan vette a számot. Beültem a Dacia Loganba és felhajtottam a hegyi faluba, keresztül a fél országon. Minden más lett, mint gyerekkoromban. Nem volt tehéncsorda, a határ taszítóan, egészségtelenül sárgállott, természetellenesen barnállott; nem voltak fiatalok, csak görnyedt öregasszonyok, tántorgó vénemberek meg hóttárszeg, összeaszalódott arcú koravének. Az iskola udvarát fölverte a gaz, az ablakok kitorve, a kapun rozsdás lánc, rajta lakat. A templom zárva, a plébánia ajtaja előtt rakás emberszar. A nagyapám háza is megváltozott. Lepergett a vakolat a falakról, a kerítés bedőlt, az ablaktokok meglazultak. A tyúkok tolla kihullott, a disznóól üresen tátongott, a kutya döglötten feküdt az óljában. Elástam. A tyúkokat a szomszédasszonynak adtam. A házat szabályszerűen kifosztották. A megmaradt rissz-rossz szekrények üresek, a székek mind egy szálig eltűntek, az elektromos cikkeknek hűlt helye, a melléképület kongott az ürességtől. A szomszédasszony szerint a faluszéli cigányok tették. Nem vitatkoztam vele, pedig láttam az udvarán a rozsdáette darálót meg a szépen faragott lócat. A konyhában még a régi helyén állt a billegő sublód (ez senkinek sem kellett, ahogy a porladóban lévő szekrények se), abban kutakodtam, de nem találtam semmi mást, csak a foltos alpaka evőeszközöket. Se a gyöngyházás bicskát, se a hüznit, amit az öreg az orosz fronton kalapált ki az első háborúban. Emlékszem, szép égigérő fát domborított belé, alatta ciril betűkkel a helységnevé, ahol állomásoztak. Kérdeztem a szomszédasszonyt, a vállát vonogatta. Bosszantott. Ezekért jöttem, kizárólag ezek érdekelték. Mondtam, hogy pénzt adok értük, vásárolja vissza a cigányoktól.

Átmentem az utca túloldalára, a kocsmába. Gyanakodva méregettek, miközben egy borzalmas kávéét szűrösöltem. Valaki megkérdezte, nem a nagyapám rokona vagyok-e. Bólintottam. Erre meghívatta magát egy felesre a régi barátság okán. Mire visszamentem a házba, megkerült a hüzni és a gyöngyházás bicska. A szomszédasszony szerint ötezerért adta vissza a Guszti, az a haramia. Fizettem. Egy papírra ráfirkáltam, hogy „ez a ház eladó, telefonszám”. Beültem a Daciába és beindítottam a motort.

A nő:

Ez a szegény gyerek egyre nehezebben viseli a sorsát. A minap, mikor a bátyám elsütötte azt a hülye viccet (Az Isten igazságos. Akinek rossz a szeme, annak jobb hallást ad, aki rosszul hall, az jobban lát. Akinek rövidebb az egyik lába, annak hosszabb a másik.), alig bírta elfojtani a sírást. Nyilván a lányok miatt. Úgy érzi, nincs esélye. A mozgáskorlátozottak között meg most valóban nincs igazán szemrevaló, korban hozzá illő kislány. Meg egyébként is... Akárhányszor kérdezem, mit csináltak, mindig ugyanaz a válasz: Pista bácsi elmesélte, mi történt vele a legutóbb, mikor vonaton (buszon, villamoson, trolin) utazott, aztán elszavalta legújabb verseit, végül megbeszélték, legközelebb mikor találkoznak és ki süt süteményt. Ingerszegény környezetben él szegény. Én alig vagyok itthon, az apja meg hiába. Jó ember ugyan, de aszociális. Pláne a gyerekekkel. Ha kérdezi, felel, mesél. Ha nem kérdezi, magától eszébe se jut. Ez a kis hülye meg nem kérdez, nem akarja zavarni.

A fiú:

Szeretem ezt a játékot a neten. Sokszor nyerek, mert a többiek nem olyan tájékozottak, mint én. Nincs idejük olvasni, én meg falom a könyveket éjszaka, mikor nem tudok aludni. Jó játék, nem az ügyesség számít, hanem a tudás. Vagy ismeret. Bicc szerint okos vagyok, a legokosabb bicebócák és nem bicebócák között egyaránt. Ez, persze, nem igaz... Habár apu szerint is van eszem. Már kétszer mondta, hogy nem vagyok buta. Pedig nem is kérdeztem...

A férfi:

A hüznit egy installációban fogom fölhasználni, a gyöngyházás bicska meg itt lapul a zsebemben, majd a fiamra hagyom örökül. Én mit kaptam örökül? Egy családi ház felét. Tizennégy évesen kerültem a képzőművészeti szakközépbe, aztán a főiskolára. Az első önálló kiállításomra nem jött el se apám, se anyám, mert disznót vágtak épp. A nagyapám ott lett volna, ha nem késik a vonat. Így csak utána tudta megnézni, de nélkülem, mert én már addigra gatyarészeg voltam. Az ítésekkel döntöttük magunkba a szeszt az akkor legművészebb kávéházban (eredménye lett: írtak rólam, s inkább jót, mint rosszat)... De mit is kaptam örökül? Egy családi ház felét, amiről lemondtam, mert utáltam a sógoromat, azt a bunkó prolit, aki szerint a kultúra, a művészet csak akkor jogosult, ha minimum önfenntartó. Utáltam és utálok. Ez az ország stílustalan... Én a gyöngyházás bicskát hagyom a fiamra. – Bár ez se túlságosan stílusos...

A nő:

Most ez az új kiállítás a legfontosabb, ekörül forgunk, akár a Föld a Nap körül. A megnyitón rosszul éreztem magam, mint általában. A fiunk ugyanúgy. Tudom, hogy a hátam mögött összesúgnak, nem értik, hogy a menő képzőművész mit eszik rajtam: se mellem, se seggem, se eszem. Olyan vagyok, mint egy fiú. (Lehet, hogy latens buzi a férjem?) Az utódunk is hibás. Tizennyolc centi. Ennyi a hibája. Tizennyolc centivel rövidebb a bal lába a jobbnál... Tizennyolc centi. Ez az új kiállítás címe. A nagyapja hüznije miatt. Az is éppen ilyen magas. Vagy hosszú, vagy hogyan kell ezt mondani? Tizennyolc centis hüzni egy zseniális installációban... Eszébe se jutott erről a számról semmi egyéb...

A fiú:

Három év múlva érettségi, aztán egyetem. Apu is, anyu is ezt szeretné. Talán én is. Jobb lenne, mint magántanulónak lenni. Néha nem is értem, miért... Bicc szerint marhaság, hogy nem járok iskolába. Marhaság vagy gyávaság... Inkább az utóbbi. Alsóban annyit csúfoltak, hogy anyu kivett. Menekültünk. Akkoriban még nevetségesebben közlekedtem, mint manapság. Ma már – az akkorihoz képest – egész tűrhető a mozgáskoordinációm... Csak ez a hülye cipő olyan szárnalmas! De az egyetemen, gondolom, megértőbbek lesznek. Ezzel áltatom magam, mindenesetre.

A férfi:

A legújabb kiállításról határozottan jókat írnak. Senki másnak, csak a nagyapámnak köszönhetem... (Kicsike részben magamnak.) Amúgy tényleg jó lett. A Jónás azt írja: „...érzékeny, empatikus anyag. A művész teljes lelkével, egész lényével jelen van.” De nem ez a lényeg. Nekem is tetszik. Ez a fontos... Meg fontos az is, hogy írnak róla. Jókat... Bár a Moldován szerint „az alkoholhoz való ambivalens (v)iszony ott csorog egyik-másik installáció oldalán.” Ez pedig egy nagy marhaság, azt gondolom... A cigarettával is úgy voltam, ahogy később a piával: leraktam, aztán kész. (Bár az azért könnyebb volt egy hangyányit...) Mikor először azt mondtam magamban, nem iszom, bírtam pár hétig-hónapig, aztán egy művésztelepi estén megint iszogattam, gondolván, egy-két alkalom még belefér, elvégre felnőtt ember vagyok... S másnap megint, hogy ne legyen olyan szarul, s utána egy hétig-kettőig. Ezt eljátszottam kétszer vagy háromszor, aztán egy reggel arra ébredtem, hogy én tényleg nem akarok többet inni. És azóta kísértésbe sem esem. Halálos nyugalommal ücsörgök korcsmákban egyedül vagy társaságban, iszom a narancslevemet... És eszembe se jut, hogy mást is lehetne. Nem is zavar, ha más azt iszik. Szóval nem nehéz bírni. Nem vagyok egy misztikus lélek, de ez az egész valóban úgy történt, hogy egyszer csak azt éreztem valahol belül: ennyi, oké, kész, vége. Mostantól legyen más! És aztán (véelhetően ettől, vagy szerencsés egybeesés) egy csomó minden változott az életemben. Csökkent a rossz, jöttek pozitívumok. Mára közelítek az ideális állapothoz... Épp ez a marha Moldován kérdezte egyszer, hogy miért álltam le teljesen a szesszel? (Nem mintha valaha is többet ittam volna, mint a képzőművészek általában, cssesse meg ez a kretén!) Azt feleltem, nem tudom. Persze, amikor az ember életmódszerűen iszik, alig

van olyasmi, ami ne készítené arra, hogy leálljon. És, persze, ezzel párhuzamosan: alig akad olyan dolog, ami arra ne kényszerítené, hogy mégis inkább igyon. Szóval bármiféle készíttetés lett volna az italozás berekesztésére, lehetett volna korábban, vagy később. Vagy soha. Azt hiszem, annyi történt, hogy egyszer csak, egyik napról a másikra megteltem, elteltem. Tovább akartam lépni, vagy valami bennem tovább akart lépni. Vagy nem tudom. Belülről jött, ez bizonyos. Ezért működik. Amikor kívülről jött, esélye sem volt... Nem hiszek az anonim alkoholista szeánszaiban – meg az efféle jenki bugyutaságokban. Ez egy intim történet, vagy maga oldja meg az ember, vagy senki. Mint a születés vagy a halál... De miért hagyom, hogy Moldován elterelje...? Nem ez a fontos.

A nő:

Fáradt vagyok mindig. Mostanában mindig. Fogytam is. Néha fáj a gyomrom. Kivizsgálattom magam a jövő héten, azt hiszem... A fiam is erre unszol. Órákat beszélgettünk az állapotomról tegnap este. Nagyon sokat olvas, és mivel egyfelől kicsit koraérett, ugyanakkor másfelől gyerekesebb a kellenél, mindenfélét fantáziál. Én azért nem hiszem... Remélem legalábbis, hogy nem. Félek egyedül hagyni őket. A gyerek érettebb az apjánál, és ez nem egészséges. Érzékenyebb is, szeretni is jobban tud, de jobban is vagyik utána... Remélem, nem...

A fiú:

Aggaszt anyu. Aggódok érte. Apuért sosem aggódnék, ő magabiztos, erős, talpraesett. De anyu más. És most beteg... Remélem, nem kerül kórházba, mint Bicc anyja... Bicc vállalai olyan szélesek, hogy alig fér be a kórterem ajtaján, mikor látogatóba megy az anyjához, akit hasnyálmiriggyel műtöttek, pedig nem is iszik, mint apu régebben, amikor anyunak éjjel úgy kellett becipelnie meztelenül a lépcsőházból, aztán összeszednie az eldobált ruháit az utcasaroktól a lépcső tetejéig... Bicc mindennap meglátogatja az anyját. Csak hét centi a különbség a két lába közt. Jó ortopédcipővel alig észlelhető. Ezért marad ki újabban a bicebócák közül. Meg a csaja miatt, gondolom. Múltkor láttam az utcán őket... Én is elmaradnék miatta akárhonnan...

A férfi:

Azt mondta, rákos. Tényleg soványabb a szokásosnál is. Sirtam, mikor elmondta. És hogy pár hónap legfeljebb. Aztán nem tudom, mi történt velem. Nem tudom, miért kiabáltam, miért mentem el a Jónásékhoz. Túl érzékeny vagyok, nehezen viselem...

A nő:

Nehezen viselte... És nem érti, miért kérem, hogy figyeljen oda jobban a fiunkra. Nem érti, miért aggódok. Nem érti. Nem veszi észre. Ahogyan a tizennyolc centit sem. Mikor mondtam neki, értetlenül meredt rám, aztán hülyeségeket kezdett beszélni féltékenységről, kisebbségi komplexusról. Még talán a szemrehányást sem csak képzeltem, de valóban kiérezhettem a hangjából. Mintha én lennék a hibás, mintha elrontanék egy idillt... Mindig, mindig ő a

vesztes, ő az, aki szenved. Számíthattam volna erre. Gyerek, mégpedig önző gyerek, akár egy elkényeztetett királyfi... Még a kiállítás és annak sikerét is belekeverte valahogy... Meg se hallotta, mikor azt kérdeztem, tudja-e, hogy a fiunk jobb és bal lábának hossza között mekkora a különbség? Utána bocsánatot kért a hangnemért, a távozásért. Amiért vártam a bocsánatkérést, azt meg se említette. Nehezen viselem...

A fiú:

Anyu temetése után apu húga magához ölelt. Jó illatú és még mindig szép nő. A férje nélkül jött, mert apu ki nem állhatja a sógorát. Jót beszélgettünk. Apu sírt. Este lerajzoltam anyut. Kiraktam a szobám falára a rajzot. Mikor apu észrevette ma reggel, sokáig nézte. Aztán azt mondta nekem, még tanulnom kell, de nem rossz. Nekem adta a gyöngyházás bicskáját, ami a dédapámé volt, aztán elment itthonról. Büszke kellene legyek rá, de nem értem, miért. Bicc írt egy emilt, hogy ha akarom, szerez nekem egy nőt egy órára. Az majd elfeledteti velem a gyászomat. Válaszoltam, hogy nem kell. Holnap megkérem aput, hogy ne legyek többet magántanuló. Azt hiszem, megkérem. Nem akarok naphosszat itthon ülni egyedül vagy bicegni és bécogni az utcákon céltalanul.

Vörös István

A tölgy története

*Két szilfa közé hogyan került egy
tölgycsemete? Nem ijedt meg, felnyurgult
egy méter magasra, bár szomszédai
sehogy se tudták volna lemérni. De
megrettentek. Az egyikben roppant
valami, az odvában széttéptek egy nyulat.
Következő évben alig hozott levelet,
azt is úgy ellepték a sárga foltok, hogy
a tölgy kíváncsian belefajelt a lombjába,
a sértett szil elhajolt a tolakvó elől,
de az ellenkező oldalról ráütöttek,
nem a testvérei voltak már,
hanem zöld túlélők, meg se siratták,
nem tudtak semmit egymásról. Ő maga
sem sejtette, hogy van halál. Mikor a gyökerét
átharapta egy vakond, és meglepetten
a szomszédok karjaiba dobta magát,
egy másik szilfát is kidöntött. Csak a tölgy
volt együttérző, karvastagságú ágat
nyújtott a kifordult gyökerek fölé,
bár egyikük se látott soha kart. És
aggóva tapogatta a megmaradt szomszédot,
nehogy veled is ez történjen, súgta, ha szél
járt arra, aki a lombszinten támadt lyukban
gyakran megfordult. A másik fa nem tudhatott
öngyilkosságról, de legmagasabb
ágaival folyton vihart idézett, villámokkal
pörölt, azt állította, hogy el tud hajolni
előlük, mint lovas a nyíl elől, bár nem
tudta mi az a látás, a fény pépét
kanállal ette, de addig hósködött, míg
egy elektromosságtól szikrázó isten
ki nem ütötte kezéből a kanalat.
A kanál csengve-bongva pottyant le
az agyagos talajra, feketeség ömlött
ki belőle és a tölgy egyedül maradt.*

Igyekezett szétterülni, mert a felsőbb
hatalmak erejére nem volt kíváncsi.
Nem mondhatjuk, hogy nem hitt
a nálánál erősebb lényekben, egyszerűen
azt se tudta magáról, hogy van. Érezni
érezett, de inkább azt, hogy nincs.
És nem állt meg az egyedülmaradásban,
vastag árnyékot rakott maga alá,
mint evő a combjára a rongyszalvétát,
ha tudta volna, mi az evés. A cukor árnyéka
benne keletkezik, mást nem gondolhatott.
A fénytelen facsonkokra gombák rontottak,
a tölgynek engedelmeskedő katonák,
árnyékharcosok, vizes haláloszlopok,
aztán kidőlt a második szomszéd is, és szétterült
az illatos avar és a sűrűn cserélődő
hó alatt. Az árnyék uralma
teljes lett, nem engedte megélni
saját fiait se, ahogy a szultán
tizedeli a háremében születetteket,
ha persze ismerte volna a számokat.

Aztán jött egy vadász és a lombjában
lelőtt egy búbos bankát. A bankavér
egy cseppje végiggördült a fa vastag
kérgén, a halál kiszabadult belülről,
a madár lebukfencezett a fa oldalán,
mintha lifttel jönne, bár nem volt szüksége
korábban ilyesmire. A szárnytolla be is szorult
egy mélyedésbe, és a halott madár
a levegőben maradt, mintha a nyíl
nem is őt, hanem a halálát, a belőle kifogyó
időt találta volna el. A vadász
megértette, hogy meg fog halni, a nyári nap
hiába sütött mást a fülébe. Attól kezdve
a családja virágokat hordott
a fa köré, bár a madár hulláját
hamar elragadta egy holló.

A szent fa ezer évig élt, nagyobb lett
az utolsó sárkánynál, melyet a tövében nyúztak
meg, a bőrt szegekkel a törzsére feszítették.
Az irha a tél alatt megkeményedett, meglátszott
benne, aki belenézett. A szent fa oldalán
egy odú támadt, napfényből, ördögnyálból,

régi rönkök emlékéből. Akkor – haladni
kell a korral – az odú belsejébe
Krisztus-keresztet tettek, egy pap is
odaszokott misézni, az erdő
tele lett Miatyánkkal, romlott latin
nyelvvvel, elvesző hitekkel. A tölgy
új erőre kapott, harminc méter magasán
griffmadár épített fészket a koronájába,
lent ablakot vágta a kereszt mellé,
és ajtót tettek a nyílásra, kápolnává
szentelték, ahol még gyóntatni is lehet.
A dombtetőre ösvény vezetett, amit most
leköveztek. Egy árus kis asztalról
szentképet árult a bizonytalanoknak.
A közelben gyár épült, de a kéményét
nem merték magasabbra emelni a fa
csúcánál. A grifftojás héja egyszer
rápottyan a miséző papra, aki elfogadta
az új süveget és a madár szárnyán
a túlvilág ura elé vitette magát.
Parkoló nyílt az autóknak, egy
lehajló ágat alá kellett dúcolni.

A kiszáradás esőzve érte utol a fát.
Kérgét szú járta, az oldalát harkály döngette,
kővel körülrakták, de nem tudott átlépni
az örökkévalóságba, lelke kiszakadt
a fa homálya alól, leszaladt a tóig,
és a csendes vízfelszínen átsétált
a túlsó partra, két elfeledett nevelőjéhez,
a szilfákhoz.

Géczi János

Végső utca

*Játékszerét megbámulja
az ég a lépcső tetején.
Tekintete visszatartja,
szemmel szólítja a nevén.*

*Mielőtt, hogy alágurul,
fölpillant. Az égbolt ilyen.
Tócsalészín a menny, ha kék,
vagy mifajta, ha épp milyen,*

*a vadlen-, ibolya-, katáng-,
alvadtóérkék-e a színe?
Egy labdának, ha elgurul,
lehet-e oly színű szíve?*

*Míg nem véges-végig futja
s a lejtős utcát elhagyja,
a lejtésből még kilopja
az utcáját ez a labda.*

*Szélre húzódnak a dolgok.
Egyet-egyet felpattanva
a köveket a kövekkel
gördültével egyberakja.*

*Szórja szét a tant a fénybe
mire idejét befutja.
Egy kavics a földre huppan.
Fúvását a szél elunja.*

*A híglombú nyírfák alatt
a dolgok is egybeérnek,
miként utcában házfalak.
Az árnyékok és a rések.*

*Hogyan kell a napba hullni,
tudja. Pacsirtafej biccen
a guruló világ után.
Tudja. Tudom. Nincsen Isten.*

Két ceruzarajz egyetlen témára

1.

*A sötétedés pusztán este.
Az pedig nincs benne,
hogy a sötét be ne sötétedne.
Hanem, miként lenvászson,
hanem, mint a finom kelme,
amiként omlik a feledés a délutánra,
ha átlépett a délután-határon,
hull alá az égből, setéten. Puhán.
Akár a csivitelésbe a fecske,
beletelepszik sötétedés
az ég fészkeből alágördülve,
lágý, fekete színnel az estbe.*

2.

*Az éjszakában benne lehetne az este,
de nem fér be ebbe a versbe.
Kilóg, miképpen a hars répalevél
a földbe bújt cukorrépából
a langy légbe, vitorlás este-fülként,
amely hallja egy messzi versből
a kelme-, a vászonsuhogást
és a levegőbe répacukor-szerű hangokat ás.*

Mézelő méh

*Alexandriában, ha fölépül, óriási lesz a nyár,
s könyvek nyílnak és a napfényben fürdő lányok.
A sivatag ez idő szerint sivár,
kígyó búvik hűsölni ott a föld alá.
Ma a tenger mormog, mint aki álmodik,
s az álomban más idő más nyelven rója
egymás után a jambusban gördülő hullámokat.
Hogy ne értsd, te, ki a partján heverészel.*

*Gondold most el, én üzenek a tengernek
mondataival az azúrkék írólapon.
Én növelem fel az üdítő illatú növényt,
mely oldaladon nő, hogy frissítse leheleted.
S küldöm hozzá az aranyporból gyúrt méhet,
adjon példát neked a mézgyűjtésből.
S ha elgondoltad, készíts tervet a városnak:
Alexandria legyen az, hol vég nélkül virágzanak a könyvek,
és a napfényben, hogy az árnyékban is észrevedd,
kinyílt rózsát tartanak ernyőként arcuk elé a lányok.*

Kudelász Nóbel

Csiga

Császár Jenő bácsi, vagyis Csiga volt az egyetlen a faluban, aki visszatért az orosz hadifogságból. Hét évre rá, hogy mindenki úgy értesült: elesett. Rászolgált a nevére, mert nem ment neki semmi lassan. Két dologhoz tartotta magát: 1. Mindent annak nevezzünk, ami, még ha ezért meg is haragszik valaki, és 2. Viszont legjobb, ha életünk kutyaszorítóiban el tudjuk dönteni, mit fogjunk fel a szó legszorosabb, mit pedig átvitt értelmében.

Volt később egy harmadik elve is: Mindent arra használjunk, amivé át lehet alakítani.

A fogságból azért ilyen későn tért vissza, mert itt-ott megállt dolgozni, hogy némi pénzt keressen a visszaút folytatására. Óraműves volt, úgyhogy kincset ért a muszkáknál. Arra gondolt, hogy nem mehet haza üres kézzel, ki tudja, a ház áll-e még, és ha nem, azt valamiből újjá kell építeni. Két gyereket meg egy feleséget hagyott hátra, azokkal is az öregisten tudja, mi lett azóta. Úgyhogy Csiga addig kukucskálta a ruszlik összelopkodott óráit, amíg kisebb vagyont gyűjtött a munkadíjakból. Kommunizmus ide vagy oda, az érték, az érték.

A pénz, az pénz.

Elég az hozzá, hogy amikor elfogták és munkatáborba szállították, még öten voltak vele a falujából, de egyiknek sem volt meg a karórája. Az övét meghagyták, és a hordozható órajavító készletét is.

Oroszok, oroszok, de hülyéknek nem hülyék.

Szóval elszöszmötölt itt-ott hazafele, és amikor végül emlékei alapján közeledett a domb felé, amely mögött faluja volt, Csiga úgy érezte, valami nincs rendben. Megállt és körbenézett. A patak megvan bal felől, jobbra a gémeskút is a legelőn és srég vizaví a karám, most üresen. Valami még sincs a helyén, úgy érezte.

Hamar rájött, hogy mi nem stimmelt. Nem látta a templomtornyot, pedig ebből a szögből a domb mögül már elő kellett volna bukkannia. Ezen a ponton fordult vissza, hogy utolsó búcsút vegyen a falutól, amikor hadba vonult. Hát akkor miért nincs ott most is?

A dombtetőre érve azonnal kiderült, hogy miért. Mert nem volt meg. A kis falu épen és egészségesen ott volt a helyén, a templom is, de a torony szőrén-szálán eltűnt. Valami kőhalom volt a helyén.

Csiga azt gondolta, a falu templomtorny nélkül olyan, mint az óra rugó nélkül. Egyszerűen nem működik.

Mint később megtudta Részeg Mátyás jegyző írott beszámolójából, „az oroszok az órát belőle kiszerezték és elvitték, a harangot a helybeliek ágyúnak beöntötték”, de valami ballisztikai melléfogás vagy gyártási hiba folytán „az első lövésnél a fegyver szétment, a tüzérnek szavazással kijelölt bolond jobb lábát térdből elvitte”, aki később meghalt, de nem emiatt. A jegyző már a tervezési fázisban megjegyezte, hogy „nem kéne a félszemű kovácsra bízni a precíziós gyártást, mert a lovak patkolása és a fritzek ágyúval történő távoltartása között lényeges különbség van, tekintettel az iparágak különböző voltára”, de a falunép egyöntetűen benne volt az öntésben, és azt mondták, hogy a lúdtalpas jegyzőből, akit fogyatékosága miatt nem vittek a frontra, az irigység beszél. Továbbá „Sárkány Imréné öt és Olti Lujza három, közelben kapirgáló liliputi tyúkját az ágyú helyben meggyilkolta”. A házi készítésű hadi szerkezet „Bartha Eszter kapuját részint megrongálta”, pontosan ott, ahol ezt írta: ÁLDÁS A BEMENŐNEK. Az M és E betűket lekapta egy bronzrepsz, úgyhogy a felirat utána így nézett ki:

ÁLDÁS A BE NŐNEK

Bartha Eszternek aznap éjjel látomása volt: egy angyal szállt az ágya mellé „gyönyörű, fehér szaténruhában és villódzó glóriával a feje fölött és azt mondta: a BE igazából nevének kezdőbetűit formázza, ennél fogva isteni kegyben volt része, mivel a felirat szerint áldás a BE (vagyis Bartha Eszter) NŐNEK (vagyis asszonynak)”. Az isteni kegyben részesült nő akkoriban épp hetedik hónapos várandós volt, ura háborúban, nem volt pénze megjavítani a kaput. „Két hónap után egészséges fiúgyermeknek adott életet”, és kézenfekvőnek tűnt, hogy a Benő nevet adja neki. „Így hát mindketten biztonságban voltak az isteni kegy oltalmából kifolyólag.”

Spórolásnak elsőrangú körülmények voltak ezek. A kaput istenkáromlás lett volna kijavítani.

Elég az hozzá, hogy az ágyú, bár szétment, egyetlenegy lövedékét hogy, hogy nem, mégiscsak valamiféle célba juttatta: a templomtoronyba fúródott. A régi, már akkor hadilábon álló építmény összeroskadt, és szintén mennyei közbenjárás lehetett a dolog mögött, hogy nem a templomra, hanem a mellette álló házra dőlt. Ez történetesen épp a Csigá háza volt. Később kalákában valamennyire kifoszták. Felesége, Júlia és a két gyerek, az akkor hároméves Péter és ötéves Istvánka szerencsére nem voltak otthon, arról a dombról nézték a hadikísérletet, amelyen most Csigá állt.

Csigá azt már később, a faluban tudta meg, hogy felesége újra férjhez ment, a lúdtalpas jegyző vette el. Született egy közös gyermekük is, Részeg Béni, az most hároméves volt. Együtt laktak a jegyző házában. A Csigáé, ahogy ő maga megjegyezte, „teljesen szarrá ment”, a cigányok kilopták belőle a faanyagot, a tetejéről a cserepeket.

A kémény állt, abban lakott két kuvik. Virág és János, ahogy Istvánka hívta őket. Azzal anyyi.

A jegyző állt egyik lúdtalparól a másikra, míg Csigá megnyugtatta, hogy nem kéri vissza a feleségét, csak a gyerekeket kölcsönzi meg időnként. Júlia széttárta a karjait.

– Azt hittem, meghaltál – mondta.

Csiga legyintett.

– Meg is, egy tekintetben – mondta. – Bizonyos szempontból nem vagyok a régi, egy lövésből kifolyólag.

– Hogy? – mondta a felesége.

Akkor tehát Csiga új életet kellett kezdjen, szerencséjére volt is miből. A régi házat hagyta a fenébe. A falu szélén, szülői hagyatékán épített magának egy takaros kunyhót és gazdálkodott a háromhektáros területen, amit szintén örökölt. Tehenei lettek, birkái, nyulai és két lova a szekérhez.

Két dolog változott alapvetően az életében: a vérgőzös években az istenhitről átszokott a dohányzásra. És, mint tudjuk, kénytelen-kelletlen leszokott a nőkről.

– Tökém van, tököm nincs, Júlia – mondta a feleségének.

Aztán jött az államosítás, Csiga földjeit és jószágát hozzácsapták a termelőszövetkezeti állományhoz.

Szerencséje volt. A faluból községközpont lett, a lúdtalpas jegyzőből termelőszövetkezeti elnök. Mivel úgy érezte, hogy adósa Csigának a felesége miatt, kiügyeskedte a megyénél, hogy nyissanak egy kis órajavító műhelyt is karbantartási osztály címen. A hadviselt férfit ide beprotezsálta. Csigának sok munkája volt, karórától kezdve ingaórákig mindent ő javított a község falvainak. A nagyobb megrendeléseket és nagyobb pénzt viszont a toronyórák javítása jelentette, ezekből pedig nem egy és nem kettő volt. Hamar híre ment, hogy lassan, de nagyon jól dolgozik, egy év sem telt bele, már a megyeszékhelyről is érkeztek megrendelések.

Ekkortájt környékezte meg a falu lelkésze, mondván, a templom tornyát újjá fogják építtetni, és akkor majd, ugye elvállalja az óra megjavítását. Csiga műhelyében rossz volt a szellőzés, a töménytelen mennyiségű cigaretta füstje hatalmas hasábokban állt a levegőben. A papnak nem volt nehéz könnyes szemmel kunyerálnia. Ilyeneket mondott:

– Gonosz idők ezek, fiam, Császár – mondta, puffedt ujjait összekulcsolva. – Az egyháznak apadnak a forrásai, veszélyben a hitünk, nemzetünk.

És így tovább. Csiga elmagyarázta neki, hogy Istenhez saját akaratából nem sok köze van egy ideje, meg azt is értésére adta, hogy az egyházzal még kevésbé szándékozik paktálni. A lelkész a maga részéről azt magyarázta el Csigának, hogy véleménye szerint Csiga nem is tudja, mennyire keresztény ő, akár tetszik, akár nem, minek nevezik. Szabad keresztény, vagyis olyasféle szerzet, aki csupa jót tesz, akinek hatalmas lelke van, és azt kellőképpen működteti is. A szabad keresztények lehetnek pogányok is, akár hottentották is, viszont amennyiben – akár tudtukon kívül – a keresztényi normák szerint élnek, úgy keresztények. Ilyen ember Csiga is, az ő meglátása szerint.

– Vagy úgy – hagyta rá az órás, és sodort magának egy újabb cigarettát.

Úgyhogy, folytatta a lelkész, biztos benne, hogy a kellő időben segítségére lesz az egyháznak, vagyis nemzetének, és abban is, hogy jó cselekedete nem marad nyom nélkül, neve rajta lesz Isten listáján. Erről Csigának a munkatábor jutott eszébe, ahol hajnalonként egy hosszú listáról felolvasták a neveket. Aki nem állt elő, az vagy halott volt már, vagy nem tudott mozdulni. Lelki szemei előtt meg is jelent Isten fehér tunikában, egy ív papírral a kezében és dörgő hangon így szólt:

– Csiga, mássz elő!

Teltek a hetek, hónapok. Csiga dolgozott, szép összegeket csúszttak a zsebébe egy-egy családi ereklje megjavításáért. Pénze ismét szépen gyarapodott, amint hitelszövetkezeti betétkönyve mutatta. Hétvégenként, amint a lúdtalpassal megálapodtak, kölcsönvette két saját gyermekét és bevitte a városba, ahol a legelőkelőbb helyen, a hotel éttermében megebédeltette őket. Számatalan magas rangú, befolyásos ismerőse került munkája révén, mert egy jól működő óra mindenkinek kellett. Tudták, milyen idők járnak, de azt is pontosan nyilván akarták tartani, mikor. A boltok lassan ürültek, fokozatosan eltűntek belőlük az ingyencségek, aztán az alapélelmiszereket is csak porciózva osztották, de Csigának mindig mindene volt.

Egyetlen egy dolog kivételével. Fogyott a cigarettapapír-utánpótlás. Hiába kínálgattak neki finomabbnál finomabb nyugati cigarettát, havannákat, neki továbbra is a maga sodorta kapadohány kellett. Ki tudja, miért, papírt egyre nehezebb volt beszerezni.

A lelkész nem hagyta abba az offenzívát. Hosszú távra rendezkedett be, de biztos sikerre számított. Igyekezett alaposan kiismerni ellenfelét, annak erősségéből gyengét fabrikálni. Úgy próbált belesni a lelkivilágába, ahogy Csiga vizsgálta lencséin keresztül az apró óraművek hibáit. Ilyeneket mondott:

– Minek halmozunk földi kincseket lelkünk elsatnyulására, amikor a végítélet után csak azzal maradunk, ami pénzben nem kifejezhető: az emberi mivoltunkkal. Az Istennek tetsző élet nem a vagyon halmozásában, hanem a lelki javak kamatoztatásában áll.

Ütötte a nyeret, hogy értse a ló.

Idővel nyíltabb vizekre evezett:

– Csiga, mondd meg nekem őszintén, minek halmozod azt a sok pénzt? Azt gondolod, ezzel megvásárolhatsz bármit is?

– Imádsággal nem is öltöztetem a gyerekeimet – mondta az órás. – A Szeplőtelen Szűzanya meg nem fagyaltgyáros.

– És ha majd Isten színe előtt kell beszámolnod arról, mit tettél népedért, az egyházközösségért, az ók lelki üdvéért, ugyanezt fogod mondani? A templomban hangszórókon kell játszanom a Szent Péter-katedrális haranghangját, hogy misére hívjam az embereket. Nincs saját tornyunk, nincs saját harangunk, és nem tudják az emberek, mennyi az idő.

– Vannak karórák.

– És nem látják a mezőn dolgozók a tornyot, és nem tudják elmagyarázni az idegeneknek, hogy menjenek toronyiránt, onnan a harmadik ház, vagy mittudomén. Hogy legyen toronyiránt, ha nincs torony? A torony a faluban olyan, mint hajósnak a világítótorny. Az ember és a lelke egyaránt eltéved a mai viharos idők tengerén, ha nincs egy pont, egy biztos fogódzó, ami segítse őket a tájékozódásban.

A következő lépésben miséket kezdett erre a metaforára építeni, úgy megtetszett neki. A faluban hamar elterjedt, és néhány fanatikusabb öreg mélyen meg is volt győződve, hogy Csiga a templom újjáépítésének kerékkötője. Összeszövetkezett a párttal, pártfunkcionáriusokkal, akik mindent megtesznek, hogy kisöpörjék az országból a keresztény hitet és elvágják az egyenes útjukat Isten

országába. Hírbe hozták, hogy hétvégenként a gyerekeit beadja valahová megőrzésre, és közben szégyenletes orgiákon vesz részt a Néptanács elnökével és egyéb magas rangú állami hivatalnokkal, akik valójában a Sátán fattyai. Nem telt bele sok idő, és Júlia már nem szívesen adta oda a gyerekeket, kitalált mindenféle munkákat meg betegségeket nekik.

A lelkész most már így beszélt:

– Én mindent megpróbáltam, Csiga. Saját hitelemet teszem kockára most is, hogy eljöttem hozzád. Az emberek azt kezdik rebesgetni, hogy én is az ördöggel cimborálok. Egyszerű emberek, nem rosszak, csak egyszerűek. Tudják, hogy ha valami valakinek módjában áll és mégse teszi meg, az szándékos gonoszság. A gonoszság pedig az ördög szórakozása az embereken.

Egyszóval addig így meg úgy, hogy Csiga végül beadta a derekát. Ilyen egyezséget kötött a pappal:

– Megveszek minden építőanyagot a toronyhoz. Szerzek egy toronyórát is, és harangot is vásárolok. Összeírom, hogy mi mibe került, találjon rá maga módot, hogy azt visszakapjam. A munkálatokért viszont egy vasat nem fizetek, azt oldja meg a falunép kalákában, vagy ahogy akarja.

A lelkész azt mondta, hogy azonnal ír a püspökségre, amint megvannak a számlák, és biztos benne, hogy megadják a pénzt, bár meglehet, csak részletekben tudják. Lelkesen magyarázta, hogy a falunép csak erre vár és mindenki majd egy emberként fogja építeni a tornyot, hisz egységben az erő, mindenki egyért, egy mindenkiért.

Másnap letett Csiga műhelyasztalára egy fekete bőrkötéses, leheletfinom bibliapapírra nyomott, gyönyörű metszetekkel illusztrált Bibliát.

– Ebből a kiadásból ezen kívül kilencvenkilenc példány van a világon – mondta. – Nem volt könnyű feladat Svájcból becsempészni. Vedd úgy, hogy a püspök-ség ajándéka. Egyébként még tegnap írtam nekik az ügyben.

Elég az hozzá, hogy Csiganak számtalan ismerőse révén nem volt nehéz beszereznie mindent, ami kellett, és nem is annyiba került, mint másnak. Megyészerte kiterjedt építkezések folytak, az onnan kilopkodott anyagokat féláron vásárolta meg, toronyórát pedig ingyen szerzett, mégpedig úgy, hogy a fémhulladéklerakatnál addig keresgélt, amíg talált egyet, amit ki tudott javítani, a lerakat igazgatójának pedig cserébe megjavította a gyerekkora óta nem működő kakukkos óráját és a dédnagyanyjától örökölt, szintén elnémult zenedobozt. Mindezekről számlát is szerzett, és kiszámolta, hogy ha visszatérítik az értékeiket, akkor egy garast sem veszített a művelet során.

Mert hitbuzgalmi cselekedet ide vagy oda, a pénz, a pénz.

A falubeliek azonnal neki is láttak a munkálatoknak, de már az alapozásnál kiderült, hogy nem lesz elég az építőanyag. Csiga látta, hogy itt-ott a faluban néhány házra új vakolat került, a lelkészi hivatal tetőszerkezetét újrafodték, de nem szólt semmit. Építést szerzett, anyagköltséget számoltatott és éjjeliórt fogadott egykori háza udvarára, ahová az építőanyagot lerakták.

A munkálatok faluszerte hirtelen abbamaradtak.

A templomtorony viszont most már gyorsan fölépült, belekerült az óra és a harang is.

A lelkész, bár az építkezések kezdete óta egyszer sem járt Csigánál, egy keddi napon megint megjelent.

– Császár testvérem – mondta –, szeretettel meghívlak a vasárnapi misére és az új torony ünnepélyes felavatására.

Csiga épp egy DOXA márkájú karóra belsőségeiben vájkált, föl se nézett.

– Meglátom – mondta.

– És azt is közlöm veled, hogy az egyházközség saját költségén kis réz emlékplakettet készíttetett, amit a torony bejáratához teszünk. Azt írja rajta, hogy „Isten segedelmével újjáépítette Császár Jenő”, meg az évszámot.

Csiga ezt gondolta: „Nagy lószart Isten segedelmével. Az ÉN pénzből, nyavalyás!”

– Muszáj? – kérdezte.

– Így illik – mondta a lelkész.

Remélte, hogy Csiga lesz annyira makacs, mint mindig, és lebeszéli a plakett-ről. Azt az összeget ő is tudná mire használni. De az óras csak a vállát vonta.

– Nekem mindegy. A püspökséggel mi a helyzet?

– Hivatalos levél még nem érkezett, de szóbeli ígéretet kaptam, hogy az összegeket maradéktalanul visszafizetik.

– Igen, és mikor?

– Légy türellemmel, testvérem, a püspökség szava minden írásnál szentebb. Kivéve a Bibliát, persze – tette hozzá gyorsan.

– Türelmem az van, csak az idő telik. Most már látható is.

Elég az hozzá, Részeg Mátyást lúdtalpa ellenére kinevezték a Megyei Tanács alelnökévé és a megyeszékhelyre költözött. Családostól bekvártélyozták egy államosított kúriába. Júlia a család faluban töltött utolsó napján, egy október végi délutánon, visszatérése óta először meglátogatta házában Csigát. Épp temetésre harangoztak Csiga harangjával. A toronyóra hármat mutatott. Bágyadtan süttött a nap.

– Eljössz majd a gyerekekhez? – kérdezte. – Nyáron hétvégeként szerintem mindig itt leszünk.

Júlia szép és drága ruhákban járt. Párttag lett, és rég feladta munkahelyét a szabóműhelyben. Főkönyvelő lett a jegyzői hivatalban, a megyeszékhelyen majd ugyanezt csinálja a „Szorgalom” termelőszövetkezetnél. Csiga visszagondolt fiatalokukra. Milyen szerény és szép volt minden akkoriban. Júlia olyan tündéri volt, mintha fejmagasságban röpködött volna, fölfelé körözve, mint a pacsirta. Most pedig? Elhízott, feneke és mellei lógnak, mindene a föld felé húzza, karjai hurkásak, megrövidültek. Olyan lett, mint a kiwimadár.

– El, persze – mondta Csiga.

– Mindig szeretettel várunk, nálunk ellakhatsz.

– Ha tudsz nekem valahol cigarettapapírt szerezni, az nagy segítség volna.

Csiga ekkor már annyira nehezen tudta beszerezni a dohányhoz való papírt, hogy időnként újságpapírral kellett pótolnia a szűkös készletet. Számtalan munkalátogatást és kongresszust, valamint megyei labdarúgó-bajnokságot elszívott már. Az elnök és elnöknő fotóiba nem csavart dohányt, mert azon sok volt az ölmos nyomdafesték, amit ő nem tűrt.

Fő az egészség.

Csiga magára maradt. Most már nem tudott gyerekeinek olyat mutatni, vagy olyat vásárolni, amit mostohaapjuk ne lett volna képes nevetve messze túllicitálni. Ez meg is látszott kapcsolatukon. Neki nem volt autója, hogy száz kilométert cocókáztassa a családot állatkertbe, vidámparkba és ha akarta, akár évente többször is külföldre. A fagyaltok, sütemények ideje lejárt. A gyerekek felnőttek, voltak már számtalanszor a szomszédos baráti országok mindegyikében, és az egykori jegyző kitartó munkálkodása révén úgy vélték, az az értékesebb ember, aki magasabb funkcióban van. Ha kérdezték, mivel foglalkozik apjuk, nem így válaszoltak: „Ő a megye legjobb órajavítója, élmunkás”, hanem így: „Ő a Megyei Tanács alelnöke, hamarosan előléptetik elnökké.”

Nem telt bele két év, és igazuk lett.

Csiga tehát egyedül maradt az óráival, a dohányával és a takarékszövetkezeti betétkönyvével. És ott volt csendestársként egy másik szentháromság is, fekete bőrbe kötve, bibliapapírra nyomtatva. Kandallója előtt ülve, újságpapírba sodort, folyton elalvó, nyomdafestékszagú cigarettával a szája sarkában téli estéken beleolvasgatott. Érdekes történetek voltak benne, amikről gyerekkorában már hallott egyet-mást, de megérinteni, mint akkor, már egyik sem tudta. Újabban a háborúról, a munkatáborról álmodott ismét, és Júliáról, persze fiatalkori kiadásban.

Ezt gondolta: „A háború ellőtte a boldogságomat.”

A városba nem ment be, az ország híreit csak újságokból követte. Azok szerint minden rendben volt.

A két ünnep közt megint tiszteletét tette a lelkész.

– Jó híreim vannak – mondta, és egy kétsoros, gépelt oldalt lobogtatott a kezében. – Megérkezett a válasz a püspöki hivataltól. A számlákat átnézték, leellenőrizték, a visszafizetést jóváhagyták, úgyhogy, amint mondtam, részletekben ugyan, de megkapod.

A levél szerint a püspöki hivatal illetékesei tízéves futamidőt és kamatmenteséget ajánlottak.

Igen: ajánlottak.

Csiga értett az írott szóból: ha kamatot kérne, uzsorásnak minősülne. Az uzsorázás pedig pártpolitikailag inkorrekt körülmény. Munkaszolgálatra ítélték érte.

– Rendben – mondta.

Az első részlet március végén volt esedékes. Február végén, egy vasárnapon, amikor épp gyűjtöst aprított az udvaron, megállt a kapujánál egy fekete autó. Kiszállt belőle egy ballonkabátos, tányérsapkás ember, és szó nélkül belépett Csiga portájára.

– Császár Jenő? – kérdezte.

– Én vagyok, igen.

– Rendben. Ülünk le egy félórácskára, ha nincs terhére.

A következő tíz percben Csiga megtudta, hogy zavargások voltak egy szomszédos baráti országban. Megtudta azt is, hogy a megyei vezetőket szinte kivétel nélkül lecserélték. Megtudta azt is, hogy ismerősei közül csak a lúdtalpas megyei tanácselnök maradt pozíciójában. Ezek után az is világgossá vált számára, kény-

telen letagadni, hogy adományozott az egyháznak, hogy saját pénzén vásárolt építőanyagot a torony újjáépítésére.

– Az országot együtt építjük, közös erővel – mondta a funkcionárius. – Nem részeket és rendszeridegen intézményeket hozunk létre vagy támogatunk, hanem kizárólag pártunk és államunk, népünk gyarodását szolgáló infrastruktúrát hozunk létre. Ellenkező esetben... De nem akarunk ellenkező esetet, ugye. Ezt írja alá.

Csiga orra alá tolt egy szintén kétsoros, gépelt oldalt, amin az állt, hogy neki, Császár Jenőnek (személyi szám, személyazonossági igazolvány száma, lakcím) semmiféle köze nincs a templomtorony felépítéséhez, és tudomásul veszi, hogy a nevezett épületrész a Párt és az egyház közti, nemzetközi keretegyezmény alapján kötött belső megállapodás során kiutalt állami és egyházi eredetű pénzeszegekből újjátöltötték fel. Megyei pártfőtitkár neve, aláírása, püspök neve és aláírása, valamint pecsétje, lennebb Császár Jenő neve...

– Tessék, kérem, itt a toll.

És aláírása.

Punktum.

– Jó lenne a pártba belépni – mondta a funkcionárius, miközben bőrtokba csúsztatta az irományt. – Baráti tanács a Megyei Tanács alelnökétől. És tőlem is. Viszontlátásra.

Ha nem lett volna valami ehhez hasonlóra felkészülve, Csiga talán agyérgörccsöt kap, vagy valami ilyesmit. Visszament gyújtóst aprítani. Nemsokára megjelent a lelkész.

– Sajnálom, Csiga – mondta. – Hidd el, nem is sejtettem.

– Tudom, hogy nem – mondta Csiga. Így is gondolta.

– Úgy áll a helyzet, hogy engem áthelyeztek a szomszédos megyébe, P-be, márciustól kezdek. Ez sem az én döntésem volt. Itt már megszoktam, megszoktak engem is, szeretem ezt a közösséget, tudod... Ez van. De azért még találkozunk, ha erre járok. Vagy ha te jársz arra.

– Aztán azt majd meglátjuk.

– Haragszol rám?

– Nem.

– Pedig lehetne rá okod.

– Azt mondd?

– Nem tőlem függött. Én... én is azt hittem, hogy visszakapod. Csakhát, tudod, ilyen idők járnak... hogy mondjam.

– Legjobb sehogy, mert még a feszületnek is füle van, amit a nyakadban hordasz.

A lelkész nem szólt semmit. Búcsúzásképpen egy csomagot tett le a munkasztalra.

– Van már egy, lelkész uram, már adott egyet.

– Ez nem Biblia. Ez másfajta emlék.

A kis emlékplakett volt benne, negyvenszer huszonötös réztáblácska. Csiga most látta első ízben. Ezt gondolta: „Szerencsétlen balfasz.” Meg ezt: „Hány ilyen szerencsétlen balfasz van.” Aztán ezt: „De ez legalább nem olyan, amelyik felfelé

nyal, lefelé rúg. Ez csak egyszerű, mezei, szerencsétlen balfasz. Töketlen, mint én, impotens, mint ez a rendszer.”

Elég az hozzá, hogy március folyamán Csiga belépett a pártba és kifizette a képét visszamenőleg, valamint sírhelyet váltott és kifizette azt is 99 évre előre.

Úgyhogy két döglegyet egy csapásra.

A lelkész búcsúzásképpen adott egy jó tanácsot emberi és lelkesi minőségében egyaránt: csak akkor vészeli át ezeket a nehéz időket, ha Istent közel engedi magához. Nem kell misére járnia, csak használja a Bibliát, érezze, hogy a Szentírás minden szava szétárad benne. Így mondta: használja, nem így: olvassa. Mert nem elég olvasni, ha az ember nem tudja hasznára, lelkének üdvösségére fordítani az Igét.

És így tovább.

Csiga a lelkész tanácsát meghányta-vetette magában, és rájött, hogy más út nincs: mindent, amit mondott, a szó átvitt és egyben legszorosabb értelmében kell felfognia. Ezekben a nehéz időkben rájött egy harmadik vezérelvre is: mindent arra használj, amivé át tudod alakítani.

Valóban: a lelkész távozásával senkije nem maradt, csak a Biblia.

Aznap este csinált egy gyors számvetést. A svájci kiadású csempészbiblia 1135 oldalt számlált. Ezt duplán véve 2270-et ad. Naponta öt oldallal számolva 454 nap jött ki eredménynek. Ha pedig naponta csak egy oldalt vesz, két részletben, akkor kb. 6 év és 20 nap. Ha csak vasárnaponként, ebéd után, akkor pedig legalább 44 évig. Csiga ezt gondolta: „Annyit nem élek.” Majd ezt: „Maradok a napi egy oldalnál, két részletben.”

Leült a kandalló elé, és kezébe vette a könyvet. Kinyitotta, kitépte az első oldalt, félbehajtotta és eltépte. Az egyik felét visszahelyezte a helyére, a másikba pedig komótosan belesodorta a szokásos adag dohányt. Ezt a földöntúli élvezetet rég nem érezte. Igaz, a cigarettának talán volt így is némi olmos mellékíze, meg kicsit több hamuja, de meg sem közelítette a központi napilap vastagon festékezett oldalaiból sodortakat, amelyek végéről ördögkaromként vált le a pernye. Ez finom árnyalat volt csupán, ami egzotikussá, sejtelmessé tette a kapadohány kesernyés ízét és emelkedetté a dohányzás szertartását.

Elég az hozzá, hogy Csiga attól számítva még öt évet és nyolcvanhat napot élt, vagyis a napi kétszeres szertartás során az Őszövetséget teljesen, az Újszövetséget pedig felerészt magába szívta. Temetésére eljött a felesége és a gyerekek is, akik a tort követő terepszemle során megcsodálták az öreg precizitását, tisztaságát és praktikus háztartását, műhelyének igazi élmunkáshoz méltó szervezettségét, de nem tudták hová tenni a megtépzott Bibliát.

Sírkövén, ha utódai nem felejtik el cserélni az elemet, ma is pontosan jár a beépített óra.

Bánki Éva

Karácsony

*Karácsony,
ez az elveszett, sötét és rövid nap
sárban, hóban csúszik át a semmibe.
A születés ünnepe ez.*

*Régen apró odúkban szültek meg a nők,
vagy korhadt padlásokon, dohos pincékben.
A kórház? A kórház még ennél is kietlenebb.
Szálkás csövekből ömlik a fény, az ápolók
pedig türelmetlenek, mert a rokonok is jobbak,
mint a görcsös, félelembe vesző folyosók,
ahol csak a huzatban lebegő, papír télapók
emlékeztetnek a karácsonyra. És ezen az este
romlik el minden: a zár, a kávéfőző,
a hűtőszekrény, a kettes műtőben a fűtés,
a hármásban a monitor... Még a monitor is...
épp ma, a fenébe, mi lesz itt még...*

*Nem fogjuk a saját szemünkkel
látni, ahogy valaki varázsütésre elindul. Ahogy
nem fogjuk azt sem látni, ahogy rövidebbek lesznek
az éjszakák, és lassan (nagyon lassan) több lesz a fény.*

de ha nem akarom, észre sem veszem.

Visszafoglalni a múltat

*Néha sehova sem illő képekre bukkansz
családi albumban. Kerek képű, ismeretlen
asszonyok, elálló fülű gyerekek – hogy ők kiknek
a kijeji, már senki sem emlékszik. És ott van az a rejtélyes,
beomlott falú ház, ami előtt lefényképezkedett külön
a nagyapám és külön a nagyanyám. Azt sem tudjuk,
melyik város vagy falu ez, azt sem, hogy mi lett a beomlott
falú házzal, és miért fényképezte le magát előtte
egy öreg kulák bottal, kalappal, tetőtől-talpig díszben.*

*Mint egy Hertha Müller-installáció – na persze azt
a fényképezőgépet egy Kati néni vagy Karcsi bácsi kattintotta
el, akiknek – magától értetődően – fogalmuk sem lehetett...*

*Ki tudhatná? De ki tudhatná...?
Minden kép az ő magányukkal szembesít.*

Félős vers

*Az éjszaka visszaveszi az árnyakat.
Ne fészkelődj! Amit álmodban
véletlenül megérintesz, megbetegszik,
mint az érett, a túlságosan lány őszibarack.
Az óramutató piheg, ringatóznak
a színevesztett minták a szőnyegen.*

*Éjfél lesz. Lassan, óvatosan
egy pók belelebeg az éjsötétbe.*

Tornai József

Az emberbomba

Nyilvánvaló, hogy az a muzulmán, aki fölrobbantja magát, biztos a menny-bejutásban. Megöl magával együtt ötven-száz ártatlan, érző lényt a saját üdvössége és valamilyen nagy eszme szolgálatában: ez az ő hite szerint Allah. A XXI. századba lépő emberiségnek, az információs kornak eddig ez a legrendkívülibb teljesítménye. Egyik előző kor sem volt (a XX. nem kivétel) erre képes. „Büszke” vagyok, hogy együtt borzonghatok az emberbomba kibontakozásával, amely annak a következménye, hogy a hatalmas muzulmán világ a haditechnikában nem veheti föl a versenyt a Nyugattal, Oroszországgal és Izraellel szemben. Azzal harcol, amiből neki van több, mert az újra és újra szülő anyák pótolják a veszteségeket.

Nem egyszerű ráébredni, hogy az emberbomba hosszú, sok tízezer éves fejlődés eredménye (talán következménye is?). Ha visszatekintek, történelmünkben mindig volt valamilyen nagyon jellegzetes, egész civilizációnkat meghatározó korszak, melyet legjobban a folyamat központjában álló embertípus jelképezett. Elsőnek talán a két lábra álló embermajomról beszélhetünk, aztán az embervadász-halász-gyűjtögetőről, aztán a fáklyás emberbarlangról, ahol már állatokat, szarvast, mamutot ábrázoló, lándzsát döfő alakok festményét is megtaláljuk. Ezt követte a levegő szellemeivel érintkező embersámán, majd az emberváros és emberállam, az embermágus, aki még a halottakat is föl tudta támasztani. Az utóbbit már modernnek szokás nevezni, én azonban azt hiszem, az embermodern csak az újkorban, a természettudományos fölfedezések és a démonok, rossz istenek elűzésének hatására mutatkozott meg a történelemben. Az embermodernt még megelőzte az emberszent, az emberlovag és az emberisten. A halhatatlanság, a másvilág, a testi újjászületés és üdvözülés típusa, az embermegvilágosodás Európában, Ázsiában egyaránt. Emberrabszolga már az ógörögöknél is élt és dolgozott, nagy, kontinensnyi tömegben, majd csak aztán alakították ki rasszát az afrikaiak, európaiak meg az észak- és dél-amerikaiak. Ennek vetett véget az emberreneszánsz, az emberértelem, ez küzdött az istennek vagy isteneknek és emberpapoknak-királyoknak mindenestül alávetett emberlélekért. Az embertechnika a XVII–XIX. századtól kezdve lett a civilizáció hordozója és emblémája. Egymás után születtek a fölfedezések, nemcsak a vérkeringésé, az elektromosságé, a flóra és fauna Linné-féle rendszerezéséé, hanem a társadalmi egyenlőtlenségek, igazságtalanságok fölismeréséé is (Rousseau, Voltaire, Diderot, Saint Simon és Holbach). Óriási a robaj, amikor 1789-ben az

emberforradalmár megöli a királyt és sok arisztokratát Franciaországban, majd az egész földrészen. De az emberdemokratával együtt fölmérhetetlen szerepet kap az emberpénz is, valamint kritikusa, a pénz és a munka egyensúlyának fölborulását leleplező emberteoretikus (Marx).

A XX. században jelenik meg nagy erőszakkal az emberpártrobot: a kommunista Oroszországban és 1945 után egy sor kelet-közép-európai államban. 1933-tól német földön.

Nem tudom, Lenint, Sztálint, Trockijt és hóhérjaikat embernek lehet-e nevezni? Ugyanígy: Hitler, Himmler, Goebbels, Göring és bűntársaik elméletileg a homo sapiens családjába sorolhatók, a valóságban az ősidők mélylélektani óriásszörnyeire emlékeztetnek.

Az 1945 utáni hidegháborúban szüli meg a betegség az emberatombombát, azaz kicsit később az ember-hidrogénbombát. A két nagyhatalom vezetői naponta emelik föl karjukat, benne az egész földet letaroló fegyver: halálszagú, fenyegető mozdulatok szárazon, vízen, levegőben. Az úgynevezett Szentföldön harc indul arabok és zsidók között. A muszlimok csak évek alatt ismerik föl, mit kell tenniük az abszolút izraeli fölénnyel szemben (Amerika egyoldalúan Izrael mögött áll): öngyilkos merénylők hosszú, évekig tartó akcióit indítják meg. Aki fölrobbantja a derekára erősített bombacsomagot, lehet férfi, nő, Allahért teszi. Családjának és népének hőse. De akkor mi a terrorizmus? Az újságokban, tévében könnyű eldönteni. A Világkereskedelmi Központ tornyainak ledöntése (vallásos pilóták vezették az utasszállító gépeket) szakrális népirtás. Amerika képtelen ígéretet tesz: megsemmisíti a terrorizmus minden formáját és helyét. Istenem, hogyan?

Az emberbomba ellen nincs elhárítás, nincs megelőzés, műszeres ellenőrzés, mert az a történelemben először: alany-állítmány együtt. Az evolúció folyamán mindig akadtt hatékonyabb fegyver az ellenségénél: az íjjal szemben a puska, azzal szemben az ágyú, a robbantáson alapuló eszközökkel szemben a tank, a tankok ellen a bombázó- és vadászgépek, a tengeralattjáró ellen a radar, a csatahajók ellen a repülőgépek, az anyahajók ellen a víz alól kilőhető atomtöltetű rakéták. Az emberbombával szemben tehetetlen a világ. Még a pilóta nélküli, precíz lövedékű harci gépek is. Az emberbomba fétisét nem dönti le katonai zsenialitás. Az emberbomba naponta áldozza föl az ártatlanokat. Mert az emberbomba nem más, mint maga az ember, ez a sötétségből született misztérium. Lehetséges, hogy az emberember elvesztette szellemi hatalmát, amely annyi ezer év óta mindig le tudta győzni saját démonjait?

felettebb különös jelenségek tárháza

(strand)

miért ütöget egymáshoz labdát öt ember térdig
vízbe gázolva miért sikoltoznak boldogan
ha vizet spriccelnek egymás szemébe
miért pörkölik órákig a bőrüket a napon
miért mennek egyáltalán napra
ha hűteniük kell magukat hogy ne haljanak meg
miért esznek közben lángost miért öltenek
gumipapucsot miért nyomják egymás fejét
a víz alá
óvatosnak kell lennünk persze a kérdésekkel
a „mindent-akarok-tudni” nagyképűségével nem
juthatunk el a „semmit-sem-tudok” magabiztosságához

más célunk pedig nem nagyon lehet ezen helyen

ahol mindig mindenki vízen akar járni
jóllehet fűrészporból és sárból
kevert testük csak fulladást ígér
és tényleg
ijedten kapálóznak hogy visszajussanak
a szárazföldre
önmagukhoz

(kukáskocsi)

nem lehet minden az övék
anélkül hogy tudnának róla
lényegük a lemondás
csak a mulékony részeket kebelezzhetik be
a többit félreteszik másnak
hús alól a csontot
borból az üveget
cukorból a zacskót
gyümölcsből a magot

az időt álló dolgokat egy helyre gyűjtik

*és jönnek fényes ruhában az adószedők
óriásautójukkal járnak háztól házig
hogy fölhalmozott javaiktól megfosszák őket
kik könnyet sem ejtenek ezért*

(nyakkendő)

*hajlamosak túlbecsülni önmagukat
s az önszeretet tébolyában gyakran
végeznek magukkal van aki képes erre
többször is
az akasztott embertől rettegnek de
a feszes kötéllel mint köldökzsinórral
kapcsolódnak eleik mindent megoldó kegyetlenségéhez*

*erre emlékezteti őket a nyakukban hordott
durva csomó de bohóc a másik arcuk
s hogy kinevettessék magukat régi
szenvedélyük ezért a komor bog alá
ostoba színekben leffegő szövetet erősítenek
ha csíkos úgy jó
ha pöttyös még jobb
s néha csókra nyíló szájukat rajzolnak rá*

(küszöb)

*határokkal veszik körül magukat
így sohasem tudják hol vannak
hatalmas falakat húznak
vagy láthatatlan vonalakat
de leginkább ilyen kis kiemelkedéseket
építenek mindenfelé*

*a hatalmas falakat néha lerombolják
a láthatatlan vonalakat nem látják
de ezeket a kis kiemelkedéseket
komolyan veszik félnek tőlük
babonásan tisztelik és napjában
többször is hasra esnek bennük*

(kórház)

*komor épületekbe költöznek néha
pizsamában heverésznek miközben
megsárgulnak és főzelék szaguk lesz*

*idegenek tapogadják testüket s rokonaik
enni adnak nekik azt kérdezik
meddig tart ez az egész de választ
nem kapnak csak keserű mérgeket
hogyan ne felejtsek el
bármikor meghalhatnak*

*(ipari szalonna)
a legnyomásabb érv a földi élet
egyedülvalósága mellett
felbonthatatlan dobozba
zárt titkos kód és fenyegetés*

*préselt állati könnycsomó
amit a félelemtől izzad szemük*

Kőrössi P. József

benyitok

*tudom, itt a kezem alatt
minden véglegesen kész van*

*véglegesen kész a száj, rajta szorosan a kendő,
a kendő fölött a likas orr (még szipog),
s a szem fölötte (az is beverve),
a szemöldök és a homlok*

*tudom, itt most a kezem alatt
véglegesen kész a haj s a csonk alatta,
a koponyacsont, a tarkó*

lövés fogadására kész minden porcikád

*minden, minden
végleges és kész,
ami élt belőled és még éldegél*

a denevérlány hangja

*mindent bejárva és átkutatva,
bejárnak, átszönek a hang alagútjai*

*üres maradsz ártatlan és értelmetlen,
itt vagyok, mondod,
üresen ártatlanul és értelmetlenül
(egyszer, mikor is, te isten)*

*átrepül benned a hang,
amit a hangszerben hagytál,
átrepül benned a denevérlány hangja*

Utána

*Megfürödtél utána,
csak a víz maradt rajtad végleges.*

*Lemoshattál, lesikáltál
csaknem mindent rólam is,
adtam, ami fáj,
kinek mi jár.*

*Könnyű nekem, méregetsz még,
leírom, lélekféle,
valami olyasmi,
nekem mesterem.*

*Látszik, vénülök:
lelkem azé a testé,
aki benned éli túl a magamét.*

Kinek mi jár.

Szigeti Csaba

Tormay Cécile *Bujdosó könyvének* műfaja

Bár ez a dolgozat egy kultuszkönyvről beszél, éppen azt szeretném kerülni, amitől e szöveg sokak olvasatában kultikusá vált, vagyis – amennyire lehet – igyekszem kerülni a mű politikumának egész kérdéskörét. Politikum helyett poétika: ez a célkitűzésem. És ez az írás csak része egy *Tört regényein* munkacímű átfogóbb írásnak. A kiadás, amelyre most támaszkodom, meglehetősen labilis: néha az olvasott mondat teljesen érthetetlen. Például a 302. oldalon: „*Megint érzem azt a sajátos nyugtalanságot, némely mostanában szüntelenül fel-felrémlik bennem.*” (Olvasószerkesztő: Tudós-Takács János.) Így nem tudhatni, mi írható a legújabb kiadás, és mi a szerzőről számlájára. A szöveg könyvészeti adatai: Tormay Cécile: *Bujdosó könyv*, Gede Testvérek Bt., Budapest, 2003 (a továbbiakban az idézetek utáni arab számok e kiadás oldalszámára utalnak). Én valóban a műfajról szeretnék beszélni. Azért, mert az utóbbi időben a parttalan és definiálatlan úgynevezett történelmi regények érdekelnek, és a *Bujdosó könyv* ellentmondani látszik (és ellentmond) egyik előzetes állításomnak (ezek az asszerciók úgy tesznek, mintha axiómák lennének, de nem azok, mert nem 'semmi másra visszavezethető' dolgok, csak azt szeretnék, hogy én és leendő olvasóim ekként kezeljék őket, afféle maximákként). Így szól: a jelen csak érzékelhető, sokféleképp, de sohasem történelemként. Az érzékelt jelennek „történelem”-ként elkönyvelt múlttá, megszerkesztett múlttá kell válnia ahhoz, hogy történelemmé válhasson. És míg a jelen egy, történelemmé válva a neve Légió lesz, mert mindörökké kiszolgáltatottá válik (vált) a múlttá válása utáni jelenek önkényének. Számomra ezért érdekes e könyv műfaja: lehet-e a jelenről történelemként beszélni? És persze válaszom – itt megelőlegezem – „nem”. S meg kell jegyezmem, hogy e könyv műfaját többen gyanúsnak találták már: Kádár Judit „naplószerű regény”-nek nevezte, a szaktörténész Gyáni Gábor „történelmi pamflet”-nek. Fontos elemzésében Bánki Éva „elbeszélés”-ként kezeli a Tormay-könyvet, majd „egyfajta emlékiratszerű dokumentumként”. Szerinte a *Bujdosó könyv* „igazi »én«-elbeszélés, sőt a kortársak szerint szubjektív, de mégiscsak dokumentumértékű önvallomás”. Annál érdekesebb, amikor Bánki azt írja, hogy furcsa szerelmesregény, „a női test (anyatest) birtoklása, megalázása-kivizsgálása, »szétbeszélése«”. Amikor a szerző idézi Tormayt, aki szerint „a vörös keszkenő vérvágyat kelt a megvadult bikában...?”, nekem nem a spanyol aréna jut eszembe, hanem Hungária, e női nemzettest katonai megerősökölése. De hát Kadmosz nővérét, Európát Zeusz bika képében rabolta el, erőszakosan. (A tanulmány adatai: „*Megszámlálhatatlan szál húzódik át a történeleken*”, Múltunk, 2010, 3. szám, 132–148. p.)

Ezeket gondolatmenetem megírása után olvastam csak, vagyis ugyanarra találtam, amire ők, de más nézőpontból, egy másik szellemi ránézésből kiindulva. Mondjuk így: jobb híján, a felszínen lebegő műfajiság felől. És ezt a legelső bekezdést utólag írtam, utólag állt elő.

A kötet nyomtatott előtörténete nem világos. Az utószóából, mely Csontos Péter munkája, megtudjuk, hogy A „Bujdosó könyv” a mai napig – 1928 óta – nem jelent meg önálló kötetként Magyarországon (487.). E kijelentésnek ellentmond a rákövetkező mondat: „A *Genius* diszkiadást és az 1939-es *Singer és Wolfner* emlékkiadást nem számítva az 1990-es fordulat évét követően két kalózkidadása jelent meg, amiről tudunk.” (uo.) „A *Gede Testvérek BT.* jelen kiadása, 1928 óta az első, csonkítatlan önálló kiadása a »Bujdosó könyv«-nek.” (488. p.) Sajnos nem derül ki, hogy melyek a csonkított kiadások (a jelen kiadás előtti összes kiadás?). A belső címlapon olvasható: „E kiadás az első megjelenés alapján készült: Tormay Cécile: *Bujdosó könyv. 1. kötet: Budapest, 1920. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. 2. kötet: Budapest, 1922. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.*” *So far, so good.* De zavarba hoz az utószóban olvasható kijelentés a két kötetből álló mű első megjelenéséről: „Az első kötet 1920-ban jelent meg a *Rózsavölgyi Kiadó gondozásában.*” (493.) Akkor most Pallas vagy Rózsavölgyi?

Az összefoglaló cím Tormay Cécile *Útravaló írás* című előszavából való, amely bár „1920 karácsonyán” keletkezett, vélhetőleg antedatált szöveg az 1928-as kiadás elejéről, mert egyésgesen beszél a két külön könyvről. Metaforikus cím, amely részint 1.) a könyv kéziratának történetére utal („*Bujkált szétszedve, könyvek lapjai között, idegen tetők tövében, kéménykürtöben, pincegádorban, bútorok között és elásva a föld alatt*” (5. p.), utal 2.) a könyvben foglalt eszmék „bujdosó” természetére (mondhatni, a szöveg mártíriumára, és ezen keresztül a szerzőnő mártíriumára), valamint 3.) a részekre szakított országra, melynek úgy kell majd egyesülnie, ahogy e részekre szabdalt könyv egységessé összeállt. Az előszó a „könyv”-nek nevezett szöveget csak egyetlen, ráadásul tagadó, kizáró mondatban nevezi „napló”-nak. „*Nem a forradalmak történetét, nem is a politikai események szemtanújának a naplóját akartam megírni.*” Persze, hogy nem. A regényírók, különösen, ha történelmi regények íróiról van szó, gyakran állítják párba és szembe munkálatukat a szaktörténetészek munkájával. Igen régi, klasszikus toposz ez. „*Szóljon az én könyvem arról, amiről nem fognak tudni a jövő történetírók, mert azt át kell élni.*” (5.) Vagyis a *Bujdosó könyv* nem a szaktörténetészek inkompetenciájával beszél a tárgyról. De nem is úgy beszél erről, mint a forradalomcsinálók visszaemlékezései, nem is úgy, mint a politikai események szemtanúi, „*mert lelküktől távol állt minden, ami magyar*” (5.). Ez is érthető kizárás: Tormay Cécile – mint rögvést látni fogjuk – vajmi kevés jelentős politikai esemény szemtanúja volt, s ami politikai tevékenységét illeti, annak hatóköre meglehetősen csekély volt. Az alig-szemtanú és az alig-cselekvő könyve így is lesz hát kényszerűen napló (és mondjuk nem *mémoire*): „*napról napra feljegyeztem az eseményeket*” (5.). A könyv a napló jellegnek formálisan teljesen megfelel: cikkelyekből áll, melyek élén az aznapi dátum szerepel. A szerzői előszó szerint e cikkelyek tehát *egykorúak*. Ez a napló műfaji tömbjének egyik alapvető követelménye.

A napló műfaji zóna, és nem valamiféle egységes szabályrendszer követése. A zóna egyik szélén par excellence irodalmi műfaj, másik szélén a legcsekélyebb irodalmi ambíciók híján keletkezett szövegegyüttes. A *fiktív napló* ízig-veéig irodalmi: kiadásra szánt, arra való, hogy bárki olvasó olvashassa, benne egy fiktív (kitalált) személy fiktív (kitalált) szövegét olvassuk – ilyen például Gogoltól az *Egy órült naplója*, amely már a címével jelzi e napló teljességgel fiktív jellegét. A fiktív napló mindig igényt tart az irodalmiságra, irodalmi értéként megformálva kíván megjelenni. A másik póluson a *journal intime* áll, az a belső, vagy ahogy magyarul szoktuk nevezni, titkos napló, amely kommunikációs szempontból ellentéte a fiktív naplónak: írója csak önmagának írja, a közlés vagy kiadás legcsekélyebb szándéka nélkül, sőt kifejezetten ennek nyílt vagy rejtett tiltásával. A *journal intime* sosem tart igényt az irodalmiságra, nem kíván irodalmi értéként megjelenni. Ennek iskolapéldája Raymond Queneau-nak az 1930-as évek végén vezetett naplója. Nagyjából annyi időn át készített napi feljegyzéseket (az egyes feljegyzések előtt rögzítve a dátumot, ami szintén a napló szabályrendszeréből következik, a feljegyzések szinkronitásából vagy egykorúságá-

ból), tómondatokat írt le, adatokat rögzített (délután találkoztam X-szel, telefont kaptam Z-től, este görögül tanultam stb.), mint Tormay. E belső napló jóval Queneau halála után jelent meg, a lánya előszavával (és beleegyezésével), a Queneau-filológia nagy örömére, mert rendkívül adatgazdag anyagról van szó, minden irodalmi ambíció és érték híján. E két pólus között a napló számos fajtája helyezkedik el az útinaplótól a kertgazdasági természetű szövegig, vagy hajdanán az általános iskolai, adatokat és dátumokat tartalmazó osztálynaplóiig.

Miféle naplót olvashatunk Tormay Cécile-től? Szögezzük le: könyve igényt tart az irodalmiságra, irodalmi értéként megformálva kíván megjelenni. Erősen metaforizált és erősen retorizált szöveg. Balla Csenge szakdolgozata (Metaforikus nyelvhasználat Tormay Cécile *Bujdosó könyv* című regényében, Károly Gáspár Tudományegyetem BTK, 2009, kézirat) a nyelv szélsőségesen erős metaforizáltságával plasztikusan mutatta föl, hogy itt szó sem lehet journal intime-ről, a szöveg eleve a széles olvasóközönség számára íródott. Némi történelmi anakronizmussal azt mondhatnám, Tormay Cécile munkája – eszményi módon – a politizáló és személyes blog előfutárja. Benne egyetlen helyen olvashatunk általában a magyar napló- és memoáriróadalomról, vagyis két irodalmi mezőről, a *Február 1–3.* (1919-ben vagyunk) cikkelyben. Tüneteszerű, hogy itt Tormay megfogalmazásában egymás mellé kerül napló és memoár. Igen, mindkettő igen személyes beszédfajta, csak óriási különbséget jelent, hogy míg az előbbi – mint mondtunk – szinkron, *egykorú*, olyannyira, hogy *aznapi*, addig az utóbbi mindig *visszatekintő*. A két személyes beszédfajta között ez hatalmas távolságot teremt, hiszen az emlékezésirodalom szövegszövetébe beépül az a távolság, az a tudás, amely az emlékezet által felidézett események és a visszaemlékezés ideje között óhatatlanul fennáll. Manapság ezt az *utólagosság perspektívájaként* szokás leírni, amivel elégedetlen vagyok, mert az utólagosság az idő múlásának mintegy a mechanikus dimenzióját állítja előtérbe. Eltelt azóta ennyi meg ennyi idő, de az emlékezés épen, sértetlenül állítja elő egykor jelenvalósággal rendelkező tárgyát, szemben az eltelt idővel. Nem, ne áltassuk magunkat, semmilyen visszaemlékezés nem ártatlan! Azt az illúziót, a valaha volt valóságnak azt a látszatát, amit az emlékezés előállít (virtuálisan megkonstruál), közegként körülveszi az emlékezés jelene, valamint mindaz, ami az egykor volt jelenvalóság és a mostani jelenvalóság között történt vagy megesett. Ezért az utólagosságnál pontosabbnak érzem a retrospektivitást, amit Lev Tolsztoj a *Háború és béke*ben törvényként fogalmaz meg. Arról van szó, hogy a valaha volt jelenvalóság (események stb.) szemlélését és értékelését az azóta eltelt idő jelenvalóságai (eseményei) döntően befolyásolják. Tolsztoj a történetíró Thiers-re utal, pontosabban az ő Napóleon-értékelésére, arra, hogy miként kívánja igazolni Thiers a Moszkva felé közeledő császár döntéseit. „Itt nemcsak a retrospektivitás (a múltba nézés) törvénye érvényesül, amely minden múlt eseményt a később bekövetkezett tény előkészítéseként fog fel, hanem a kölcsönhatás is, amely összekuszálja az egész dolgot.” (Lev Tolsztoj: *Háború és béke*, ford. Makai Imre, második kötet, Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1954, 119. p.) Kölcsönhatás a múltbeli (egykorú) esemény és a retrospektív (visszatekintő) jelen között, amely – miután „összekuszálja az egész dolgot” – lehetetlenné teszi, hogy a múltbeli tárgyat az emlékezés épen, sértetlenül előállítsa. A napló műfajának szirénhangja az utólagosság nézőpontjának kizárásával és a világhoz, az eseményekhez, a szűkebb-tágabb emberi környezethez való nem vagy alig reflektált viszony hangjaival csábít. A továbbiakban elmondom – a lehetőségig érvelve mondom el –, hogy szerintem miért javasolt a viasz a fülekbe.

Amikor Tormay Cécile a napló műfaját választotta, rengeteg szabadságot nyert és számos korlátozást vett magára. A naplóíró szabadsága abban áll, hogy korlátok nélkül kihasználhatja e műfaj mező *kötelezően* személyes jellegét. Egy naplóban nem szükséges érvelni, nem szükséges bizonyítani, passzív személy esetén komponálnia sem kell, hiszen

az események a folyó időben mintegy maguktól előállnak, mintegy maguktól követik egymást, elegendő átengednie magát sodrásuknak. E műfaji eredetű személyesség terel engem arra, hogy lehetőleg ne foglalkozzam a *Bujdosó könyv* politikumával. Egyszerűen úgy gondolom, hogy ő, a szerző úgy gondolta. És bárhogyan látta, bárhogyan gondolta, jogában állt éppen így látni, éppen így gondolni. Csakhogy – véleményem szerint – e könyv, mint minden napló, nemhogy óvatosan kezelendő, hanem még óvatosabban. Mert a műfaji mező láthatatlan megkötései közé tartozik, hogy mintegy természetesen jár vele a szerző és olvasó között egy egyezés, egy paktum. Nevezzük ezt őszinteség-paktumnak. Nem minden elbeszélő tart igényt erre. Például egyik gyerekkori kedvencem, a *Huckleberry Finn* így kezdődik, Karinthy Frigyes fordításában: „*Aki nem olvasta a »Tom Sawyer kalandjai« című könyvet, mit sem tudhat rólam, de az nem tesz semmit. A könyvet egy Mark Twain nevű úriember írta, és nagyjából az igazságot írta meg. Néha lódtított egyet-mást, de azért a java igazság, amit írt. A lódtítás nem veszélyes. Nem láttam még olyasvalakit, aki egyszer vagy másszor ne lódtított volna, kivéve Polly nénit, az özvegyet, meg talán Maryt. Polly néni – Tom nénikéje – és Mary, meg az özvegy Douglasné mind benne vannak ebben a könyvben, amely javarészt igaz könyv, csak imitt-amott van benne lódtítás, mint mondtam.*” (Mark Twain: *Huckleberry Finn*, második kiadás, ford. Karinthy Frigyes, Ifjúsági Könyvkiadó, h. n., é. n., 3. p.) Umberto Eco történelmi regényének címszereplője, Baudolino nem egyszerűen notórius hazudozó, nem egyszerűen kézirat-hamisító, hanem igen korán ráébred a hazugság valóság-nemző, valóság-teremtő, valóság-szerkesztő erejére. Olyannyira, hogy amit eredendően hazugságként gondolt ki (amit majd mások igaznak hisznek), idővel ő maga is igaznak gondolta. Gyakori jelenség ez, a hazugság kitalálásának és megvalósításának mánora, a hazudó által kisajátított igazság birtoklásának gyönyörével. És itt egyáltalán nem adatokról, úgynevezett tényekről van szó, mert ilyen esetekben többnyire eldönthető, hogy egy elbeszélő tényállás igaz-e vagy hamis, vagyis megfelel-e annak, ami fennáll. Nos, olvasóként én bekalkulálom Huck elbeszélésébe, Baudolino napokon át tartó visszaemlékezésébe, hogy a beszélő nem mond mindig igazat. Umberto Ecónál a történelmi regényének főhőse, Baudolino ugyan notórius hazudozó, de nem önérdékből ám, hanem mert ilyen. Ő hamisítja – a ténylegesen számos példányban fennmaradt – János pap levelét Európa legfőbb hatalmaishoz, ő találja ki Eco szülőhelyének nevét stb. Történelmet, pontosabban a múltban helyet foglaló történelemkonstrukciókat hazudik, de kedvesen, mindvégig tudatában lévén az ő múlt(történelem)csináló, múlt(történelem)teremtő tevékenységének. És ha hazugságait az igazságpaktum alapján kortársai igaznak fogadják el, akkor a hazugságai a jelenben valóságokat szülnek. Mert egy másik maximám így szól: a múltról lehet hazudni, a múltról állíthatók téves kijelentések, a múlt csak elfogultan szemlélhető. (Természetesen mind a hazugság, mind a tévedés – és e kettő erkölcsileg igen különböző dolog – gyakorlatilag elkerülhetetlen.) Egy dologra nincs esélyünk: a múltra utólag ráépített bármilyen konstrukciónkkal igazat mondani.

De a *Bujdosó könyv*ben az „igaz” jelző és az „igazság” szó kétféle jelentésben fordul elő, és a szerzőnk gyakran átsiklik az „igaz” egyik jelentésszintjéről a másikba, az olvasót manipulálódó. A köznapi értelemben „igaz” (vagyis gyakorlatilag vagy elvileg verifikálható) mindaz, amit az újságokból idéz; igaz mindaz, amit a saját hétköznapi helyzetéről mond (mikor, hol volt, kikkel találkozott, milyen híreket hallott, mit látott). De Tormay magáénak vindikálja a történelmileg „igaz”, az „igazság” ismeretét is, a legcsekélyebb szerénység nélkül. Ő az, aki tudja az „igazságot” a bolsevik mételeyről, a zsidó összeesküvésről, a nemzetrontó magyar szabadkőművességről stb. Épp ebben áll az egyik olvasati csapda is, az, amely e könyvet ma kultuszkönyvvé teszi: mivel a napló műfaji mezőjének centrumában a csak magunknak írott, belső napló, a *journal intime* áll, s ennek mintegy természetes velejárója az őszinteség, hiszen a feljegyzéseket csak magunknak készítjük, az olvasó nem

tételez föl hazugságot, tévedést vagy manipulációt. Nem irodalmi naplót többnyire vagy azért írunk, hogy amolyan emlékeztetők (aide-mémoire) legyenek a jövőben, vagy azért, mert a mennél hűségesebb feljegyzések sorozatából idővel kipörög valami, ami több, mint az egyes napok egymásutánja, kibontakozik valami olyan önarckép, amely, ha egy-egy napon nézünk bele a tükörbe, nem látható. Nos, amikor Queneau naplóját olvasom, az őszinteség-egyezség, vagyis az, hogy fel sem merül, kételkedjem-e a leírtak igazságértékében, ellenállás nélkül jut érvényre. Amikor Tormay Cécile naplót szerkesztett, a műfajjal azt mondta: „ez az igazság”. Pedig csak ennyit mondhatott volna: „ez az én egyszemélyes igazságom megszerkesztése”. Ami annyit tesz: ez az én önigazolásom.

Eme általam fontosnak vélt kitérő után térjünk vissza *Február 1–3-ához* és a *Bujdosó könyv* geneziséhez, ahogyan ez a könyvből látható! Házkutatástól tartva „Előszedtem az írásaimat, az utóbbi idők levelezését és elégettem mindent, ami célunkat, barátaimat vagy magamat kiszolgáltatót volna” (215.). Arról már szóltam, hogy nem lehet eldönteni, mi irandó a szerzőnő vagy a szövegkiadó számlájára: itt nyilvánvalóan a ’kiszolgáltatta volna’ igealak lenne a helyes, vagy az ’engem kiszolgáltatót volna’ megszövegezés. „Mialatt a hozzám intézett leveleket egymás után elégettem és a pernyéjüket beledöntöttem a takaréktűzhelybe, hogy bűnjelnek ott ne maradjon a kályhám torkában, megértettem, hogy veszedelmes korok politikai levelezése miért tűnt el. /.../ Mire elkészültem szomorú munkámmal, csengetést hallottam az előszoba felől. Ebben a pillanatban eszembe jutottak ezek a feljegyzések. Hirtelen felkaptam őket az íróasztalomról és könyvtáram könyvei mögé dugtam őket.” (215–216. p.) Amikor a házkutatás bekövetkezik (Február 10.), „Lélegzetvesztő szorongásban eszembe jutottak a feljegyzéseim is, a könyvek mögött. Ha rájuk akadnának?” (221.). Amikor Tormay Cécile április 17-én Balassagyarmatra ment, hogy a fővárosban ne legyen szem előtt, így kezdte a cikkelyt: „Azt hittem, abbamarad ez az írás, többé nem folytatom.” (343.) De „ez az írás” megvan, úgy sejtethő, hogy épen, teljesen. „Azt sem tudom, hogy az írásom végére magam teszem-e a pontot, vagy valaki más. Mindegy. Ha töredék marad, még a töredék is tanúskodhat.” Itt, Balassagyarmaton vendéglátójával, Huszár Aladárral „Feljegyzéseimről beszélünk. Huszár Aladár papirost és ceruzát adott.” (343.) Május 10-én detektívek mentek a balassagyarmati házba: „A feljegyzéseimet a dívány párnájába dugtam és lopóztam előlük szobáról szobára.” (383.) Június végén az egyik cikkely kezdetén szintén utalt a feljegyzéseire: „Szeretném olykor abbahagyni. Meddig írjam még? Napok, hetek, hónapok.” (443.) Egy hónappal később a balassagyarmati menedékhelyen ismét házkutatástól lehetett tartani. „Házkutatást várunk. Mindent el kell tüntetni, ami veszélyes lehet. A feljegyzéseim... Soká töprengtem. Aztán két befőttes üvegbe csempésztem az írásokat. Lekötöttem pergament papirossal. Mikor besötétedett, elástam a kertben.” (448.) „Egyszerre mintha egy ütés érte volna a homlokomat. A feljegyzéseim! Kinn a földben. /.../ Ha átszivárogná a víz az arasznyi rétegen, ha beömlne és elmosná az írást. /.../ Szétszagattott szegény írásom. Az első lapok, ha élnek még, ott bujkálnak valamerre a megjelölt városban. A többi a kövesdi kéménykürtőben és itt kinn a föld alatt. Csak egy bujdosó írás, semmi más.” (449.) Kun Béla lemondásának hírére az író nő nyilván kiásta a két dunsztosüveget, de közben Balassagyarmaton még ingadozott a helyi hatalom. Augusztus 4-én, amikor ismét a „terroristák” kezébe került a helyi irányítás, „A hír végigborzongott az utcákon. Sokan becsukták a kapukat. Írásaimat megint elástam.” (476.)

Mindez teljesen természetes: olyan naplóról van szó, amely – csekély utalásokkal ugyan, de – tartalmazza saját keletkezését és hollétét. Ami a napló időbeliségét illeti, a legelső cikkely fejetén nem olvasható sem hely, sem dátum, de a második bekezdés rögzíti: „Budapest, 1918. október 31-én.” (7.) Szokatlanul hosszú: 14 és fél oldalra terjed ki a cikkely. Mint később védelmezni szeretném, a *Bujdosó könyv* alapvetően politikai szöveg, érthető tehát, hogy a napló nem esetlegesen kezdődik, szó sincs benne a naplóírás szándékáról és motivációjáról sem. A kezdet politikai kezdet. A következő napi feljegyzés így kezdődik: „Reggel megtudtam, hogy Tisza Istvánt megölték...” (21.) Ez azért fontos, mert a

szövegben később retrospektív (visszatekintő) emlékezéseket olvashatunk Tisza István és Károlyi Mihály rivalizálásáról, Tisza nagyságáról és Károlyi silányságáról. Tisza István halála szimbolikus kezdet: mártír ő, halálával és halála után az inkarnálódott Gonosz (Károlyi Mihály) kaparintja meg az országot. A második cikkely is hosszú, regényszerű; hosszú, mert Tormay itt ismerteti 1918. október 31-ének az előzményeit. A következőkben mindkét kötet, tehát a könyv egészén át érvényesül a napló kronologikus elve: egy nap – egy cikkely. Majd megjelennek az „összevont napok”, a következők: *december 4–7., december 9–11., december 13–15., december 17–22., december 23–24., december 25–30., január 2–3., január 7–10., január 15–24., január 27–31., február 1–3., február 12–13., február 16–18., február 20–22., március 1–5., március 7–8., március 10–11., március 17–18., március 30–31-én, április 1–2-án, április 11–12., május 20–21., május 24–25., május 26–29., május 30–31., június 17–18., június 22–23., június 29–30., július 3–4., július 7–10., július 14–20., július 24–28., július 29–31.* Ez rendben is van, a műfaji megkötéseknek eleget teendő meg kell teremteni a napló folytonosságát, és nagyon életszerű, ha nem minden egyes nap társul napi feljegyzéssel. Érdekesek az írással meg nem jelölt napok is, mert semmiféle indokot nem kapunk a dátumok folyamatosságának meg-megszakadására: nincs cikkely február 4-én, 5-én, 6-án, 7-én és 8-án, március 25-én és 26-án, június 6-án és 7-én. Feltűnő a leghosszabb szünet poétikai megoldása. A megoldás egy nagyon direkt átkötés. A *Február 1–3.* cikkely így fejeződik be: „– *Ne bánja – mondtam –, legalább megtudják, hogyan vélekedtem róluk.*” A rákövetkező, a február 9-i cikkely ezzel kezdődik: „*Es csakugyan megtudták.*” Tormay Cécile e fogással mintegy jótékonyan elsimította az írás napokban mérhető űrjét. Ugyanezzel az eszközzel vagy prózaírói fogással élt a két kötet között is. Az I. kötet, a *Feljegyzések 1918–1919-ből* utolsó cikkelye (március 21.) nagyon erőteljes lezárással és egyben előretalással fejeződik be: „*Egy borzasztó hang üvöltött végig az utcán: Éljen a proletárdiktatúra!*” (262.) A II. kötet címe *A proletárdiktatúra*. Első cikkelye március 21-ikének éjjelén íródott. A kötet így kezdődik: „*Egy pillanatra csend lett, olyan iszonyú csend, mint amikor a nyaktílón fennakad a bárd. /.../ Odakinn megint elbődült a hang: – Éljen a proletárdiktatúra!*” (265.) A „megint” szócska és az ismétlődő mondat ott folytatja a szöveget, ahol az előző kötet végén abbamaradt, jelezve, hogy a két kötet egyetlen könyvet alkot.

Mind a kronológiai hiányok, mind az „összevont napok” gyakorlata jól megfér a naplóírás természetével. Ahogyan az is, hogy a névalakok gyakran mozgóak (ami írható esetleg a 2003-as könyv sajtó alá rendezőjének számlájára is). A szinte naponkénti írás, hol Budapesten, hol Balassagyarmaton, hol Szügyön, magyarázhatja az ingadozó névalakokat, de magyarázhatja az is, hogy nem kizárólag napi feljegyzésekről van szó, hanem visszatekintésről a közelmúltba. Mindenesetre Buza Barna (48.) olykor Búza Barna (178.), Kurt Eisler (95.) másutt Eisner (240., 317.), a városparancsnok neve olykor Heltai-Hoffer Viktor (14., 53., 62.), olykor Heltai-Hecht Viktor (102., 140., 143.) (Tormay Cécile gondosan rögzítette a magyarosított nevek eredetijét, mintegy ezzel is bizonyítván a zsidó szupremáciát), felbukkan Joff vagy Joffe neve (40., 95.), Vyx alezredes egy helyen Vix (157.). De ami ennél fontosabb: néhány helyen mintha a szerzőnő akaratlanul megsértené a napló műfaji mezejének egyik kikerülhetetlen következményét. Mivel a napló, mely megengedi a visszatekintést is, a retrospektivitást egy adott nap időpontjából szemlélődve, óhatatlanul korlátozott horizontú. Korlátozott abban a tekintetben, hogy olykor visszakanyarodhat a múltba (mint a *Bujdosó könyv* néhány passzusa a szerzőnő gyerekkorához, vagy 1918. október 31-ét megelőző epizódokhoz és hangulatokhoz), de ami a közeli vagy távolabbi jövő konkrét eseményeit illeti, arról nem lehetnek ismeretei, mert *Scire nefas, o, Leukonoae*, a jövőt tudni tilos. A memoár már az egykori események viszonylatában ismert jövő, azaz a visszatekintés viszonylatában ismert múlt felől tekint vissza (a felidézett események és alakok későbbi hatása és sorsa már ismeretes).

Elvszerűen itt arról a problémáról van szó, hogy a történelem, vagy bármely képzet a történelemtől utólagos és konstruált. A jelenvaló világhoz nem férhetünk hozzá történelemként, mert nem mi konstruáljuk, hanem egyszerűen itt van a számunkra. Valamely jelenben érezhetjük, hogy ezek történelmi idők (vagy éppen történelemhiányos idők), de hogy miként azok, a jelenben (még) nem tudhatni. A jelenvaló világ terét úgy gondolom el, mint a középkor a teret, amely kitölt mindent, hézagtalanul, irtózáva a vákuumtól. A jelen csak potenciálisan, csak a lehetőségében véve történelem, aktuálisan nem az. Ma nem tudhatom, hogy a mai eseménykavalkádból mi lesz az, ami később beépül egy olyan összefüggésrendbe, mely a csak egy vagy több később látható és történelemnek nevezett utólagos konstrukció fontos eleme lesz. Ezt a tapasztalatot sokan értelmezték már. Ugyanez magyarázza, hogy a memoárnak miért területe a közelmúlt történelme, a naplónak miért terepe az eseményekben igen gazdag, ám történelemhiányos jelen.

De térjünk vissza a szöveghez! Mondottuk, hogy furcsa naplóról van szó, olyan szövegről, amely eleve közlésre szánt, eleve könyvnek, eleve irodalomnak íródott. Megjelenésre szánt szövegről van szó, amely – idéztük már – „*Ha töredék marad, még a töredék is tanúskodhat*”. Az előszóban Tormay Cécile említi az öncenzúrárt is. Olyan önkorlátozás ez, amely nagyon ellentétes a napló legkülönbözőbb változataival, hiszen a belső napló – amelybe elvileg íróján kívül nem tekinthet bele senki – oly kiváló titokhordozó. „*Most, hogy a könyvet odaadom Nemzetemnek, sok olyan adatot és részletet kellett elhagynom, amelyek még nem bírják el a napvilágot, amelyek élő emberek titkai. Talán eljön az idő, amikor megszólalhat, ami ma néma marad.*” Igen, a könyvben ott van Tormay Cécile, aki elmegy ide-oda, újságot olvas, híreket hall, és ezeket gondosan lejegyzi. Érteni vélem a tapintatot, az öncenzúra mozzatját, de mégsem értem. Hisz az a mozgalom, amelynek a szerzőnő tagja volt, s amelyet ő maga nevez ellenforradalmi mozgalomnak (Tormay Cécile mozgalmi neve Földváry Erzsébet volt, amint a szövegből kiderül), az I. kötet megjelenésekor már győzött, bár nem egészen úgy, ahogyan vágyták, hanem „*az oláh hadsereg*” bevonulásával Budapestre. A 97. oldalon olvasom: „*Egy régi ismerőssel találkoztam ma délután.*” Beszélgetnek, Cécile politikai információkat hall. Az illető nevét nem írja le, pedig egy régi ismerős nevét nem lehet nem tudni. Ez az ismerős egyebek mellett elmeséli: „*Negyvennégy hónapig voltam a fronton. /.../ Tudja, engem betemetett a lövészárkba egy gránát. Soká ástak, míg rám akadtak, nehéz volt a föld, azóta...*” (98.). Karácsony után és Szilveszter előtt „*/.../ egy barátom, Perczel György, aki ötvenegy hónapig volt háborúban, és a bátorságról megvannak a maga fogalmai, azt telefonálta: /.../*” (175.) Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy a november 11-i régi ismerős azonos Tormay barátjával, Perczel Györggyel. Miért kellett korábban elhallgatni a nevét, később pedig közölni?

És ismételten hangsúlyoznám, vegyük komolyan az I. kötet címét: *Feljegyzések*. Másutt írásról van szó, az előszóban *könyvről*. A következő idézetben is feljegyzésekről van szó, és naplóról is, de nagyon finoman. A 358. oldalon olvasom (Április 25.): „*Olykor kínlódva szánom rá magam, hogy írjak. Feljegyzéseimben vissza kell hívnom az időt, amelyet szüntelen küldenék. Újra átélem, mikor már elmúlt! Mégis folytatom, és ez olyan, mintha árvíz idején egy elmerülő házban naplót írna az ember még akkor is, mikor a víz betódul az ablakon.*” Nehezen érthető mondatok, különösen az „*Újra átélem, mikor már elmúlt*” mondat miatt. Még feltűnőbb azonban az *Április 11–12-i* cikkelyben a következő rövid bekezdés, amely Eötvös Lőránt haláláról beszél (ekkor Tormay Cécile Bercelen van, a halálhírt nyilván újságban olvasta): „*Miért nem adott neki végzete még egy évet legalább, vagy néhány hónapot, hogy látna volna felemelkedni megcsúfolt fáját.*” (Kiem. tőlem – Sz. Cs.) Honnan tudhatta Tormay Cécile 1919. április 11–12-én, hogy a dicsőséges proletárforradalom csak 133 napig tart, melyből 21 vagy 22 eltelt, és még hátravan 111 vagy 112 nap, de csak ennyi? Április 11–12-én sehonnan, de négy hónap múlva már az események alakulásából pontosan

tudhatta. Az utólagosság vagy a retrospektivitás véletlen elszólása ez, de értékes elszólás. Ugyanez a cikkely abból a szempontból is érdekes, hogy önmagáról, arról, hogy aznap mit tett, csinált, érzett vagy gondolt, az égvilágon semmit nem tudunk meg. December 1-jén Tormay Cécile, szénszállítási engedély birtokában, szén után járt. A központból egy nagy céghez irányították. Más asszonyok is várokztak már. „Vártunk, türelmesen, órák hosszat. Dél elmúlt. A titkárnő az órára nézett és mintha lökte volna a szavakat, odadobta: – Késő van. Jöjjenek holnap! /.../ A szénkereskedő is zsidó volt, a titkárnő is... /.../ Holnap. Ökölbe szoruló kézzel másnap is elmentem és harmadnap is...” Ha jól olvasom a december 1-jén írott utolsó mondatot, Tormay Cécile még december 1-jén elment a széncéghez, december 2-án, sőt 3-án is, mintha a naplomba ma este azt írnám, hogy 'holnap elmentem az Akadémiai Könyvtárba, sőt még holnapután is'. Nem, ez a retrospektivitás teljesen egyértelmű, és véletlenszerű automatizmusból itt maradt a nyoma.

Úgy gondolom, kellett, hogy legyen valamiféle napló, feljegyzések az itt és most-okról, kellett, hogy legyen egy kis gyűjtemény újságkivágásokból, alapos másolatok plakátokról, szöveges hirdetményekről. De maga a könyv, a maga így olvasható egészében *olyan utólagos munka, amely egykorúnak tünteti fel magát.*

Most pedig nézzük meg, hogy a napló írója valójában mit csinált! Az első cikkelyben (1918. okt. 31.) Budáról átment Pestre az Erzsébet hídon keresztül, a Ferencesek temploma mellett áldogált, majd az útvonal összekavarodik, mert szó van „pályaudvarról” (a Nyugati?), a Dob utcáról, az Astoriáról, mintha számos helyszínen ott lett volna (a fiktív tekintet omnipraesentiája, mindenütt jelenléte), majd átment az Alagúton, Vérmező, Városmajor utca, „Már megint nem figyeltem az útra többé, amelyen jártam” (17.), az Ördögárok hídja, hazament. Másnap reggel elolvasta az újságokat (úgy tűnik, legalább hármát előfizettek, a *Budapesti Hírlapot*, a *Pester Lloydot* és a *Pesti Hírlapot*, de miért a „liberális és radikális sajtót”?), közös újságolvasás az édesanyával, aznap Cécile nem ment el otthonról, a 3. cikkely egy hosszú-hosszú éjszakai politikai elmélkedés otthon a közelmúlt egészéről, másnap villamossal elment a Széna térre újságot venni, átment a pesti oldalra, az Országház tér felé ment, este már otthon, november 3-án „az Egyetem utca táján” találjuk, majd az Alagúton át hazament, másnap egész nap szintén otthon volt, 5-én vöröskeresztes szolgálatban a Keleti pályaudvaron... Tényleg nem az irónia szól belőlem, maga Tormay is így látta egész novemberi tevékenységét. December 4–7-én írta: „Eddig, mint a nyomorékok, akiket mozdulatlanmá tesz a betegség, hosszasan mindennek utána pillantottam, ami a szemhatáromba került, most egyszerre szereplője lettem a halálosan komoly tragédiának és nem volt többé időm a részleteket figyelni.” (155.) December legelején kezdődik meg Tormay Cécile agitatív propagandamunkája „a nemzeti és keresztény gondolat jegyében” (155.). Tormay Cécile, aki 1918 őszén betöltötte 43. életévét, megszervezte a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét. Egy-két írás publikálásán kívül ez és a Vöröskereszt volt a cselekvési területe, valamint az a szűk kör, amely a népes családnak köszönhetően vagy adott volt számára, vagy ő került kapcsolatba a körrel politikai szimpátia alapján (Bethlen István párttoborzóján jelen volt [229.], felszólalt, így került „szemhatárába” Teleki Pál, Batthyány Lajosné; külön férfi- és külön rövid nőkatalógus olvasható a személyes politikai ismeretségi körről a 251. oldalon). De hogy Facebook-hálózata szerénynek mondható, azt tanúsítja az általam összeállított Névmutató. Nem véletlenek hát az ilyen mondatok: „Akik ott jártak, úgy mondják el, hogy /.../” (114.), „Aki elmondta nekem, hogyan volt /.../” (120.), „Zichy Rafaelné mondta el, hogy /.../” (175.), előfordul – hiszen ironóról van szó –, amikor valamely eset forrását sem tudjuk meg, mint Károlyi Mihály és Pejasevics Márkus, a koronaőr anekdotája esetében (136.). És ez a viszonylagos elszigeteltség a Tanácsköztársaság alatti időben csak fokozódott, amikor az üldöztetéstől félve vidékre menekült (Bercelen tartózkodott 1919. március 27-étől, Balassagyarmaton április 17-étől, Szügyön április 28-ától, ismét Balassagyarmaton

május 4-étől és ismét Szügyön május 11-étől). Bujdosását egy helyütt így jellemezte: „*Hetek óta lopva, meglapulva bujkáltam az emberek között /.../*” (361.) Az egyes cikkelyek fejetén csak a dátum, a hónap és a nap szerepel, a „feljegyzés” leírásának helye nem. A II. kötetben, a bujdosása idején csak akkor jegyezte fel Tormay Cécile a helyet, amikor vidéken asilumot kapott valahol. Ötször: *Berczel, március 27-én; Balassagyarmat, április 17.; Szügy, április 29.; Balassagyarmat, május 4. Szügy, május 11.* Ami azt jelenti, hogy a Tanácsköztársaság fennállása alatt az írózó nem is volt Budapesten. De Tormay Cécile rendelkezik valamivel, amit a mindent látó szemnek nevezhetnénk: nem állítja ugyan, hogy ott volt, de úgy ír le budapesti eseményeket, mintha jelen lett volna. Hiszen prózáíró nő, ért a jelenvalóság látszatának elhitetéséhez (pl. a 441. oldalon, vagy viszonylag hosszan a 419–420.-on). E technika ellentmond a napló műfaji mezője megkötései. Ha minden cikkely élére kiírná a helyet, ahol aznap tartózkodott, kiéleződne, lelepleződne ez a valóságképző technika. Ugyanakkor azt kell mondani, hogy korrekt az előszó már idézett kijelentése: „/.../ nem /is/ a politikai események szemtanújának a naplóját akartam megírni” (5.). Mert szemtanúként nem is írhatta volna meg, hiszen Bercelen, Balassagyarmaton és Szügyön vajmi kevés politikai eseménynek volt szemtanúja, szinte semminek. De rémlik, mintha látná.

Mindennek messzemenő következményei vannak a *Bujdosó könyvre* nézve. Mert fölmerül a kérdés: akkor mi tölti ki e könyvet, mi tölti ki ezt a 486 oldalt? A politikai kommentárok. Tormay Cécile eszme-futtatásait igen csekély esetben ihleti mindaz, amit személyesen látott vagy tapasztalt. Mert – ismétlem – a jelenhez senki nem férkőzhet hozzá történelemként. Meg lehet ugyan kísérteni, hogy minden lehető és leendő összefüggésrend függvényében szemléljük a jelent, a mai napot, azt, amit atomizált létezésünknek bármely nap felkínál, de ritka az olyan szellemi bravúr, mint Karl Marxé a *Louis Bonaparte brumaire 18.-ája* című cikksorozatában (a bravúr a jelen történelmi összefüggésrendbe állításának képességére vonatkozik). Tormay Cécile politikai eszme-futtatásai persze nélkülözik a racionális elemet, nem az analitikus elme számára készültek. Krédójának axiómái igen egyszerűek: e könyv Károlyi Mihály-ellenes, zsidóellenes, szabadkőműves-ellenes és proletárellenes (ez utóbbi nem egy társadalmi osztály, hanem a csőcselék jelzője). A *Bujdosó könyvben* a ragaszkodás Magyarország területi integritásához alárendelt szerepet játszik. Ha Károlyi Mihály ostobán és többszörösen eljátszott a legbárgyúbb fegyverletétellel, égbekiáltó bűn. De ha a Tanácsköztársaság vissza akarta állítani, a vágyott területi integritás restaurációs kísérlete szintén égbekiáltó bűn, mert idegenek szervezik. A területi integritás helyreállításának akár a vágyához is csak magyar embernek (asszonyoknak) van joga. Azután: amikor Münchenből, Bécsből, Berlinből, Szászországból „vörös hírek jönnek”, az csak a nemzetközi bolsevik zsidóság földalatti aknamunkájának és összeesküvésének a sikerét bizonyítja (240.), de Tormay Cécile szemében mindez nem jelenik meg Magyarország reális nemzetközi politikai horizontján. Az ugyanaz nem ugyanaz, ha róluuk van szó, vagy ha rólunk – ezt az elvet jól példázza Tormay Cécile összeesküvés-elmélete. Az összeesküvés szó legelőször a 139. oldalon kerül elő a szövegben. „*Csak most eszmél közlünk egyik-másik, pedig már tegnap is történt az, ami ma történik. Akkor titkos homályban, most világos nap alatt. A bevándorló kitérta fájunknak az arcvonását az úrból, kivájta a lelkünket a dolgokból, és a saját arcát, a saját lelkét tette a helyébe. Régóta tart már itt a baljóslatú mozgalom. Idegenből jöttek emberek, akik csak nekünk voltak idegenek, de nem a gettó népének. Ők súgtak egymásnak dolgokat, amelyeket mi nem hallottunk és odébb mentek más városok gettóiba, ott is súgtak és onnan is továbbmentek.*” (138.) A Király utcában három idegen jött, szemközt „két kaftános”. Aztán a boltban is halk hangon sugdolóznak. „*Sebesen mentem előre, szinte futva iramodtam a tömegem át, mintha egy összeesküvés hálójából menekülnék, amely körülöttem hullámozott, de amelyet megfogni mégsem lehetett, mert ahol hozzáért az ember, szétmállott, mint a nyálka.*” (138., 139.) Ehhez képest a szervező-

dő ellenforradalom szintén és óhatatlanul összeesküvés formáját öltötte. Összeesküvés az összeesküvés ellen. „Nyomon követték a többiek. Ritoók Emma, gróf Vay Gáborné. Fázva jöttek és a kandalló köré húzódtunk, mint az összeesküvők.” (154.) Vagy: Szamuely Tiborban „A gyűlölet levegőt kapott, a típus elvetette álarcát és körülnéz a történelmi idők során felgyülemlett bosszúvágy” – olvasható a 357. oldalon. És ugyanez a bosszúvágy a Kárpát-medencében: „A fájdalom hangja lerohan a hegyekről és soha nem hallott végtelen szimfóniában összeörvénylik a rónák felett a novemberi ég alatt. A szelek megszámlálhatatlan szárnyaikon viszik a bús kiáltást tovább és elvetik egy jövő nagy termésre, amelyből egykor még bosszút aratunk...” (145.)

Írásom elején azt mondtam, a lehetőségig kerülni szeretném a politikumot. És itt, a végén, most sem mondhatok többet erről a rettenetesen indulatos könyvről és szerzőjéről, mint azt, hogy ha így gondolta, akkor így gondolta, és nem másképp. Az indulatos politikai eszmefuttatásokban nem szabad koherenciát keresni, egyébként is irodalmi szöveggel szemben nem ajánlatos túlzott koherenciaelvárást támasztani. Az imamalomszerűen ismétlődő két-három keresztény és nemzeti axióma a naplóformával meg kívánja szerezni magának a személyes hitelesség látszatát. A szöveg igen kényesen egyensúlyoz egy perszonális és egy nem személyes műfaj vagy beszédmód között, hogy a magyar irodalomban – ismereteim szerint – ez idáig ismeretlen műfaji kimérát hozzon létre. Az *Útravaló írás* előszava hiába jelenti ki: „Nem a forradalmak történetét, nem is a politikai események szemtanújának a naplóját akartam megírni.” Hanem a két forradalom egyszemélyes, saját történetét, de az egyszemélyességen messze túlmutató, általános érvénnyel. Olvasó, ebbe a műfaji csapdába nem szabad beleesni.

Az így létrehozott beszéd fajta definíciója a következő: A *Bujdosó könyv* irodalmi naplónak álcázott politikai pamflet. Ez utóbbi műfajt pedig a csömörig ismerjük, és jól tudjuk, egyes darabjait miként tanácsos kézbe venni.

Névkatalógus

(Szöveg: Tormay Cécile: *Bujdosó könyv*. I. kötet, Feljegyzések 1918–1919-ből, Gede Testvérek Bt., Budapest, 2003)

- Adler Viktor, 24.
Adorján Andor, 295.
Ady Endre, 211.
Akics Gyula, malomtulajdonos, 414.
Alfani atya, 321.
Alizé francia megbízott, 291.
Almássy gróf, kékkői, 445.
Almássy Denise grófnő, Tisza István unokahúga, 22., 25., 81., 82., 158.
Ambrózy gróf, koronaőr, 136.
Andersen, 421.
Andrássy, 368.
Andrássy Gyula gróf, 7., 24., 45., 53., 65., 141., 189., 190., 192., 215., 216., 219.
D'Annunzio, Gabriele, 171.
Aparfi Mihály fejedelem, 319.
Apor Henriette bárónő, 303., 304., 305., 328.
(gr.) Apponyi Albert, 189., 190., 206., 245.
(gr.) Apponyi Albertné, 176.
Arany János, 170., 171., 173., 280., 321., 366., 421., 426.
Arco, 240.
Augusta főhercegasszony, 226.
Ausztriai Margot hercegasszony, 59.
Ábrahám Dezső, 12.
Ágai, „Az Újság” főszerkesztője, 174.
Ágoston-Augenstein Péter, 271., 349., 473.
Árpád vezér, 368.
- Backernbach Mochem, 295.
Bajatz százados, 371., 382.
Bakalárné, 390.
Balázs-Bauer Béla, 121., 203., 219., 352.
Balfour, 296.
Balogh Jenő, Tisza István igazságügyminisztere, 190., 378.
Bangha Béla jezsuita atya, 218.
Barbaroux, 30.
Barecca, Ricardo olasz ezredes, 183., 228.
Baross Gábor, 379.
Bartha Albert alezredes, a Linder Bélát követő hadügyminiszter, 96., 163., 164., 165., 184., 207., 235.
Batik Béla, 377.
(gr.) Batthyány Gyula, festő, 142.
Batthyány Lajos, 48., 141., 161., 165.
(gróf) Batthyány Lajosné, 140., 141., 167., 215., 216., 243., 251., 260., 261., 278., 319.
Batthyány Tivadar gróf, 12., 15., 226.
Bauer (Bécsben), 95., 104.
- Bánó Lászlóné, 261.
Beerfeld, a berlini katonatanács vezetője, 95.
Bellér Ignác, 39.
Özv. Beniczky Mihályné, 359., 363., 367., 370., 371., 389.
Beregi Oszkár színművész, 299.
Berend Miklós, 436.
Berinkegy volt miniszterelnök, 275.
Berzeviczy Albert, 322.
(gr.) Bethlen István, 143., 166., 190., 197., 198., 223., 228., 229., 232., 235., 243., 251., 259., 261., 282., 291., 452., 461., 471.
(gr.) Bethlen Istvánné, 242.
Békássy Elemérné, 244.
Bíró-Blau Lajos, 12., 123., 197., 295.
Bíró-Burger Dezső, 271.
Bokányi Dezső, 62., 98., 119., 331.
Borghese herceg, 305.
Borhy, 480.
Bornemissza báró, az aradi ellenkormány külügyminisztere, 391.
Böhm Vilmos, 12., 119., Böhm Vilmos 161., Böhm 165., 169., 194., 205., 210., 229., 240., 251., 271., 277., 349., 354., 364., 370., 381., 382., 383., 405., 418., 428., 471.
Brandstein Illés, 418.
Brandstein Illésné, 245., 441.
Braun Róbert, 148.
Bródy Sándor, 105., 356.
Bucharin, 454.
Buchinger Manó, 119.
Búza Barna újságíró, földművelésügyi miniszter, 48., Buza Barna, 178., 205.
- Cavallier József újságíró, 261., 266., 277.
(gr.) Chotek Rudolfné, 257., 260., 261., 266., 274.
Clémenceau, 95., 295., 296., 412., 413., 425., 426., 429., 454., 458., 459., 464.
Coolidge, tanár, az amerikai misszió vezetője, 205., 206., 207.
Corvin-Klein Ottó, 326.
(dr.) Czeke Marianna, 167.
Csajthay Ferenc, a Budapesti Hírlap szerkesztője, 229.
(gr.) Csekonics Sándorné, 167.
Cserny, tengerész, 456.
Csernyák Imre százados, 62., 78., 92.
Csillag-Stern, 39.
Csillag Teréz, 175., 257.
Csizmadia Sándor,
Csokonai Vitéz Mihály, 421.
Csorba-Goszthony Mária, 355., 441.
Dante Alighieri, 91., 280.
Darányi Ignác volt földművelésügyi miniszter, 378.
Deák Ferenc, 78., 116., 218., 379.
Dessewffy Aladárné, 306.

- Dessewffy Aurél gróf, 378.
 Dessewffy Emil gróf, 108., 109., 123., 129., 130., 216., 217.
 Dessewffy Emma, 192., 193., 251.
 Deutsch (Bécsben), 95.
 Diaz, az olasz hadak főparancsnoka, antant katonai megbízott, 88., 127., 128., 141., 248.
 Diener-Dénes, a Károlyi-kormány külügyminisztere, 77., 133., 148., 165.
 Dienes László, 271.
 Dobsa Miklós zászlós, 401.
 Dormándy Géza alezredes, 385., 400.
 Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics, 18., 421.
 Dovcsák Antal, 271., 443., 473.
 Dózsa György (16. sz.), 295., 367.
 Duczynska Ilona, 39.

 Eisler, Kurt, a bajor népállam elnöke, 95., Eisner Kurt, 240., 317.
 Emich Gusztáv, 321.
 Engels, Friedrich, 287., 368.
 Eötvös József, 173.
 Eötvös Lóránt, 321., 322.
 Eperjesy, 283.
 Eperjesy Adorján, Tormay Cécile unokaöccse, 186.
 Eperjesy Sándor, Cécile unokaöccse, 284.
 Erdélyi-Erlich Mór, 271.
 Erdős Renée, 91.
 Ernst Sándor, 251.
 Erzsébet királyné, 238.
 d'Esperay, Franchet, a balkáni front parancsnoka, 73., 77., 88., 90., 91., 92., 95., 96., 128., 169., 276., 296.
 Eszterházy Miklós, 108.
 Eugénie császárné, 239.

 Faber Oszkár, volt piarista pap, 319.
 Fabik-különítmény, 207.
 Fedák Sári, 299.
 Fekete Ignác távirtda-felvigyázó, 438.
 Fekete László, Szoboszló polgármestere, 402.
 Ferenc József, 103., 171., 234., 238., 290., 313.
 Fery Oszkár, 480.
 Festetics Pál gróf, főkamarszmester, 378.
 Festetics Sándor gróf, 194., 205.
 Fényes László újságíró, nemzetőrségi kormánybiztos, 12., 45., 48., 62., 66., 101., 102., 179., 241., 295.
 Filipec Dezső főhadnagy, 436.
 Fischer, bérlő, 409.
 Flaubert, Gustave, 421.
 Fleischer, 423.
 Foch marsall, 95.
 France, Anatole, 171.
 Frank, „Nógrád megye diktátora”, 357., 432., 444., 445.

 Frankel Leó, 295., 318., 392.
 Freitag, Hans, 308.
 Fried, 39.
 Friedrich István gyáros, miniszterelnök, 48., 482.
 Frölich Izidor, 322.

 Gara, 192.
 Garami-Grünfeld Ernő, a Károlyi-kormány kereskedelmi minisztere, 12., 13., 47., 77., 165., 287., 295., 471., 473.
 Garbai Sándor, a lakáshivatal vezetője, a Kormányzótanács elnöke, 12., 48., 199., 224., 271., 412., 422., 473.
 Gábor-Greiner, 295.
 Gábor-Grün Andor, 240.
 Gelléri Oszkár újságíró, 275.
 Gergely, kocsis, 376., 383., 475.
 Gergelyné, a kocsis felesége, 453.
 Gerő-Gross százados, 168.
 Glaser Ferenc, 414.
 Glücklich Vilma, 116.
 Goethe, Johann Wolfgang, 280., 421.
 Goldstein Sári, 441.
 Gonttscaroff-Goldberger Helén, 365.
 Gorkij, Maxim, 374.
 Goszthonyi Mária, 203., 204., 245., 355.
 Gömbös Gyula vezérkari százados, ellenforradalmi mozgalmi neve Knöpfler, 207., 212., 234., 235., 236., 461.
 Göndör Ferenc (Krausz Náthán) sajtó-kormánybiztos, 15., 77., 240., 294., 295.
 Görgei Artúr, 163., 192., 215., 379.
 Grasse József katonatiszt, 436.
 Gregus Ágost esztéta, 321.
 Gross Izidor tűzmester, 370., 390., 391.
 Guilbeaux, Henri, 134.

 Gyulai Pál, 321.

 Habsburg Károly, 23.
 Habsburg Rudolf császár, 58., 313.
 Hadik gróf, 12., 15., 50.
 Hajós, követségi titkár, 385.
 Haller György gróf, 226.
 Haller István, 191.
 Hamburger Jenő, 271.
 Hampel József, archeológus, 321.
 Hatvany-Deutsch Lajos báró, 12., 23., 42., 77., 88., 91., 98., 140., 240., 295.
 Hatvanyné, 116.
 Haubrich József népbiztos, 271., 430., 433., 436., 437., 441., 469., 473.
 Haydn, Joseph, 364.
 Hállay százados, 257., 304.
 Hegedűs István újságíró, 223.
 Hegedűs Lóránt volt képviselő, 378.
 Heinrich Ferenc, 191., 251.

- Helfgott Ármin, 39.
 Heller Mór, 418.
 Heltai-Hoffer Viktor vállalkozó, városparancsnok, 14., 53., 62., Heltai-Hecht Viktor néven 102., 140., 143.
 Herczeg Ferenc, 378.
 Herczeg Géza, 430., 435.
 Heródes, 400.
 Hevesi-Honig Gyula, 271.
 Hindy Zoltán, 190., 378.
 Hirsch, a berlini munkástanács vezetője, 95., majd ismét Heltai 115.
 Hock János plébános, a Nemzeti Tanács elnöke, 12., 58., 116., 118., 213., 217., 245.
 Hoffer Adolf, 15.
 Hoffmann Alfréd könyvkereskedő, 321.
 Hohenlohe Károly Egon herceg, 154., 155., 175., 251.
 Hollán Sándor, 377., 443.
 Homérosz, 35., 280.
 Horthy Miklós, a szegedi ellenkormány hadügyminisztere, 39., 461.
 Horváth elvtárs, 420.
 Horváth Gézáni, 167., 274.
 Horváth Viktor, 400.
 Hunyadi János (15. sz.), 109., 353., 426.
 Hunyady Ferenc gróf, 269.
 Hunyady János, 152., 172.
 Huszár Aladár, 213., 327., 338., 340., 341., 342., 346., 348., 349., 354., 357., 358., 359., 360., 410., 427., 437., 447., 448., 450., 462., 472., 473., 474., 475., 476., 481., 482.
 Huszár Aladárné, 344., 346., 348., 350., 358., 359., 360., 370., 376., 377., 383., 385., 386., 396., 402., 407., 408., 411., 422., 437., 446., 474., 477., 478., 479.
 Huszárék, 393., 396.
 Icigovics, 438.
 Ignotus-Veigelsberg Hugó, 206., 297.
 Illés-Braun Artur, 271.
 Imrey Ferenc, százados, 436.
 (Szent) István király, 98., 135., 266.
 Jakab, 423.
 Jánosi Zoltán, 12.
 Jászi-Jakubovics Oszkár, a Károlyi-kormány népjóléti és munkásügyi minisztere, 12., 13., 47., 48., 55., 56., 58., 87., 88., 91., 98., 104., 112., 113., 117., 119., 123., 129., 133., 136., 140., 144., 148., 165., 217., 218., 295., 317., 392., 424.
 Jászi Oszkárné, 92., 116.
 Jeszenszky nevű tiszt, titkár, 180., 232.
 Jeszenszky Sándor báró, 306., 319., 320., 328., 331.
 Joff, /Joffe/, 40., 95.
 Jozsipovics Ida, 441.
 Jókai Mór, 321.
 József főherceg, 13., 48., 50., 58., 59., 208., 226., 261., 290., 304., 378., 482.
 József Ferenc, a főherceg fia, 58.
 (Don) Juan d' Austria, 59.
 Juhász, nyomozócsoport főnöke, 327.
 Julier alezredez, 127., 142., 461.
 Júdás, Iskarióti, 466.
 Kaffka Margit, 152.
 Kahana Mózes, 366.
 Kalmár-Kohn Henrik, 271.
 Kant, Immanuel, 280.
 Karátson államtitkár, 377.
 Kassák Lajos, 366.
 Katona József, 421.
 Katz, frontmegbízott, 365., 390.
 Kautsky, 118., 454.
 Kállayék, 282., 283., 323., 338.
 Kállay Benjámín özvegye, 288., 290., 292., 307., 328.
 Kállay Erzsébet, 167., 203., 216., 242., 243., 248., 251., 253., 255., 260., 261., 277., 286., 289., 290., 291., 299., 300., 303., 327., 328., 329., 335., 340.
 Kállay Frigyes, 290., 304.
 Kállay György, 328.
 Kállay Lenke, K. Béniné lánya, 289., 291., 296., 320., 326., 327., 328.
 Kállay Magdolna, 167., 243.
 IV. Károly császár, 97., 103., 314.
 Károly főherceg, 103., 109.
 Károly király, 135., 153.
 V. Károly császár, 59.
 Károlyi György gróf, 304., 378.
 Károlyi Gyula gróf, az aradi ellenkormány vezetője, 391.
 (gr.) Károlyi Gyulané (Károlyi Mihály mostohaanyja), 221., 222., 255.
 Károlyi József, Károlyi Mihály öccse, 213., 214., 220.
 Károlyi Mihály, 7., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 18., 19., 23., 24., 26., 27., 30., 31., 37., 38., 39., 40., 42., 43., 45., 46., 47., 48., 49., 50., 52., 55., 56., 57., 58., 59., 62., 63., 64., 68., 69., 71., 72., 73., 75., 77., 81., 86., 87., 88., 89., 90., 91., 93., 95., 96., 97., 98., 101., 102., 104., 107., 108., 110., 111., 113., 114., 115., 116., 117., 118., 119., 123., 127., 128., 129., 130., 132., 133., 134., 135., 136., 141., 145., 148., 152., 158., 160., 161., 163., 164., 165., 168., 169., 170., 175., 176., 183., 184., 194., 195., 196., 197., 198., 205., 206., 208., 209., 213., 214., 217., 218., 219., 221., 226., 229., 232., 233., 235., 241., 244., 245., 247., 257., 258., 260., 261., 266., 270., 273., 275., 276., 277., 278., 294., 297., 298., 300., 301., 303., 304., 305., 317., 344., 352., 355., 356., 374., 381., 392., 405., 420., 442., 456., 466., 470., 474., 480., 482.

- Károlyi Mihályné, 30., 42., 63., 92., 116., 122., 123., 141., 145., 146., 180., 206., 209., 219., 232., 233., 275., 276., 277., 442., 443.
- Károlyi Sándor, 97.
- Keglevich gróf, 445., 461.
- Kelen-Klein, 39., 41.
- Kende István, 213.
- Kerekes András, 418.
- Kerenszkij, 317.
- Keresztszeghy, 274.
- Kéri-Krammer Pál, 15., 81., 97., 98., 102., 117., 136., 206., 275., 276., 295.
- Kintzig János, az aradi ellenkormány földművelésügyi minisztere, 391.
- Kirchner altábornagy, 378.
- Kispál János kertész, 389., 395.
- Kiss István, 436.
- Kiss Károly, a MANSz titkára, 203., 223., 256., 274., 277., 278., 282., 286., 308., 309., 310., 325., 326., 327., 328., 331., 410., 411.
- (gr.) Klebelsberg Kuno, 190., 198., 200.
- Kohn-Kerekes, 438.
- Korvin-Klein Ottó, 441., 442.
- Kossuth Lajos, 14., 29., 163., 192., 212., 215., 218.
- Kovács-Strasser, képviselő, 45.
- Kovács Sebestyén, 393., 402.
- Kozma Miklós, 236.
- Kozma Miklós százados felesége, Tormay Cécile barátnője, 234.
- Kovács István, 418.
- Körner, malomtulajdonos, 402.
- Kövess, 79., 87.
- Kramarz, 128.
- Krassin-Goldgelb, 95.
- Krenner József, mineralógus, 321.
- Kun-Kohn Béla (Berele Kohn), 133., 134., 140., 179., 180., 188., 199., 204., 205., 213., 229., 230., 231., 232., 258., 261., 266., 271., 275., 276., 277., 280., 281., 293., 294., 295., 296., 297., 298., 299., 305., 310., 311., 314., 317., 336., 345., 346., 349., 351., 355., 356., 370., 372., 374., 375., 378., 379., 380., 381., 389., 390., 391., 399., 404., 412., 413., 418., 419., 420., 422., 428., 429., 430., 435., 437., 439., 440., 441., 442., 443., 445., 454., 457., 458., 461., 463., 465., 469., 470., 471., 473., 474., 480.
- Kunfi-Kunstätter Zsigmond, a Károlyi-kormány pénzügyminisztere, 12., 13., 47., 58., 98., 117., 118., aki itt népjóléti miniszter, 119., 140., 159., 161., 165., 179., 205., 212., 217., 219., 226., 232., 246., 252., 261., 271., 275., 277., 295., 299., 317., 322., 349., 352., 471.
- Lajos király (bajorországi), 93.
- (XV.) Lajos király, 292.
- Lafayette, 245.
- Laffer Lajos, 414.
- Lamberg, 55.
- Landler Jenő, belügyi népbiztos, 15., 91., 117., 119., 133., 161., 165., 232., 254., 271., 277., 315., 346., 349., 378., 389., 405., 413., 428., 443., 465., 467., 469., 470.
- Lansing, Wilson külügyi államtitkára, 311.
- Latinovits Róza, 167.
- (báró) Láng Boldizsár, hadügyminisztériumi tiszt, 194., 378.
- László-Lewy, 295.
- Leffler Béla, 250.
- Leffler Béláné Signe Liljekranz, 250.
- Lefkovits Vilmos, 418.
- Lemberkovics Jenő százados, 432., 436.
- Lendvai István, 240.
- Lengyel-Goldstein Gyula, 271.
- Lenin és Lenin-fiúk (Lenin-lányok), 18., 62., 118., 119., 134., 179., 199., 205., 281., 282., 292., 295., 301., 317., 367., 368., 389., 400., 413., 419., 428., 439., 442., 445., 454., 456., 470., 476., 479.
- Lékai-Leitner, 30., 45., 352.
- Liebnecht, Karl, 118., 133., 204., 295., 367., 368., 454.
- Lilla, Tormay Cécile sógornője, 235.
- Linder Béla hadügyminiszter, 53., 54., 56., 69., 78., 80., 96., 104., 227., 405.
- Liszt Ferenc, 426.
- Litvinov-Finkelstein, 95.
- Lotz Károly, festő, 321.
- Lovász Márton, 12., 13., 15., 45., 48., 119., 130., 247., 248., 251.
- Lukasich, 52.
- Lukács-Löwinger György, 91., 121., 203., 219., 271., 308., 322., 349., 352., 365., 435.
- Luxemburg, Rosa, 133., 204., 295., 367., 368.
- Mackensen, 79., 87., 104., 113., 124., 168., 169., 170., 175., 176., 183., 194., 255.
- Madarász, orvostanhallgató, 436.
- Magyar-Ungár Lajos, 27., 295.
- Madách Imre, 409.
- Mailáth József gróf, 361., 378.
- Mailáth Pál gróf, 378.
- Mangin tábornok, 296., 297.
- Marat, Jean-Paul, 30., 430.
- Mardaescu, az erdélyi román csapatok parancsnoka, 381.
- Marie Antoinette, 59.
- Martinovics, művezető, 436.
- Martinovics Ignác, 295., 367.
- Marx, Karl (Mardochoj), 167., 295., 318., 368., 423., 451., 454., 470.
- Marx Levien (Lewy), 317., 368.
- Mátyás király, 353., 426.
- Mária Terézia, 59., 153., 224., 293., 362., 461.
- Medici Katalin, 478.
- Mendelssohn, Moses, 318.
- Menkina, 480.

- Mesterházy Zsigmond, postamester, 414.
 Mikes Ármin gróf, 110.
 Mikes Árminné, 244., 260.
 Mikes János gróf, szombathelyi püspök, 190., 195., 196., 212., 217., 235., 243., 304., 378.
 Miklós Neumann Ármin, 295.
 Mikulik (Cyclops) nevű terrorista, 326.
 Milos Györgyné, 243.
 Milotay István szerkesztő, 294.
 Mirabeau gróf, 116., 118., 318.
 Gr. Mikes Árminné, 80., 110., 111.
 Molnár-Neumann Ferenc, 240.
 Morus, Thomas, 307.
 Mozart, Wolfgang Amadeus, 59.
 (dr.) Mór tartalékos tiszt, 164.
 Munkácsi Mihály, 426.
 Müller Ernőné, 12.
- Nagy, vasúti őr, 333.
 Nagyatádi Szabó István, 241.
 Nagy János, 418.
 Nagy Lajos király, 279.
 Nagy László huszárfőhadnagy, 160.
 Nagy Péter cár, 167.
 Napóleon, 19., 93.
 Návay Iván, 401.
 Návai Lajos, a képviselőház egykori elnöke, 400., 401.
 Német-Deutsch, a Károlyi-kormány alatt a politikai nyomozóosztály vezetője, 77.
 Németh Gyula, 414.
 Németh Lajos, 414.
 Nick Gusztáv, 438.
 Nikolányi, rendőr fogalmazó, 385.
- Nyisztor György, 271.
- Obrenovits Sándor, 87.
 Okolicsányi Zoltán, 454.
 Orczy László, 436.
 Osserovics, 438.
 Oszváth Zoltán százados, 436.
- Pallavicini György őrgróf, 26., 191., 240., 251.
 (gr.) Pappenheim Siegfriedné, Károlyi Mihály testvére, 64., 221., 222.
 Paulay Erzs, 299.
 Pázmány Péter, 353.
 Peidl, miniszterelnök, 473.
 Pejasevich, 136.
 Pekár Gyula, 81., 454.
 Pekár Gyuláné, 235.
 Pentimalli, olasz tiszt, 243.
 Perczel György, 175.
 Perczelné Kozma Flóra, 167., 193.
 Perényi Zsigmond báró, 190., 454.
 Petain tábornok, 291.
- Petőfi Sándor, 14., 29., 163., 170., 171., 173., 254., 394., 426.
 Pexer, belügyminiszter, 473.
 Pintér Pál, csendőr őrmester, 414.
 Pintye, Pintye-Pollák, „az őrségek parancsnoka”, 357., 361.
 Pogány-Schwarz József dr., újságíró, szabaddkőműves, a forradalmi katonatanács kormánybiztosa, 15., 27., 48., 78., 91., 98., 101., 134., 136., 158., 163., 164., 165., 168., 180., 194., 195., 205., 207., 208., 209., 212., 213., 214., 215., 217., 217., 227., 229., 240., 246., 251., 254., 261., 271., 275., 277., 295., 298., 299., 309., 310., 317., 349., 352., 373., 378., 388., 389., 390., 405., 420., 428., 435., 443.
 Poincaré, 41.
 Polányi-Pollák Laura, 116., 219.
 Pollák, 189.
 Pongrácz György, 213., 358., 410.
 Pongrácz Györgyné, 359., 360., 361.
 Pók-Pauker Ödön, 295.
 Preusz Mór, 119., 271., 302.
 Prohászka Ottokár, 214., 256.
 Purjesz Lajos, 12., 295.
- Rabinovits, 418.
 Radek, 40., 95.
 Radvánszky Béla, Tisza István unokaöccse, 80., 81.
 Raffay Sándorné, 193.
 Rappaport, orvosnövendék, 46.
 Ráday Gedeon gróf, 190., 261., 293., 294., 335.
 Ráday Gedeonné, 293., 294., 331.
 Rákosi Jenő, író, 240., 378.
 Rákosi-Rosenfeld Mátyás, 271.
 Rákóczi Ferenc fejedelem, 172., 182., 426.
 Renner, bécsi szociáldemokrata képviselő, 34., 95., 104., 473.
 Rest József, 414.
 Riechmann elvtárs, hadügyi megbízott, 378, 382, 383, 431
 Ritoók Emma, 113., 114., 121., 122., 154., 155., 203., 204., 228., 259.
 Ritoók Zsigmond, Tormay Cécile sógora, 182., 291.
 Romanelli, alezredes, az olasz katonai misszió vezetője, 439., 441., 454.
 Rónai Grünfeld Zoltán, a TKT igazságügyi népbiztosa, 301.
 Rudolf trónörökös, 238.
- Saint-Juste, 430.
 Salm Lajos gróf, 303., 304.
 Sándor János, Tisza István sógora, 81., 82.
 Sárkány, főszolgabíró, 331.
 Sárkányné, 331.
 Schlegel, műkertész, 477.

- Schwarz Árpád, 418.
 Schwarz Richárd, 418., 420., 474.
 (Bédy-)Schwimmer Róza, 12., 116., 134., 206., 209.
 Seidler elvtárs, 271.
 Semmel Fábián, 414.
 Semmel Károly, 414.
 Shelley, Percy B., 421.
 Sieyes abbé, 116.
 Sigray, 219.
 Simonyi Henry (Steiner Hersch), a sajtóosztály főnöke, 77.
 Singer Ignác elvtárs, 371., 378., 407., 431.
 Singer Vera, 418., 441.
 Sisa, 39.
 Smuts nevű búr tábornok, 305., 310.
 Solom, 39.
 Solymossy Lajos báró, az aradi ellenkormány pénzügyminisztere, 391.
 Sombory Lajosné, 223.
 Somló Sári, 167.
 Somssich András zenetörténész, 257., 304., 378.
 Soós Károly, az aradi és a szegedi ellenkormány hadügyminisztere, 391., 461.
 Stefanovics, 406.
 Stenzel, ügyvéd, 385.
 Stromfeld Aurél, 355., 461.
 Sugár-Singer Tivadar, 39., 62.
 Surek elvtárs, 375.
- Szabó Endre püspök, 144.
 Szabó László, katonatiszt, 436.
 Szabó Oreszt dr., 271.
 Szabó Ödön, 225.
 Szamuely-Samuel Tibor, 205., 230., 231., 234., 261., 271., 275., 277., 295., 298., 299., 303., 304., 305., 309., 310., 314., 326., 346., 349., 350., 352., 355., 356., 357., 364., 365., 373., 377., 378., 380., 402., 413., 414., 415., 416., 420., 430., 435., 437., 438., 439., 443., 456., 461., 467., 470., 474., 480., 484.
 Szapáry György gróf, 378., 410.
 Szatmáry Antal, vasúti munkás, 401.
 Szántó-Schreiber Béla, 230., 271.
 Szász Károly, a Képviselőház volt elnöke, 378.
 Szende-Schwarz Pál, 295.
 Széchenyi István, 379., 426.
 Székely Bertalan festő, 321.
 Szegedy-Maszák Aladárné, 167.
 Szende-Schwarz Pál, 12., 165.
 Szende Anna, 167., 243., 274.
 Széchenyi Aladár gróf, 26.
 Széchenyi Emil, 108., 109.
 Széchenyi István (19. sz.), 215., 319., 320.
 Széchenyi László, 219.
 Széchenyi Lászlóné Vanderbilt Gladys, 219.
 Szécsen gróf, 191.
- Szép Fülöp, 59.
 Szijgyártó elvtárs, a losonci direktorium vezetője, 453., 474., 476., 477., 479.
 Szijgyártó, szobafestő, 474.
 Szilassy Aladár, 190., 229., 411.
 Szilassy Aladárné, 193.
 Szilárd-Singer, a Károlyi-kormány alatt a rendőrség vezetője, 77.
 Szily László főhadnagy, 438.
 Szmrecsányi György a csallóközi honvédelmi bizottság elnöke, 194.
 Sztankay Béláné Ivády Antónia, 217., 244.
 Sztéryni, volt kereskedelmi miniszter, 242.
 Szurmay Sándor, volt honvédelmi miniszter, 242., 378.
- Takács hadnagy, 414.
 Tallián Béla báró, volt főispán, 378.
 Tanhoffer Lajos, orvos, 321.
 Tarcsay István, 414.
 Tasner Mária, 145.
 Teleki Pál gróf, a szegedi ellenkormány külügyminisztere, 206., 243., 461.
 Teleszky János, volt pénzügyminiszter, 378.
 Thán Károly kémikus, 321.
 Thököly Imre uram, 292.
 Tisza István gróf, 12., 16., 19., 21., 22., 23., 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 36., 39., 42., 45., 46., 48., 49., 51., 57., 59., 60., 63., 64., 65., 79., 80., 81., 82., 83., 94., 101., 111., 115., 158., 163., 190., 192., 259., 276., 317., 352., 379., 418.
 Tisza Istvánné, 26., 80., 158.
 Tokay József, Szoboszló rendőrkapitánya, 402.
 Tomory püspök, megh. 1526., 243.
 Tormay András, 44.
 Tormay Béla, Cécile apja, 147., 321.
 Tormay Béláné, Cécile anyja, 223.
 Tormay Béla, Cécile öccse, 27., 113., 268., 269., 279., 281., 461.
 Tormay Béláné, Cécile sógornője, 266.
 Tormay Cécile, mozgalmi neve: Földváry Erzsébet, 181., 227., 335., 341., 359., 363., 481.
 Tormay Géza, Cécile testvére, 21., 48., 127., 236., 266., 327.
 Tormay Károly, Cécile nagypja, 147.
 Tormay Mária, Cécile testvére, 31., 32., 151., 176., 181., 274., 286., 327.
 Tormay Vera, Cécile testvére, 132., 145., 228., 242., 327.
 Trockij-Bronstein, 13., 39., 40., 41., 62., 95., 107., 133., 134., 138., 205., 266., 281., 317., 355., 394., 454.
 Tschögl Gusztáv, 235.
 Tüköry, 244.
 Türr István, 243., 244.
 Türr Stefánia, Türr István lánya, 243., 244., 245., 461.

- Urmánczy, 235.
- Újlaki, 192.
- Vadász Miklós, 206.
- Vantus Károly, 271.
- Varjasi, forradalmi kormánybiztos, 113.
- Varjassy Lajos, az aradi ellenkormány egyik minisztere, 392.
- Vas-Weiss Soma, propagandaszónok, 457., 467.
- Vasconcellos őrgrof, a római portugál követ, 318.
- (gr.) Vay Gáborné, 154., 228., 242., 244., 248., 251.
- Vágó-Weiss Béla, 39., 188., 199., 230., 261., 271., 275., 299., 305., 420., 472., 474.
- Vágó Jenő (Wilhelm Jakab), a hadügyminiszter jobbkeze, 77., 428.
- Városi, Budapest szabadkőműves közoktatásügyi tanácsnoka, 219.
- Végyvári, ismeretlen levélíró, 182.
- Vészi József, a Pester Lloyd főszerkesztője, 197.
- (Hohenzollern) Vilmos német császár, 93., 94., 105.
- Vincze-Weinberger Sándor, 271.
- Vlád, az erdélyi román csapatok vezére, 148.
- Vörösmarty Mihály, 170., 173.
- Vix alezredes, 157., Vyx, 176., 198., 259., 260., 261., 266., 283., 296., 297.
- Waldsteinbrecht Antal, volt tartalékos főhadnagy, 436.
- Weber tábornok, 8.8
- Wekerle Sándor ex-miniszterelnök, 45., 46., 81., 304., 378.
- Weltner Jakab, 12., 119., 299.
- Wilson, 45., 46., 55., 95., 117., 128., 205., 311.
- Wlassics Gyula báró, a főrendi ház elnöke, 108., 115.
- Wolkenberg, a teológiai fakultás retorikatanára, 195.
- Wurm tábornok, 47.
- Zákány Gyula, katonapap, 433.
- (gr.) Zichy János, 189., 192., 198.
- (gr.) Zichy Rafael, 200.
- (gr.) Zichy Rafaelné Pallavicini Edina, 50., 100., 101., 114., 154., 175., 190., 196., 206., 242., 251., 304.
- Zita királynő, 103, 290.
- Zsembery István, volt képviselő, 189., 198., 378.
- Zsigmondy Mihály, 266., 269., 279., 282., 285., 286.
- Zsigmondyné, 272., 285.

Szabó L. Imre

Móra regénye a regényről¹

I.

Móra Ferenc legeredetibb regénytémája maga az írói alkotás. Ez a téma határozza meg első regénye szerkezetét, amely először *A festő halála*, majd pedig *Négy apának egy leánya* címmel jelent meg. Az ezt követően íródott *Hannibál feltámasztása* középpontjában szintén egy mű és annak alkotója áll. Nem lényegtelen eltérés viszont, hogy míg a *Négy apának egy leánya* egy regény előéletéről szól, azaz arról, hogy hogyan íródik meg *A festő halála* című regény, addig a *Hannibál feltámasztása* elsősorban egy elkészült értekezés utóéletét mutatja be. Az előbbi regény tartalmát tekintve egy szerelmi és gyilkossági történet, az utóbbi pedig egy politikai-társadalmi tragikomédia. Témánk szempontjából viszont az a lényeges, hogy mindkét regény cselekménye egy mű történetéhez kapcsolódik, s mindkettő „regény a regényben” szerkezetű.

Egy regényt akkor tekintünk „regény a regényben” szerkezetűnek, ha cselekményének részét képezi egy másik regény. Ebben esetben megkülönböztethető az a regény, amelynek keretében a regény cselekménye játszódik, attól a regénytől, amelyre a regény cselekvései irányulnak.² Az előbbit „keretregény”-nek nevezzük, az utóbbit pedig „tárgyregény”-nek. A „keretregény” elnevezéssel a regény cselekményét jelöljük. A „tárgyregény” kifejezéssel pedig azt a regényt, amely a keretregény történetét meghatározó cselekvések tárgyát képezi, s amelynek történetéről azok keretében a keretregény elbeszélője beszámol. Ilyen szerkezetű Móra első regénye, a *Négy apának egy leánya* is. Ebben a regényben a keretregény és a tárgyregény különbségét világosan jelzik különböző címeik. A *Négy apának egy leánya* cím a keretregény történetére utal. Az a regény pedig, amelynek megszületését a keretregény elbeszélője annak keretében elmondja, *A festő halála* címet viseli. Első megjelenésekor (1922) még a *Négy apának egy leánya* is ezt a címet viselte, de Móra a regény harmadik kiadásakor (1930) megváltoztatta annak címét kiadója kérésére.³ Ez a címonosság azzal magyarázható, hogy mind a keretregény, mind a tárgyregény ugyanahhoz az eseményhez kapcsolódik: a festő halálához, akit tisztázatlan körülmények között meggyilkoltak. A keretregény szintjén ez az esemény olyan valós történésként jelenik meg, amelyről annak főhőse, Varga Márton adatokat gyűjt. A tárgyregény viszonya ehhez az eseményhez annyiban más, hogy az annak pusztán irodalmi, nem pedig tényfeltáró feldolgozása kíván lenni. Ebben az esetben természetesen a „valóság” relatíve értendő: a tárgyregény történetének valós alapját a keretregény világa határozza meg, amely önma-

1 Köszönetet mondok a Kiskunfélegyházi Irodalmi Alapítványnak, hogy Móra Ferenc születésének 130. évfordulójához kapcsolódó pályázatával az itt olvasható tanulmány megszületését elősegítette és elismerésben részesítette. Köszönettel tartozom továbbá Mester Bélának a tanulmány szövegéhez fűzött értékes észrevételeiért.

2 A műalkotások keretének vizsgálatához lásd Borisz Uspenszkij: *A kompozíció poétikája* (ford. Molnár István), 225–264.

3 Vö. Péter László: *A festő halála avagy Négy apának egy leánya*. In: Péter László: *Móra műhelyében*, 68–71.

gában szintén nem maga a valóság. Igaz ugyan, hogy Móra keretregényének is van valós alapja, tudniillik egy szegedi festő, Heller Ödön, meggyilkolása, de az író éppoly kevésbé törekszik ennek az eseménynek a tényszerű ábrázolására, ahogyan regénye főhőse sem az általa ismert tények, azaz a keretregény valóságának a dokumentálására vállalkozik a regényében. Móra célja ugyanis nem az, hogy egy valós esemény dokumentumregényét írja meg, hanem az, hogy egy regény megszületésének a regényét.

Mindenekelőtt az jelzi, hogy a *Négy apának egy leánya* a regény regénye, hogy tárgyregényének minden eleme, beleértve a címét is, keretregénye tartalmát képezi. Ha Móra a keretregény címének megváltoztatása során a tárgyregény címét is megváltoztatta volna, akkor ez a keretregény tartalmát érintő változtatás lett volna. Egy másik értelemben a keretregény és a tárgyregény tartalmi összefüggéséről akkor beszélhetünk, ha a keretregényben ábrázolt valóság elemei a tárgyregényben is megjelennek. Erre példa, hogy a keretregény egyes szereplői, mint Pengáló Mári és Benkóczy, a tárgyregényben is szerepelnek: *„Borzasztóan szerettem volna már egyedül maradni: a Pengáló Mári éppen most készül a kis Benkóczyhoz. Vagyis hogy a modell a csábító segédjegyzőhöz.”* Ez az esemény akár még a keretregény világában is megtörténhetne. Az idézetben a kettőspontot követő állítás kontextusa alapján megállapíthatjuk azonban, hogy azzal az elbeszélő, azaz a tárgyregény szerzője, a saját regényterve egy jelenetére utal.

A „regény a regényben” szerkezet a *Négy apának egy leánya* időszerkezetére nézve is meghatározó: a kerettörténet menete a tárgyregény megírásának lépéseivel igazodik. A kerettörténet kezdetét és végét alapvetően a tárgyregény elkészítésének kezdete és vége határozza meg. Ennek megfelelően a kerettörténet azzal veszi kezdetét, hogy Varga Márton egy kiadó regényírásra kéri fel. (Ennek szintén van valós alapja, amennyiben Móra regénye is kiadói felkérésre született.) Ezt követően a keretregény a tárgyregény témájának keresésével és megtalálásával folytatódik. A következő állomás a helyszíni adatgyűjtés és a mű elkészítése. Közben az író élete is zajlik: közte és a kerettörténet hősnője, Angyéla között szerelem szövődik. Ennek kiindulópontja szintén Varga Márton regénye. Ennek megbeszélése hozza össze Angyélával, aki azonban saját regényírói javaslataival, nemcsak a keretregény, hanem – szerepét némileg túllépve – a tárgyregény történetét is megpróbálja meghatározni. Végül az író életének nyitott kérdései is akkor oldódnak meg, amikor megoldja regénye befejezésének a problémáját. Regénye végére érve egyben a saját „regénye” is véget ér Angyélával. Jellemző módon a történet befejezését egy újabb „műalkotás” megszületése mozdítja elő. Varga Márton kijavítja a fűzfapoéta segédjegyző versét, s így tudtán kívül ahhoz is hozzásegíti, hogy a verssel elnyerje Angyéla szerelmét. Varga Márton pedig azzal vigasztalódhat, hogy Angyéla házasságának sikeréhez maga is hozzájárulhat, amennyiben jövődöbéli férjét, versének titkát ismerve, a jogi diploma megszerzésére sarkallhatja.

A keretregény és a tárgyregény közötti legfontosabb összefüggést azonban a két regény cselekménye közötti párhuzamok jelentik. Olykor a keretregény egyes jelenetei is ezen alapulnak. Noha az egyes szereplők nem ugyanabban a viszonyban állnak egymással mindkét regényben, de a cselekményben hasonló szerepeket játszanak. Ahogy Varga Márton tájékoztatja Angyélát: *„a Rudolf megszökik a Pengáló Márrival, és a segédjegyző is meg fog szökni a hősnővel, és a városban esküsznek meg, feltűnés nélkül, sőt lopva mennek a templomba, csak az oldalajtón. – Megszökni? – meredt rám a szeme [Angyélának], ametszt színűre ijedten. – Maga is azt mondja?”* A történetnek ebben a jelenetében Angyéla azért lepődik meg, mert a Varga Márton regényében szereplő szöktetési történet megfelel annak, ahogy Benkóczy segédjegyzővel maguk is a szökésüket tervezik. Ezzel Móra regényében valóban az történik, amit Varga Márton mondott egyszer Angyélának: *„az élet utánozza a regényeket.”* Jelen esetben a keretregény cselekménye utánozza a tárgyregény cselekményét. Ez azonban

csak kivétel, hiszen Móra regényében általában a tárgyregény utánozza a keretregény történetét, hiszen Varga Márton regényének modellje egy a keretregény „valóságában” történt esemény, a festő halála.

A valóság és a regény világa közötti különbséget Móra regényében a keretregény és a tárgyregény világleírásainak különbözősége jelzi. A keretregény világát Móra igyekszik életszerűen ábrázolni. Varga Márton regényének regényességét pedig a keretregény valóságával való kontrasztja érzékelteti. Legalábbis az alapján, amit Varga Márton készülő regényéről megtudunk, azt feltételezhetjük, hogy hősünk egy divatos romantikus kalandregény formájában kívánja megírni a festő halálát. Regénye jellemzői azonban a keretregény szintjén neki mint szereplőnek a jellemzésekként jelennek meg. Így a tárgyregény, annak ellenére, hogy önmagában véve nem tekinthető a valóság hiteles megjelenítésének, azáltal, hogy a keretregény világában alkotójához rendelve jelenik meg, annak szintjén már valóságábrázoló szerepet kap. Ugyanez igaz a regény más szereplőire nézve is. Így a paraszti szereplők az általuk előadott hiedelmek és legendák révén válnak a regény hiteles alakjaivá.

Olyannyira megszokott, hogy a szereplők megnyilatkozásai összhangban vannak a szereplők vonásaival, hogy az olvasók hajlamosak a regények szerzőit regényeik alapján elképzelni. Ennek fő támpontja a regény narrátora, akit óhatatlanul is a regény írójával azonosítanak. Móra regényében az azonosítás még kézenfekvőbbnek tűnhet, hiszen itt a keretregény főhőse nemcsak annak elbeszélője, de egyben azt is tudjuk róla, hogy ő egy író. Ehhez járul még Móra és Varga egyes vonásainak az egyezése, mint például a régészeti szaktudása. A *Négy apának egy leánya* azonban különbségek megfigyelésére is alkalmat ad, hiszen összehasonlítható az általunk olvasott Móra regény az annak részét képező tárgyregénnyel. Móra regénye a keretregénynek azzal a helyzeti előnyével bír, hogy annak története teljesen kidolgozott, míg Varga regényének történetét csak vázlatosan ismerjük. Ugyanakkor az is világos, hogy az utóbbi alakjában Móra sokkal inkább a legegyszerűbb szerkezetű romantikus tucatregényeket ábrázolja, mint saját regényét, melyet azoktól önmagában már a regény ábrázolása a regényben is megkülönböztet.

Abból adódóan, hogy a *Négy apának egy leányában* két regény van jelen, annak főhőse is kétféleképp jelenik meg. Egyaránt kapcsolódik a keretregényhez és a tárgyregényhez is. A keretregény történetének a szereplője, a tárgyregény történetének pedig az írója. Így voltaképpen két világhoz is tartozik, s bizonyos értelemben kettős életet él. Ezt a kettősséget jól mutatja, hogy Varga Márton a regény kerettörténete szerint régésznek adja ki magát a történet szereplői számára, noha valójában számára a régészkedés csak az írói munkáját álcázó alibi. Bár később néhány ismerőse számára kiderül, hogy hősünk elsősorban író, de ez sem szünteti meg azt a kettősséget, hogy ő a történés résztvevőit egy személyben látja íróként és saját élettörténete résztvevőiként is. S amennyiben az író a kerettörténet alapján írja regényét, elmondható róla, hogy az ő személye, s még inkább elméje az, ami a keretregény és a tárgyregény világait összekapcsolja. Ezért az írónak mint írónak az ábrázolásában a legfontosabb épp annak az alkotómunkának a bemutatása, ahogyan a kerettörténet világának anyagából megteremti a tárgyregény világát. Ennek bemutatása meghatározza azt, ahogyan Móra regénye főhősét ábrázolja.

Az írói munka bemutatásának eszköze, hogy Móra annak a történetnek a világában szerepelteti regénye főhősét, amiről az a tárgyregényét írja. Az író ezáltal nemcsak egy történet szereplőjeként mutatja be, hanem egyúttal egy olyan történet szereplőjeként is, amit ő íróként leír. Ezzel Móra regénye azt az anyagot is láthatóvá teszi, amiből az író dolgozik. Így Móra regény-regénye, szemben a szokásos regénytörténetekkel, egy regényt a keretregény főhősékként szereplő író által megélt tapasztalatok összefüggésében mutat be. Ez a legfontosabb vonás, amely Móra regényét a szokásos regényektől megkülön-

bözteti. Az utóbbi típusú regény írója ugyanis pusztán egy történetet mond el anélkül, hogy elmondaná azt is, hogy annak történetét mi alapján írta. Ezekben a regényekben az elbeszélő rendszerint azt sem jelzi, hogy ő egy fikatív történetet mond el. Ehelyett egyszerűen csak úgy mondja el történetét, mintha annak szemtanúja vagy résztvevője lett volna. Így ezekből a regényekből az sem derül ki, hogy történetük mely elemeinek van valós alapja, s melyek az írói képzelet szülöttei. Ezt leginkább a történelmi és életrajzi regények esetén figyelhetjük meg. Ezek nyilván valós tényekre épülnek, de azok a regényben a fikatív elemektől nincsenek megkülönböztetve. Ezek a regények tehát nem árulják el olvasójuknak, hogy írójuk milyen források alapján és hogyan teremtette meg regénye világát. Olvasójuknak úgy kell tekintenie, mintha a regény minden eleme valós lenne, s ezt épp az segíti elő, hogy a fikatív elemek és a valóság nincsenek megkülönböztetve. E kétféle elem különbségét a regény műfajában ténylegesen csak a „regény a regényben” szerkezet tudja érzékeltetni. Ez a szerkezet ugyanis az olvasónak nemcsak egy író regényének világát mutatja be, hanem azt a világot is, amiben és amiről ő a művét írja. Ez utóbbi ugyan szintén fikatív, de a tárgyregényhez viszonyítva mégis magát a valóságot képviseli. S így választ kínál arra a kérdésre is, hogy milyen viszonyban áll a keretregény a maga valóságával.

A „regény a regényben” szerkezet képi megfelelője a „kép a képben” szerkezet. Az ilyen szerkezetű képeken a keretkép és a tárgykép viszonya hasonló a keretregény és a tárgyregény viszonyához. Ezekben a képeken rendszerint éppúgy megjelenik a tárgykép festője, amint éppen a modelljét festi a vásznára, ahogyan a „regény a regényben” szerkezet esetén is megjelenik a tárgyregény írója, amint éppen a maga „modelljéről” írja a regényét. Így például Rogier van der Weyden *A Madonnát rajzoló Szent Lukács* című festményén a tárgyképet az általa ábrázolt Madonna képét magában foglaló kép keretében helyezi el. Ezáltal a festményen megjeleníti a tárgykép és annak tárgya közötti hasonlóságokat és különbségeket is. Weyden képen az is megfigyelhető, hogy a tárgykép tárgya nem a keretkép Madonna-képe, hanem maga a Madonna. A tárgyképen magának a Madonnának a képe van, ahogyan azt Szent Lukács látja, nem pedig annak a Madonnának a képe, amelyet mi látunk a keretképen. A tárgykép Szent Lukács Madonna-képe, illetve Weyden képe Szent Lukács Madonna-képéről, nem pedig a keretkép Madonna-képének a képe. Ez Weyden képe magáról a Madonnáról.

II.

A *Négy apának egy leánya* esetében vizsgált „regény a regényben” szerkezet alapján Móra második regényének, a *Hannibál feltámasztásának* (1924) a szerkezete is rekonstruálható. Ennek kapcsán azonban először is a két regénynek azt a különbségét kell megemlítenünk, hogy míg az előbbinek mind a keretregénye, mind a tárgyregénye a magánélet színterén zajlik, addig az utóbbinak mind a keretregénye, mind a „tárgyregénye” történelmi-politikai vonatkozású. Az utóbbi esetén ugyanis a keretregénynek a *Hannibál feltámasztása* története feleltethető meg, a tárgyregénynek pedig a történet főhőse által készített értekezés, melynek címe „*A zámiai csata és következményei*”.

E különbségek mellett azonban a *Hannibál feltámasztása* kerettörténete és annak tárgy-műve között is hasonlóképp lényeges, bár távolabbi összefüggések figyelhetők meg, mint ahogy azt Móra előző regénye esetében láttuk. Itt a keretregény és a tárgymű között főhősök sorsának hasonlósága teremt tartalmi összefüggést. Erre a típusú összefüggésre példa a német irodalomból Ulrich Plenzdorf műve, *Az ifjú W. új szenvedései*, ahol a mű történetében is szerepet kap Goethe *Wertherje*, mint a főhős kedvenc olvasmánya, ezen felül pedig az ifjú W. sorsa alapján egyben neves hasonmása modern irodalmi reinkarnációjának is

tekinthető. Ehhez hasonlóan Hannibál tanár úr személyes érdeklődése révén is kapcsolódik Hannibálhoz, de egyben sorsának hasonlósága révén is. Móra számára ugyanis, mint egyik levelében írja: „Hannibál (...) a civilizációt képviseli a barbár katonával, Rómával szemben.”⁴ Ennek megfelelően Hannibál tanár urat a civilizáció képviselőjének tekinthetjük a modern kori barbársággal szemben. Ezért őt valóban nem is lehetne találóbban elnevezni, mint ahogyan a regény egyik szereplője nevezi, azaz „Hannibál tanár úr”-nak. (Móra regénye főhősének ezen kívül nem is ad más nevet.) Hannibál tanár úr sorsa is hasonlóképp alakul, mint Hannibálé. Ahogy Hannibál hadi vállalkozása elbukott Rómával szemben, úgy Hannibál tanár úr is alul marad kora barbáraival szemben. A keretregényben szereplő értekezés pedig nemcsak Hannibál sorsát tárja fel, hanem jelképesen a keretregény főhősének jövődjét is. Hannibál tanár úr értekezése szerint „Hannibál egy karthágói forradalomnak esett áldozatul, mikor az arisztokraták sérelmére új alapokra akarta fektetni az adórendszert”. Hasonlóképp Hannibál tanár úrnak, ha élete nem is, de állása egy nacionalista „forradalomnak” esik áldozatul, amikor a történelmet akarja új alapokra fektetni.

A *Négy apának egy leányához* hasonlóan a *Hannibál feltámasztása* esetében is megfigyelhető, hogy a kerettörténet szerkezetét a tárgymű története határozza meg. Az utóbbi regény kerettörténetének két sajátosságát emelhetjük ki. Egyrészt átfogóbb az előzőénél, hiszen abban Hannibál tanár úr értekezésének sorsát születésétől bukásáig nyomon követhetjük, másrészt pedig középpontjában nem a tárgymű keletkezés-, hanem hatástörténete, azaz a nyilvánosság előtti története áll. A regény kerettörténete általában a tudományos művek történetét követi. A regény főbb eseményei azok létrejöttének főbb állomásait tükrözik, bár ebben az esetben mindez egy igencsak torzító tükörben jelenik meg. Mint a regényből megtudjuk, a tanár úr értekezésének ihletője egy felfedezés: hősünk eddig ismeretlen iratokot talált orosz hadifogsága során „egy kaffai karaita zsinagóga padlásán”, melyek új megvilágításba helyezik Hannibál halálának körülményeit. Ezek az előzmények a történet során egyre nagyobb jelentőséget kapnak: előbb hősünk magyarországi fogadtatását árnyékolják be, majd pedig értekezését is. Hannibál tanár úr története ugyanis azzal veszi kezdetét, hogy a magyar határon tudományos jegyzeteit elkobozzák tőle, őt pedig azok miatt őrizetbe veszik. Kiszabadulva, munkahelyén felkérlik, hogy felfedezéséről készítsen egy dolgozatot. A tanár úr értekezése a középiskolai értesítő révén kerül a nyilvánosság elé. Ezt követi az értekezés „bírálata”, de ebben a történetben ezt helyesebb inkább csak a bírálat paródiájának nevezni. Az értekezés kéretlen bírálóiaként ugyanis a korabeli magyar politikai közélet jellegzetes képviselői jelennek meg, akik jellegzetesen félre is magyarázzák azt. Bírálatuk jellege határozza meg az értekezés „védését” is, amely épp olyan, mint amilyen a bírálat is volt: nem védelem, hanem csak a védelem paródiája. Az értekezés védője pedig e különös védelem során kénytelen belátni, hogy téziseit legalább olyan veszélyes védelmébe vennie bírálói, a felbőszült „mirzák és kánok” tömege előtt, mint a rómaiak között lánzdzsát törni Hannibálért. Így félelmében le is mond saját nézetei védéséről, s hallgatósága előtt az ő eszméik szószólójaként mutatkozik be. Mintha csak azt állítva védené a rómaiak között Hannibált, hogy ő „valójában” nem is ellenük harcolt, hanem értettük! Ehhez hasonlóan Hannibál tanár úr is úgy védi téziseit bírálói előtt, hogy azt a látszatot kelti, mintha az ókori Hannibál is az ő követeléseikért harcolt volna. Ezzel persze ténylegesen már nem is a téziseit igyekszik védeni, hanem pusztán csak a saját testi épségét.

Hannibál tanár úr értekezésének e komédiája mögött két értékrend konfliktusa rejlik: a „Hannibál” által képviselt értékrend és közönsége talmi értékei közötti konfliktus. A tanár úr belső drámájának a lényegét e két értékrend közötti választás kényszere képezi. Tragédiája, hogy arra kényszerül, hogy elárulja önmagát, s „Hannibált” maga áldozza

4 Idézi Péter László: *Hannibál feltámasztása*. In: Péter László: *Móra műhelyében*, 75.

fel a barbárság „rómaiak” által emelt oltárán: „A kenyeremet tán én is megmentettem, de Hannibált elvesztettem, éppen, mikor, föltámasztottam.” Ez pedig egyet jelent önmaga elvesztésével. Ezért érzi úgy, hogy tanári állásáról is le kell mondania: „Ennyi engesztelő áldozattal tartoztam Hannibál meggyalázott szellemének.” Így Hannibál feltámasztása „Hannibál” feltámadása helyett „Hannibál” temetésével zárul, valamint azzal a reménnyel, hogy „Hannibál” csak a jelen, nem pedig a jövő számára halt meg: „Hanem...hanem majd a fiam. Az majd föltámasztja Ábelt. Akarom mondani Hannibált.” S mivel „Hannibál” a tanár úr saját kultúráját jelképezi, ezért története a kultúráját eláruló és eltemető civilizáció történetét jelképezi. Reménye pedig annak szimbóluma, hogy a civilizáció korában a kultúra arra vonatkozó eszkatologikus hit formájában őrződik meg, hogy a kultúra újjászületik a civilizáció végén.

A *Négy apának egy leánya* főhőséhez hasonlóan Hannibál tanár úr kettős azonossága is a „regény a regényben” szerkezethez kapcsolódik. De míg Varga Márton maga választja írói tevékenysége érdekében a kerettörténet világában játszott szerepét, addig Hannibál tanár úr írástudói szerepe állandó konfliktusban áll a szereppel, amelynek eljátszására a kerettörténet világában kényszerül. Hannibál tanár úrnak ezt a kettős szerepét kitűnően érzékelteti Fábri Zoltán Móra regényéből készült filmje. Hannibál tanár úr írói szerepére a film álomjelenete utal, amelyben hősünk baráti beszélgetést folytat Hannibállal. Ez a röpké epizód azonban elenyészik annak a filmnek a keretében, amely azt a valóságot ábrázolja, ahol a tanár úrnak élnie kell az életét. Ez a valóság nemcsak, hogy megcáfolja minden álmát, hanem önmaga eltorzított és meghamisított képével is szembesíti. Ebben a torzító közegben cselekvéseivel, melyekkel a róla alkotott képet akarja helyesbíteni, a közeg irracionálisán folytán akaratlanul is egy még torzabb kép létrejöttét idézi elő. Ez a közeg nemcsak, hogy nem ad lehetőséget írástudói szerepe megvalósítására, de ennek a szerepnek az elárulására is kényszeríti. Helyzetének tragikumát megrázóan mutatja be Fábri filmjének záróepizódja, ahol a tömeggyűlésen részt vevő Hannibál tanár úr aközött kénytelen választani, hogy vagy szembeszáll a politikailag fanatizált tömeggel, vagy pedig csatlakozik ahhoz. Nyilvánvaló azonban, hogy a tömeg megöli, ha ellenáll, de ahogy az végül kiderül, akkor is megöli, ha nem áll ellen. Az ellenállás büntetése ugyanaz, mint a csatlakozás „jutalma”: a pusztulás.

A két világháború közötti korszak értelmiségi létének Hannibál tanár úr sorsában megmutatkozó kiúttalanságára mutat rá Móra osztrák kortársa, Robert Musil (1880–1942) is, regényhőse, Ulrich esetében: „Csak ez a választásunk: vállaljuk-e tevőlegesen ezt az alantas kort (farkasokkal üvöltetni), vagy neurotikusok leszünk. Ulrich a második utat választja.”⁵ Musil leírása azokról, akik az első lehetőséget választják, ráillik azokra, akiket Hannah Arendt a Harmadik Birodalom „belső emigránsai”-nak nevez. Ezek az emberek együttműködtek ugyan a náci rendszerrel, de „belsőleg szemben álltak” azzal, miközben úgy érezték, hogy „kifelé” náci bűnnek kellett tűnniük a közönséges náci kánál, hogy titkukat megőrizhessék.”⁶ A másik életlehetőség pedig a közélettől való visszavonulás volt. Így „az egyetlen lehetséges mód arra, hogy az ember a Harmadik Birodalomban éljen, és ne náci kényszerű cselekedjen, az volt, ha egyáltalán nem jelent meg [a közéletben].”⁷ Hasonlóképp látja Móra is a korabeli magyar helyzetet.

5 Musil, Robert: *A tulajdonságok nélküli ember* (ford. Tandori Dezső), III. kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977, 778. Idézi Lukács György: *Az avantgardizmus világnézeti alapjai*. In: Lukács György: *A kritikai realizmus jelentősége ma* (ford. Eörsi István és Révai Gábor), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 34.

6 Arendt, Hannah: *Eichmann Jeruzsálemben: tudósítás a gonosz banalitásáról*, (ford. Mesés Péter), Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 147. (A fordítást módosítottam.)

7 vö. i. m. 148. (Az idézett mondat saját fordítás.)

Egyrészt, mint ahogy azt a *A turánok* című cikkében megállapítja: „*A komoly emberek vagy elmaradnak, vagy kiszorulnak mindenünnen.*”⁸ Másrészt, Móra Hannibál tanár úr alakjában egy olyan embert ábrázol, aki amikor választásra kerül a sor, akkor a Musil és Arendt által említett két életlehetőség közül az elsőt választja: noha nem igazán önszántából, hanem inkább csak kénytelen-kelletlen, de csatlakozik a farkasok üvöltéséhez. Ez a választás azonban következményeit tekintve hasonlóképp neurotizáló számára, mint Ulrich számára a második lehetőség választása. Sőt, ez a lépése még neurotizálóbb élménnyé válik számára, mint az, ha nem csatlakozott volna. Így tehát, akár csatlakozik, akár nem, a neurozist nem kerülheti el: a részvétel és a kívülállás egyaránt neurozishoz vezet. Általában tehát regényhőseik sorsa révén Musil és Móra a két világháború közötti korszakot úgy jelenítik meg, mint amely csak rossz alternatívákat kínált. Egy olyan korszakként, amikor nem lehetett sem jól, sem rosszul dönteni, mert a döntések eredményei egyaránt rosszak voltak.

Móra a Hannibál feltámasztásának történetében is meghatározó szerepet ad egy írásműnek: Hannibál tanár úr értekezésének. De ebben az esetben ennek a műnek a történetét nem annyira annak az anyagnak a tükrében látjuk, amiből azt szerzője megalkotta, hanem sokkal inkább közönsége torz értelmezéseinek a tükrében. Míg Móra előző regénye azt ábrázolta, ahogyan egy író fantáziája regényt gyúr a valóságból, addig a Hannibál feltámasztása azt ábrázolja, ahogyan a politikai demagógok fantáziája gyúr regényt egy tudományos értekezés témájából. Itt is látjuk ugyan valamelyest azt, hogy hogyan kapcsolódik Hannibál tanár úr értekezése Hannibálról szerzett adataihoz, viszont a történet súlypontja azon van, ahogyan a tanár úr művét a korabeli közönség összekapcsolja a maga világával. Ezt a közönséget az jellemzi, hogy a szerző felfedezéseit nem azok tudományos kontextusában értelmezi, hanem a saját politikai mitológiája világában. Vagyis úgy, mintha ez a mű is valamiképpen a jelen világáról szólna, s annak számára lenne valamilyen politikai üzenete. Móra Hannibál tanár úr értekezésének történetén keresztül nem kis részben ennek a „közönségnek” a természetét mutatja be. Regényének ez a vonása Shakespeare *Hamletjére* emlékeztet, amelyben Hamlet a kerettörténet részét képező gyilkosságot egy színdarabban előadhatja nagybátyjának, apja feltételezett gyilkosának, hogy azt ezáltal színvallásra készítse. Történik pedig mindez Shakespeare itt megfogalmazott ars poeticája jegyében: „*A színjáték célja az, hogy tükröt tartson a természetnek.*”⁹ Shakespeare ezáltal általában a színdarabok által bemutatott emberi jellemvonásokra utal, mint olyanokra, amelyekben a nézők önmagukra ismerhetnek. Ugyanakkor Shakespeare *Hamletjében*, ahogyan Móra regényében is, a kerettörténetben szereplő tárgymű is egy olyan tükör szerepét játssza, amelyben a kerettörténet egyes szereplői önmagukra ismerhetnek. Így Shakespeare drámájában Hamlet nagybátyja, amikor a számára előadott drámában történő gyilkosságot látja, abban saját gyilkosságára ismer rá. Ez a felismerése fejeződik ki ijedt viselkedésében a színdarab láttán.¹⁰ Hasonlóan a *Hamlet* tárgydrámájához Móra regényében Hannibál tanár úr tanulmánya is a tükör szerepét játssza. Bár a tanár úrnak nem áll szándékában, de a Hannibálról szóló tanulmányában egy parlamenti képviselő, volt iskolatársa, a magyar

8 Móra Ferenc: *A turánok*. Szeged, 1923. II. 23. Újranyomva: Móra Ferenc: *Memento*. Magvető Könyvkiadó, 1967, 354.

9 Shakespeare, William: *Hamlet*, III./2. (ford. Arany János).

10 Shakespeare *Hamletjének* szóban forgó részletéhez képest Dorothy L. Sayers *Nabukodonozor* című elbeszélésének érdekes újdonsága, hogy annak történetében csak a gyilkos ismeri fel az előadott játékban a tettét, és csak ő hiszi azt, hogy azzal az előadók tetteire céloznak. Ugyanakkor ez a téves felismerése és az ahhoz kapcsolódó tévHITE is elég ahhoz, hogy elárulja magát. In: 22 *detektívtörténet*, (válogatta Kuczka Péter), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1968.

állam állítólagos politikai ellenségeinek aknamunkáját véli felismerni. Nem kétséges, hogy a képviselő „felismerése” révén Móra a korabeli magyar politikai hatalom súlyos felismerési zavarait jeleníti meg. Ez a hatalom, ahogyan azt Hannibál tanár úr kénytelen a saját bőrén is tapasztalni, szó szerinti és átvitt értelemben is üldözési mániában szenved.

A *Hannibál feltámasztását* azonban, ellentétben főhőse értekezésével, nem tévedés a korabeli magyar politikai közélet ábrázolásának tekinteni. Ez az értelmezés megfelel írója szándékának. Móra regénye esetében, szemben főhőse értekezésével, annak helyes értelmezése révén ismerhetnének magukra az abban ábrázolt politikai hatalom képviselői. Az ilyen nézetek képviselőinek legjellemzőbb vonása viszont épp az, hogy nem tűrik önmaguk efféle megjelenítéseit. Paradox módon azonban épp ezáltal „ismerik el”, hogy „róluk szól a mese”. Azt pedig, hogy Móra regénye hitelesen ábrázolja őket, mindennél meggyőzőbben bizonyítja az, hogy amíg politikai hatalommal rendelkeztek, a Hannibál feltámasztása sem jelenhetett meg. Így Móra regényének magának is némileg hasonló kálváriát kellett bejárnia, mint főhőse írásának: a kéziratot kezelő kiadó a Horthy-korszakban nem merete megkockáztatni a kiadását, s a Rákosi- és Kádár-érában is csak cenzúrázva jelenhetett meg.¹¹ Ez azonban nem különösebben meglepő, hiszen az a szerző, aki megpróbálja az elnyomó hatalom működési mechanizmusát leleplezni, nem is számíthat másra, mint arra, hogy ugyanez a hatalom is megpróbálja az ő művét eltüntetni, vagy legalábbis alaposan kiostálni. Az a mechanizmus pedig, amely a rendszert bíráló könyveket betiltja, az ennek a tiltásnak – mivel az is a rendszer részét képezi – a bírálatát is tiltja. Így az ilyen rendszer nemcsak a saját bírálatát cenzúrázza ki, hanem a cenzúrázása bírálatát, s általában elnyomó rendszerének bármiféle megjelenítését is. Nemcsak a könyveket égeti el, hanem az elégetésüket tanúsító forrásokat is. Móra Ferenc egy ilyen rendszer mindennapi életét mutatja be regénye főhőse sorsán keresztül, s mivel maga is az általa ábrázolt rendszerben élt, neki is osztoznia kellett Hannibál tanár úr sorsában. Neki is a jövő nemzedékre kellett hagyynia Hannibál feltámasztását. Ez az örökség a mi felelőségünk.

IRODALOM

Földes Anna: *Így élt Móra Ferenc*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1977.

Lengyel András: *A „posztmodern” Móra*. In: Lengyel András: *A „másik” Móra*. Bába Kiadó, Szeged, 2005.

Péter László: *Móra műhelyében*. Pannonica Kiadó, 1999.

Uspenszkij, Borisz: *A kompozíció poétikája* (ford. Molnár István), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.

11 Vö. Péter László: *Utószó*. In: Móra Ferenc: *Hannibál feltámasztása*. Argumentum Kiadó, 2004, 111–126.

Gerold László

Istenek és bérgyilkosok között

Gion Nándor, az elbeszélő

Irodalmi tevékenységét a hatvanas években Gion Nándor glosszáíróként, kritikusként kezdte az újvidéki *Képes Ifjúság* hetilap *Symposion* című mellékletében, illetve az ebből kinövő folyóiratban, az *Új Symposion*ban. Hogy ezekben az írásokban ott rejtőzött a későbbi prózáiró, azt a gördülékeny fogalmazásmód és könyvkritikáinak esszészerű jellege már jelezte. Érezte akkor talán inkább, mint tudta, hogy az esszétől lehet a legkönnyebben átlépni a szépprózába. De erre utal az is, hogy a kamaszkori verspróbálkozás kudarca után novellákat írt (nemrég került elő két novellát tartalmazó diákkori füzete), és vitt az egyik hetilap szerkesztőségébe, amelyek álnéven jelentek meg. Gion a kritikáirást iskolának tekintette, ahol az írás tudományát, a szakmát tanulhatta. Startkő volt, melyről a novella s a regény vizeibe ugorhat: *„Amikor már úgy éreztem, hogy szakmailag is eléggé felkészültem, és nagyon-nagyon türelmetlen voltam, akkor nekiszaladtam a szépprózábanak”,* nyilatkozta évekkel később. Számára a kritikáírás elsősorban a mesélésre való képesség próbája volt. Azt szerette volna megtudni, van-e készsége arra, hogy szépíró legyen. Amikor 1987-ben Déry-díjat kapott, így vallott: *„Szeretek mesélni. leginkább igaz történeteket. És olyan dolgokról, amelyeket fontosnak tartok. Meggyőződésem, hogy a történetek megfelelő leírása és egymás mellé állítása hatásosabb a hosszan tartó magyarázatoknál. És megenged bizonyos fegyelmetlenséget, amire nekem szükségem van. Magam is az ilyen könyveket szeretem olvasni. Magam is ilyen könyveket próbálok írni.”*

Kezdetől fogva a mesélés vágya munkál benne. A fenti nyilatkozat adásakor nem vitás, hogy elképzelése sikerült, már többkötetes, sikeres prózáiró, aki három pályázaton – egyszer novelláért és kétszer regényért – is első díjat kapott.¹ És a könyveivel foglalkozó kritika Giont egyértelműen a mesélő, a mesélni tudó prózáírók egyre szűkülő körébe helyezte, olyan írónak látta, akinek nemcsak modora és stílusa, hanem saját írói világa van.

Miről írja első novelláit Gion a *Symposion*ban és az *Új Symposion*ban? Hermesről, Arakhnéről, Izsakhárról, a névtelen teherhordóról, Ahasvérusról, mesél a görög mitológiából, a Bibliából, az *Ezeregy éjszaka meséiből* ismert alakokról. Csupa olyan szereplőről, akiről mesélni lehet, s akiről az író az alapul szolgáló történet mitológiai, mondái vagy történelmi ismeretek mellett is szabadon költheti a mesét, alakíthatja történetüket.

Első, nyomtatásban megjelent novellájában Hermesről mesélt, aki *„az istenek követe, a halottak alvilági kalauza, a kereskedők, vándorok, szónokok, atléták, feltalálók, szélhámosok és tolvajok istene”,* s akinek alakját miután bemutatja – *„Hegyes szakállal, hírnöki pálcával a kezében, útikalappal a fején, szárnyas saruval a lábán”* –, Gion az *Odüsszeiából* és az *Aeneasból* vett idé-

* Gion Nándor összegyűjtött novelláinak utószava. A kötet a Noran-Libro Könyvkiadónál jelenik meg 2011-ben a Könyvhétben.

zetekkel kívánja hitelessé tenni, jelezve, hogy ez a különös figura isten ugyan, de „nagyon emberszabású”; olyannyira, hogy talán nem is isten, csak ember, ki a „*darvak repüléséből elleste a betűvetést. Elkészítette az első lantot – művészetet teremtett az emberek gyönyörködésére*”. Hogy a végén leszögezzé, Hermes olyan isten, aki minden istent túlélt, mert „*lelkét a földön hagyta*”. Ez a magyarázata, hogy az emberek szeretik, s nem félnek tőle.

Mesélt Arakhnéról, a festőmester ügyes kezű szövőnő lányáról, akit a mitológia szerint maga Pallasz Athéné, jóllehet a lány a tanítványa volt, a nevének megfelelően pókká változtatott, mert szövőversenyre merészelt vele kelni, és irigységből, mert a lány szóttese éppen olyan szép volt, mint az övé, örökös szövés-fonásra ítélt. Ám ennél is nagyobb büntetés volt Arakhné számára, hogy művész helyett mesteremberként „*Közszükségleti cikkeket gyárt sorozatban*”, miközben megkeseredettségében még rútabb lett, s alattomosan bosszúra vágyott.

Különösen szívesen mesél Izsakhárról, ki a Bibliában Jákob tizenkét fia egyike, s mint ilyen, Izrael egy nemzetségének feje, akit Gion azért kedvelt, mert neki „*jutott a legmostohább sors a bibliai testvérek közül*”, ahogy M. H. J., Gion későbbi írószereplője (alteregója?) fogalmaz, aki háromkötetes regényt tervez Izsakhárról, azzal a szándékkal, hogy utólag megszépítse az életét. S bár a regény nem készül el, de a novella töredékeiben beépül Gion Izsakhár című évtizedekkel később megjelent művébe. Amit a téma kiindulópontjának tekinthető első Izsakhár-közlésből megtudunk, az Jákob és fiainak a Biblia epizódjait átmesélő története a magányos férfiról, aki nemegyszer igen banális dolgokról, a harmatról, a mezőről énekelve próbált vigasztalódni, de ezt csak azután tehette, amikor a vele szigorúan s igazságtalanul bánó Apa meghalt, aki Izsakhárra, mikor ez álmodozva énekelt a „*Nagy Tórol [...] ahol fatöncök úsznak a vízen, lassan, ráérősen és csillogó hátú halak álmodoznak a hajladozó vízinövények között*”, csak „*megütközve nézett*”, majd „*kurtán visszaparancsolt a karámhoz*”.

Mesél az *Ezeregy éjszaka* meséiből ismert névtelen teherhordóról, aki művelt ember volt, jól ismerte a költészetet, de ő maga verset sem tudott írni, örök életében csak kosarat cipelt, halálát mégis a költészet okozta.

És mesél Gion egy legionáriusról meg társáról, a Nagy Színészről, aki a „*füstös, halszagú kocsmában*”, hol szombatonként sűrű vörösborot isznak a „*mosdatlanszájú rakodómunkások*”, szavait az asztalra rakta, „*a pisllákoló gyertya köré*”, meg a füstös levegőbe rajzolta őket. („*Formás, tetszetős szavak voltak, alig tudtunk lélegzeni tőlük.*”) De akinek a császár kitépette a nyelvét, mivel egyfolytában mesélt, és „*nagyon sok verset tudott*”, mert aki búvólni tud a szavakkal, s verseket olvasva álmodozik, veszélyes a hatalom embere előtt, annak a császár észjárása szerint ki kell tépni a nyelvét.

Legtöbbször azonban Ahasvérusról, a bolygó zsidóról mesél, kinek története allegória, akkor is, ha az örök várakozás, s akkor is, ha az örök vándorlás legendája fűződik hozzá. Így tárgyalja a népmonda. Lett légyen Ahasvérus büntetése a várakozás vagy a vándorlás, mindkettő a vezeklés formája. Gion novelláiban mindkét lehetőség felmerül Ahasvérus számára, aki állandóan úton van, de akit az író megértő rokonszenvvel ábrázol. Tűnjön fel éppen Rómában, ahol a „*nagyszabású csavargó*” egy vörös szemű suszter műhelyébe téved, s miközben a jeruzsálemi varga régi mesterségét folytatva „*kényelmes bőrpapucsokat*” csinál, megfordul benne, hogy legalább két hétig szívesen itt maradna, és szépeket álmodna. De továbbáll. Eljut a kopár hegyek közé, s rátalál egy városra, ahol látván „*a ruganyosan lépkedő, apró termetű lányokat, [...] akik kiabálva, könnyedén kapaszkodtak fel a széljárta, szűk utcákba*”, s akik ránevettek, és meglátván az öregembereket, „*akiknek szögletes arcára bonyolult hieroglifákat rajzolt a keleti szél, és akik olyan egykedvű nyugalommal üldögéltek a házak előtt, mintha a régi kódexíró szerzetesek elszegényedett leszármazottjai volnának*”, ugyan csak szívesen időzne hosszabb ideig. De sorsa innen is tovább úzi, például Ferrarába,

melynek határában a „fagyalbokrok között [...] megtalálta az első halványkék ibolyát”. Majd innen W.-be, „a régi egyetemi városba, ahol lehajtott fejjel járkáltak a fiatal teológusok”, akik „az ünneplőbe öltözött” emberekkel együtt „borzongva néztek a poros ablakú padlásszoba felé, ahol Ahasvérus meghúzódott”, s ahol mikor egy éjszakán „Sok apró szemű, fehér hó hullott [...], puhán és zajtalanul lépkedett a Halál”, aki „egy jótáplált kóborló szerzetes volt, sötétbarna csuhában, Péternek, Jánosnak, Pálnak vagy minnek hívták”, és miközben „Elnyúlt csuhája alól borosüvegeket szedett elő”, azt mondta a haldokló Ahasvérusnak, szívesen megtanítja „néhány népdalra, amelyek arról szólnak, hogy az ember csak akkor lehet igazán boldog, ha reménytelenül szerelmes”, majd azzal a megjegyzéssel távozott, hogy az „emberek szeretnek meséket kitalálni”.

S ezzel véget is ér Gion négy részből álló novellasorozata, amit az Ahasvérus-téma kimeríthetlensége ellenére sem folytatott – jóllehet néhány későbbi szövegének hősei közül többen is, mint az *Ezen az oldalon* Kordován nevű késdobálója vagy a szenttamási regénytetrológia főszereplője, Rojtos Gallai István, Ahasvérus utódainak tekinthetők –, amíg azonban foglalkoztatta, kiváló alkalom volt számára arra, hogy mesélésre való tehetségét próbára tegye. „Meg kellett bizonyosodnom, hogy át tudok mesélni régi történeteket, még ha nem én találtam is ki őket, olyképpen, hogy mégis új történetekké váljanak”, nyilatkozta. És az sem mellékes, hogy közben kedvét leli a mesélésben („Örültem, hogy mesélhetek róla, mindennapi ügyeiről, melyekbe persze én is igyekeztem belopni korszerű utalásokat”), valamint, hogy keresi és rá is talál arra az elbeszélői hangra, sőt modorra, amely majd későbbi műveit, regényeit, novelláit jellemzi. Már kezdetben megmutatkozik hangulatteremtő készsége, s az, hogy szereplőit néhány szóval helyzetbe tudja hozni, pontosabban helyzeteket teremt, ami későbbi munkásságának szintén egyik alapvető ismérve lesz.

Ahogy előbb a mitológiából vagy mondákból merít, ugyanúgy használja fel később a szenttamási tényanyagot és a családi történeteket, vagy majd a kilencvenes évek pesti novelláiban a balkáni háborúkkal kapcsolatos vonatkozásokat. De azok a hősök, akikről Gion első szövegei íródtak, a lantos Hermész, az öröklé nyugalatlan Ahasvérus, a magányos Izsakhár, vagy a verseket kedvelő teherhordó felismerhetően együtt előképei a sokak által az életmű csúcscsúcsának tekintett szenttamási regénytetrológia főszereplőjének, a nyugtalan természetű, citerás Rojtos Gallai Istvánnak. Míg az ügyes kezű Rézi első változata talán Arakhné, a szövőlány, Izsakhár pedig M. H. J. képében, illetve a pesti novellák írójában akárha magát a szerzőt is előlegezi. De ami minden alakbeli folytonosságnál lényegesebb, hogy már Gion első írásai is arról szólnak, ami az egész életmű alapkérdése, központi motívuma: a boldogság utáni vágyról. Minden ennek érdekében történik: a meséléstől a szereplők kiválasztásáig. A Gion-opus kulcsszava a boldogság. Ezt keresik az első írások mitológiai, mondai alakjai, akik valójában nagyon is emberszerűek, isteneknek másodrendűek, s ezt keresik majd a szenttamási világban élő novella- és regénybeli szereplők is, akikre Gion akkor talált rá, amikor csöndesen elbúcsúzott a múlttól és visszalopakodott saját világába. Gion prózájában akkor következett be a váltás, amikor felismerte, ha komolyan akarja „művelni az írósgót”, akkor – ahogy fogalmazott – „ajánlatos ahhoz a világhoz fordulni, amit nem csak könyvekből és festmények reprodukciójáról” ismer.

Ha a Gion-próza további alakulását kívánjuk felvázolni, azt látjuk, hogy a bibliai, a mitológiai témák után a hatvanas évek végétől több irányban is keresi azt az utat, melyen haladva folytathatja írói munkásságát. A *Keresztívő a Keglovics utcából* és a *Példabeszéd a szelídített állatokról...*, mindkettőt 1966-ban írja, szereplők és helyszín tekintetében az *Ezen az oldalon* (1971) című kötet csírái. A pályadíjnyertes *Olyan, mintha nyár volna* (1968) című novellát követően mindennapi kis témák iránti érdeklődését, vonzódását példázó szövegeket publikál. Ezekben olyan élethelyzetek és szereplők novellává formálására vállalkozik, amelyek, akárcsak évente sorjázó regényei (*Kétéltűek a barlangban*, 1968; *Testvérem, Joáb*, 1969; *Engem nem úgy hívnak*, 1970), a mindennapi valóság és életrajzi vonatkozások alapján

íródnak, ahogy ezt az *Ezen az oldalon* novellái, majd a *Virágos katonával* (1973) induló négyrészes szenttamási regényfolyam mutatja.

Az *Ezen az oldalon* színhelye a Keglovics utca, pontosan fél utca, valahol egy kisváros legszélén. Afféle bácskai világvége. Egy sor ház, s vele szemben a pusztulásra ítelt temetők. A református, amelyet „mindenki német temetőnek nevez, mivel a reformátusok majdnem mind németek voltak, és a zsidó temető”. De mivel már „legalább húsz éve nem hoztak” egyikbe se „egyetlen halottat sem, a sírokat benőtte a fű, a papsajt és a kutyatej, a szép márvány sírköveket pedig büdös juharfák” övezték. A temetők mögött kis folyó kanyargott, mely nyáron „békalencsével és zöld hínárral” teli, s a hínárban, „ha nagyon meleg van, fehér hasú, apró halak döglődnek”, és „sokszor még a temetőnek is döglött hal szaguk van”. A majdnem élet találkozik itt a folyamatos elmúlással. Ilyetén a Keglovics utca nem csak valóság, bár az is, hanem jelkép is, jelképes világvége. Egy tócsányi nyugalom, ahonnan nincs tovább, és ahonnan nincs vissza.

A Keglovics utcának sajátos embertenyészete és sajátos légköre van.

Itt él Romoda, az ácsmester, aki felesége halálát okozta azzal, hogy senkire sem hallgatva beköltöztek az új, de még nedves házba, ahol a gyenge fizikumú asszony megfázott, s meg is halt. Ezt követően pedig Romoda a magára maradottak makacosságával mindent megtett annak érdekében, hogy saját felelősségét áthárítsa másra, történetesen Bergerre, a gyepszéli asztmás „feltalálóra”, aki szüntelenül csodálatos találmányokon törte a fejét, de még soha semmit sem készített el. Kiszámítható volt, hogy Romodáéknak sem csinálja meg a petróleummelegítőt, amellyel szárazzá, lakhatóvá tehetné volna a keservesen felépített házat, holott jól tudta, az egyezés szerint mi vár rá: egy magasba nyúló akácfa ága. Itt él továbbá Kis Kurányi, a mások kárán szórakozó senki kis ember. Az áldott türelmű Szent János, a méhész, aki az orránál nem lát tovább, s jóságba révült fanatizmusában azt sem veszi észre, hogy lánya, a kamaszok által csodált szép és tiszta Szent Erzsébet elkurvul. Opana, a púposá deformálódott zsákoló. Rozmaring Bandi, az egykori híres korhely. A borbélyból téglagyári fűtővé süllyedt Dobre, ki csak szombatonként űzte tanult mesterességét, amikor az utcabeli férfiakat és a téglagyárban dolgozó munkásokat nyírta, borotválta. Továbbá Madzsgáj, a megfáradt öregember, aki partizán századosként a háború után egyetlen pisztollyal a kezében bátran űzte ki a község házára befészkelődött háborús haszonlesőket és harácsolókat, majd jegyzőként nagy-nagy türelemmel és megértéssel hallgatta az emberek panaszait, míg végül bele nem rokkant a másokkal való törődésbe, és a község eltartottjaként egy menedékszobában húzódott meg az egykor nagyon gazdag Várynál, aki a nálánál jóval fiatalabb feleségét egy bordélyból váltotta ki, és most kénytelen túrni, hogy házából az asszony nyilvánosházat csináljon. Itt él a félhülye Sebestyén gyerek is, akinek papírja van arról, hogy nehézfejú, de aki tud sírni, amikor a számára fontos szépséget, a német temető legszebb halottját, Schladt Gizikét ábrázoló fénykép megsemmisül. Ide jön, s marad itt rövid ideig, mivel sehol sincs sokáig maradása, Kordován, a késdobáló, aki nagy sikereiről mesél, holott csak álmodozó, szerencsétlen kókler, de akinek jelenléte, meséi és Várynéval folytatott viszonya igencsak felborzolta a Keglovics utca eseménytelen nyugalomát. És naponta itt halad át Adamkó, a téglagyári munkás, kinek lábát tönkretette a hideg sár, abbéli hitét pedig, hogy a gyár az övé (is), az idő és az emberek csúfolták meg, s aki miután munkahelyéről elbocsátják, kénytelen túrni a félhülye Sebestyén gyerek csúfolódó kiáltozását: „*Miénk a gyár!*”

Csodabogarak gyűjteménye Gion Keglovics utcája, afféle rezervátum, mondhatnánk, amit az írói fantázia szült, ha nem tudnánk, hogy az efféle fél utcák és félresikerült emberi sorsok, vegetáló, az élet peremére szorult emberek – léteznek, szinte minden falu és (kis) város szélén megtalálhatók, hogy a valóságban számos Keglovics utca van, ha nem is szakasztott olyanok, mint a Gion számára modellül szolgáló szenttamási Zöld utca, ahol gyerekkorát töltötte.

Állóvízszerű életkép, mondhatnánk, ahol nem történik semmi, holott a kis közösségen belül is konfliktusok vannak, és összetűzésbe kerülnek a rajtuk kívüli világgal is. Nem szeretik azokat, akik a közeli téglagyárban dolgoznak, s a hangoskodó Adamkóhoz hasonlóan felferik a féltucányi világ nyugalalmát. Ezt elkerülendő árkot ásnak, hogy (fél) utcájukban ne járassanak a hídépítők munkagépei, majd felgyűjtják a hidat, amely összekapcsolná őket a településsel. Ugyanakkor egymással sem élnek békességben. Együtt élnek, mert nincs más választásuk. Az öreg Madzsgáj, akit kifárasztottak az emberek panaszaival, kérdezi Rozmaring Banditól, az egykor híres korhelytől, amikor egy éjszaka az ablakon bekopogó Szent Erzsébet közli vele, hogy enged villanyszerelő szerelme csábításának, s elmege: „*Te nem szeretnél elmenni innen?*” A válasz: „*Hova a fenébe mennék? [...] Utálok ezt a házat, de hova a fenébe mennék?*” Nincs is hova ebből a kényszerből összezárt emberek közösségéből, amely nem is közösség a szó nemes értelmében.

Ha a Keglovics utca különös világa, embertenyészete mögé nézünk, óhatatlanul két olyan mozzanattal szembesülünk, amelyeket a Gion-opus szinte egészére egyaránt jellemzőnek, érvényesnek tekinthetünk. Az egyik a színhelyek és szereplők körének megválasztásából adódó zártság, az a szigorúan behatárolt világ, amelyben regények, novellafüzérek, -ciklusok és novellák alakjai élnek az író által elmesélt életük mindennapjait. A másik az a Gion által kedvelt műfaji ambivalencia, amely elsősorban műveinek kritikusi számára jelent(het) dilemmát.

A kettő minden látszat ellenére szervesen összetartozik.

Zártságon olyan színhelyen élő kisebb és nagyobb közösségeket kell érteni, amelyek számára élettér egy (fél) utca, egy falu vagy kisváros, ennek néhány utcája, egy-egy körzete, folyó- vagy csatornapart, műhely, börtön, vagy éppen Pest meg Buda egy-egy kerülete, néhány utcája, esetleg lakóháza, villája, ahol az élet peremén tengődő emberek próbálják ügyeskedve, számukra úgy-ahogy elfogadható módon élni az életüket, ahol fiatal emberek baráti társasága keresi helyét a nap alatt, élettapasztalatokat gyűjtve kamaszok jutnak el a felnőtté válásig, ahol nemegyszer komoly veszélyt jelentő történelmi események zajlanak, követik egymást stb., stb. Ahol az adott tér és a benne levő szereplők szoros összetartozása eredményeként, egymásra utalása következményeként sajátos, de ugyanakkor sok szempontból általánosnak is tekinthető, tér- és időbeli, mind földrajzi, mind történelmi vonatkozások tekintetében körülhatárolható, jellemző (mikro)közösség(ek) jön(nek) létre.

A Gion-opusban először az *Ezen az oldalon* kapcsán merül fel a szövegek ciklusba rendezésének kérdése, jóllehet már kezdetektől felismerhető bizonyos novelláknak szereplők által történő lehetséges összetartozása. Gondoljunk a szépprózával való első próbálkozások idején írt Ahasvérus-történetekre, amelyeket a közös főhős alapján akár a később oly gyakori s jellemző szerkesztési eljárás, elv csírájának tekinthetünk. Az *Ezen az oldalon* követően viszont, a regényeket leszámítva, szinte állandó strukturális egységként jelentkeznek a több szöveget összekapcsoló szerkesztési eljárások.

A magyar irodalomban, ahogy irodalomtörténetünkben tudhatjuk, Mikszáth Kálmántól, Cholnoky Viktoron, Krúdy Gyulán, Kosztolányi Dezsőn át, majd később a huszadik század kilencvenes éveiben gyakori, bár nem domináns eljárás a prózai szövegek ciklusokba szerkesztése. Ezzel szemben elméleti irodalmunkban a novellaciklus műfaji tárgyalása meglehetősen ritka. Mind a mai napig nem alakult ki a novellaciklus poétikája, ami látható abból is, hogy a formát eddig legalaposabban körbejáró tanulmány szerzője² sem tudja egyértelművé tenni, milyen kritériumok alapján történjen ennek a strukturális egységnek a pontosítása, illetve melyik megnevezés a legmegfelelőbb. A témát gazdag nemzetközi szakirodalom alapján áttekintő dolgozatban a két szélső pontként megjelölt novelláskötet és regényszerű forma között előforduló terminusok a novella/elbeszélésciklus, a novellasorozat, a novellafűzér, a novellacsoport, illetve a szövegcsoport, attól függően, hogy az idézett

kutatók közül vizsgálódásaik során ki melyiket véli legmegfelelőbbnek. Hasonlóképpen utal a műfajiség problematikusságára a Gion-életmű recepciója is, ami még bővíti a lehető műfaji megnevezések körét. Novellaciklus és -fűzér mellett találkozzunk a regényszerű vagy regényes novellafűzér, a legendafűzér, a legendafűzér-regény, elbeszélésűjtemény, elbeszélések sorozata, vagy a már nem regény, még nem regény műfaji „kategóriákkal” is. Tehát a besorolás szembevetően változatos, de mondhatnánk, inkább esetleges vagy önkényes. Ahány kritika, annyiféle megnevezés fordul elő a huszonnégy szövegből álló, ezen belül hat négyes egységre osztott korpusz kapcsán. Ezt az első kiadás tartalommutatója sorközökkel érzékelteti is (kötetünk is ezt veszi át), amit a *Jéghegyen, szalmakalapban* (1998) című válogatott novellákat tartalmazó Gion-kötet, mely az *Ezen az oldalon* második, első magyarországi kiadása, viszont nem vesz figyelembe, holott semmiképpen sem csupán formális írói megoldásról van szó. A hat, egyenként négy-négy szöveget tartalmazó szerkezeti egység ugyanis minden esetben ugyanúgy épül fel. Ahogy az életmű áttekintését bemutató könyv szerzője³ fogalmaz: minden négyes tagolású egységen belül „az első két novellaszerű (gondolom: talán, mert önálló novellaként nem állnak meg – G. L.), egymáshoz kapcsolódó szöveget követi mindig egy-egy rövid helyzetrajz, pillanatkép, jelenet, ami nem mindig kapcsolódik a két megelőző íráshoz vagy a következőhöz (viszont kapcsolatban lehet – szerintem: van is! – a kötet más írásaival), majd következik az eddigieket némiképp értelmező, a ciklusban középpontba állított szereplő jelenbeli magatartását múltbeli történésekkel megoilágító, magyarázó elbeszélés”. Ez a hat *Régi megható történet...*, melyek közül öt, a félhülye Sebestyén gyerekről szóló utolsót kivéve, önálló novellaként is olvasható. Így jön létre az a sajátos nagy struktúra, amely hatszori ismétlődő eljárás folytán féltucat azonosan felépített kis ciklust foglal magában. Annak ellenére azonban, hogy a kötet szerkezetileg egy nagy ciklusból és hat kis ciklusból áll, mégsem beszélhetünk zárt struktúráról. Ugyanis az egyes novellák közötti közelebbi és távolabbi összefüggések, az egyikből a másikba történő átívelések a szövegek különös lebegtetését eredményezik, ami a kétszeresen zárt szerkezet ellenére is nyitottságot biztosít. A kettősség az írónak a megformálásra választott anyaggal való birkózását példázza. Ez a műfaji ingadozás, egyesek szerint tétozás, amely hol novellaciklus, hol „regény irányába” billenti el az adott művet, több formális szerkezeti kérdésnél, jóllehet az is, valójában alkotáslélektani problémát jelent. Gionnál ez úgy demonstrálódik, hogy bár a novellák (olykor csak novellacsírák, rövid történetek vagy anekdoták) az opus azon nélkülözhetetlen építőkövei, melyekből nagy s nagyobb prózakonstrukcióit (egész a regénytetralógiáig) felépíti, igaz történeteinek elemei, melyek azonban azzal, hogy szinte önálló életet élnek, megnehezítik a vágyott regényforma létrehozását, ami az író számára intenzív belső alkotói harcot jelent. Nem tud lemondani a novelláról, holott valójában regényt szeretne írni. Marad megoldásként a novellaciklus, melyben a kis formák megőrzik teljes vagy viszonylagos önállóságukat, ugyanakkor pedig akár regényre hajazó konstrukciók látszatát kelthetik. Ezért nehéz eldönteni, mi regény, s mi „csupán” novellaciklus. Míg a szenttamási sagának is nevezett regénytetralógia (*Virágos katona, Rózsaméz, Ez a nap a miénk, Aranyat talált*)⁴, akárcsak a *Kétéltűek a barlangban*, a *Testvérem*, *Joáb*, a *Börtönről álmodom mostanában*⁵, vagy az életműkiadás harmadik kötetének⁶ hat ifjúsági regénye közül öt (*Engem nem úgy hívnak*, *Postarablók*, *A kárókatónak még nem jöttek vissza*, *Sortűz egy fekete bivalyért*, *Zongora a fehér kastélyból*) esetében nem vitás a műfaji besorolás, kivétel nélkül regények, illetve kisregények, addig a regények közé sorolt *Izsakhár* (1994), vagy még inkább *Az anyagi vigasság* (1985), amely az ifjúsági regényeket tartalmazó kötetben kapott helyet, már nem nevezhető egyértelműen regénynek.

Az utóbbi első kiadásának belső címlapja szerint novellákat tartalmaz. Az egyes szövegekben vezérszólamként vissza-visszatérő, a könyv címévé is tett anyagi vigasság, mert inkább hangulati, mint gondolati szimbólum, kevés ahhoz, hogy a hét novella olyképpen

egységesüljön regénnyé, ahogy a szenttamási kálvária egyik stációfestményén látható virágos katona titkának megismerése, illetve a rózsaméz megszerzésének vágya regénnyé szervezi az egyes epizódokat, vagy ahogy az *Ezen az oldalon* rendhagyó főszereplője, az emberi viszonyokat generáló Keglovics utca betölti a novellák ciklusba szervezésének szerepét. Hogy a hét szövegnek nincs elegendő tartalmi, gondolati töltete, hogy egységes regénnyé szerveződjenek, arra, a kötet súlytalanságára Gion is utalt.

Hasonló gondjai voltak Gionnak az Izsakhárral is, amelyet – bár nem kötetünkben kapott helyett – a gioni szerkesztéstechnika kapcsán mégsem mellőzhetünk. Az életműkiadás szerint regények közé sorolt kötet csak részben elégíti ki a műfaj követelményeit. Tény, hogy az író alteregójának tekinthető Holló M. J. személyében figurál a kötet kilenc szövegét összefogó főhős, s ebből adódóan egységes nézőpontról is beszélhetünk. Ugyanakkor több kritika szerint is szerkezetileg laza alkotás, s illetén inkább novellasorozattá rendezett változat, mint regény, amit alátámaszt az a tény, hogy a szövegek egyetlen kivételével önálló novellaként is megjelentek, valamint hogy a hagyaték tanúsága szerint Gion többféle kötet szerkezetet közül döntött a megjelent változat mellett, amit csak nyomtatékosít az írónak az a megjegyzése, hogy a könyv szerkezetileg „kissé felszabdalódott”, és ezért a novellákat később próbálta egységes köteté (regénnyé?) „összefűzni”. Műfaji megítélés tekintetében nagyon hasonlít az *Izsákhárhoz*, de nem a regények közé, hanem ide, a novellákat összegyűjtő kötetbe sorolt *Mint a felszabadítók* (1996), melyet a kiadó, amint a belső címlap tanúsítja, elbeszéléseként jelentetett meg, jöllehet a tizenöt szöveget a közös főhős, Irmay József asztalosmester és az írárok háborús tematikája, valamint a keretes szerkezet (Gion többször él vele) szorosabbra fűzi annál, semhogy csupán elbeszélésgyűjteménynek tekinthetnének. De találkozunk olyan kritikusi érveléssel⁷, mely szerint bár a kötet „*valahol a novellafűzér és a regény között tétovázik*”, regényként is olvasható. Erre a főszereplő narrátor jellemző tulajdonság, a részvét ad módot: „*A történetek, melyek kronologikusan számolnak be életének egy-egy epizódjáról, Irmay József szeret és megcsalattatik (»Jó lélek költözött beléjük«, »A mimózákat nem szabad késsel bántani«, »Március«, »Halk szavú tisztességes lányok«), megsajnálja a szomorúakat és valahogy segít rajtuk (»Jó lélek költözött beléjük«, »A mimózákat nem szabad késsel bántani«, »Rádió és gumibot«, »Mint a felszabadítók«, »Nemzeti színek«, »Halk szavú tisztességes lányok«). Irmay József a saját életében mindig csalódik, megcsalattatik, s bár másokon képes segíteni, egy kicsit mindig kívül marad, munkája és részvéte által van jelen a világban, és így jut el, észrevétlen természetességgel, a bibliai József szerepéig: mire végigmondja történeteit, rájövünk, hogy József élettörténetét olvassuk. Utolsó »saját« elbeszélésében (nem inkább regényepizódjában? – G. L.) vállalja a kancsal madonna (Kopilovics Marika) törvénytelen gyermekét, ebben a történetben azonban Mária és József fia nem megváltó, hanem fegyvercsempészé avanszált tizenéves tömeggyilkos.*” Ez is a kötet egy lehetséges olvasata.

Most, miután sorba vettük az opus műfaji tekintetben különbözőképpen meghatározható köteteket, térjünk vissza ahhoz a kérdéshez, amely ezt a szemlét indokoltta tette. Nevezetesen: mi értelme lehet/van a műfaji kérdés ilyen mértékű áttekintésének? A válasz: a műfaji besorolás nélkülözhetetlen ahhoz, hogy lássuk, szövegegészként hogyan működik egy-egy Gion-kötet. Ha tisztáztuk a kötetek műfaji jellegét, akkor olyan kiindulópontunk van, alappal rendelkezünk, amely segítségével elemezhetjük az írói szándék megvalósításának mértékét, azt, ami a műre koncentráló kritika elsődleges feladata.

Ha elfogadjuk az elbeszélésciklusok kialakulását és működési mechanizmusát tárgyaló tanulmány⁸ kínálta felosztást, amely szerint van „(1.) folyamatos egészként megalkotott, (2.) sorozattá rendezett és (3.) ciklussá kiegészített” típus, akkor megállapíthatjuk, hogy Gion novellái, elbeszélései közül az *Ezen az oldalon* és a nyolcrészes, eddig csak újságban megjelent krimi, *Történetek egy régi forgópisztolyról*⁹ az első, a *Mint a felszabadítók* és az *Izsákhár* a második, míg *Az anyagi vigasság*, illetve zömmel a hagyatékban maradt szövegeket

tartalmazó posztumusz kötet, a *Mit jelent a tők alsó?* a harmadik változatot képviseli. Más szóval a regényeket leszámítva az elbeszélések és novellák szinte teljes korpuszára érvényes az egységes struktúrába szervezés írói szándéka, történjen ez akár tematika, szereplők, hely és idő, kiemelt motívumok alapján, egyrészt a valóság és a poétika szimbiózisát, másrészt pedig az író életszemléletét és eszközeinek egységét példázza, együtt azt a nagy narratívát, amely biztosítja az opus részeinek szerves összetartozását.

Hogy a megírandó hallott és személyesen ismert tények, valóság és az író életszemléletének, világlátásának egységét az elbeszélések/novellák összetartozó rendszerében lehet létrehozni, azt könyvnyi ciklusok mellett a szerző novelláskötetei is tanúsíthatják, melyekben szintén felismerhető a szereplők, a helyszín, vagy bizonyos motívumok alapján való összetartozás, még ha ez kevésbé is szoros, mint amikor a szövegek ciklusokba rendeződnek. Amint már említettem, ez a szépprózával való első próbálkozásokban is észrevehető. S a tendencia, miszerint – amint egy kritikus¹⁰ szellemesen fogalmaz – Gionnak „legalább két írásra van szüksége, hogy egy-egy novellahőst vagy írói helyzetet érvényesíthessen”, részben folytatódik Gion első, *Olyan, mintha nyár volna* című novelláskötetében, melyet fölöttébb vegyesen fogadott a kritika. Egyfelől megtorpanásnak látták, másfelől pedig a megújulás lehetőségét üdvözölték benne. Azok az 1974-ben megjelent kötetet megelőző művek, két-két felnőtt és ifjúsági regény és az *Ezen az oldalon* című novellaciklus sikere alapján vélekedtek, ezek viszont a fordulat lehetőségét látva igyekeztek kiemelni a novellák újdonságot jelentő árnyalatait. Anélkül, hogy itt bármelyik résznek is igazságot kívánnék szolgáltatni, tanulságos arra a kritikára¹¹ is hivatkozni, amely más, sajátos pozícióból közelít s mond közvetett véleményt a kötetéről, sőt Gion novelláiról. Kizárólag a *Különös ajándék* (1976) című antológiába sorolt szövegek (*Olyan, mintha nyár volna*, *Csillagok minden színben I. és II.*, *A postás, aki egy ujjal tudott fűtyülni* és *Patkányok a napon*) ismeretében mondja a kritikus, hogy a kötet szerzői közül „Gion a legkiforrottabb novellista [...], nem anekdotázik, sőt novelláinak alig van cselekménye, viszont tömören, nagyon hatásosan szerkeszt, s ami ennél is lényegesebb, remekül ért az atmoszférateremtéshez [...] Gion azt a novellatípust műveli, amely Goethe szerint a műfaj legmagasabb rendű változata: jelentéktelen, köznapi témát emel föl az előadásmód erejével”.

Ha már szóba hoztam az antológiáról írt kritikát, amely óhatatlanul összeveti, sőt valamelyest szembeállítja Gion novelláit más vajdasági írók szövegeivel (a kötetben Szirmai Károly, Sinkó Ervin, Majtényi Mihály, Herceg János, Csépe Imre, Saffer Pál, Németh István, Major Nándor, Varga Zoltán, Deák Ferenc, Holti Mária, Gobby Fehér Gyula és Brasnyó István szövegei kaptak helyet), akkor alkalom ez arra, hogy legalább jelöljük Gion helyét a vajdasági novelláírásban. Ezen belül az antológia megjelenéséig lényegében kétféle novellatípus létezett¹². A „*hagyományos törvényeket betartó, de szellemesen és jókedvűen mesélő*” változat, melyet elsősorban Majtényi novellisztikája képviselt, és a „*látomásokba, ködökbe, lírai helyzetekbe merülő*” Szirmai művelte változat. A hetvenes évektől, mivel mindkét változat felett eljárt az idő, amint Tolnai Ottó, Domonkos István, Brasnyó István, Juhász Erzsébet, Bognár Antal, majd Balázs Attila novellái mutatják, újféle kísérletek tűnnek fel, melyekkel Gion, miközben megmaradt a hozzá legközelebb álló Majtényi képviselte mesélő változatnál, a ciklusszerkesztés nyújtotta egyszerre zárt és nyílt forma által mutat némi kötődést. Ezzel kapcsolatban szinte zárójelben említendő, hogy a kritika, inkább Gion regényei, mint novellái kapcsán, többek között García Márquez, Kundera vagy Bodor Ádám nevét is többször szóba hozza. A kolumbiai író neve a mesét és a valóságot egybefűző gioni realizmus kapcsán merül fel. Szerzőnk esetében a márquezi mágikus realizmusra kíván utalni a kritika, s nem is alaptalanul, mivel rá is jellemző a valóság határainak átlépése, a szürke mindennapok poétikai eszközökkel történő megemlése, amit Gion dúsitott realizmusnak nevez. S ami elsősorban a tetralógia első két kötetére, az ifjúsági regényekre és az

Ezen az oldalonra, a novelláskötetek közül pedig az *Olyan, mintha nyár volna* és *Az anyagi vigasság* szövegeire érvényes. Mondhatnánk úgy is, hogy kifejezettebben Gion újvidéki korszakában írt műveire, míg írói munkássága második, úgynevezett pesti korszakában ez a dikció módosul, egyre kevésbé jellemző. Ez vitathatatlanul összefüggésben áll azzal, hogy Magyarországra költözésétől (1993) az ezredfordulóig írt novelláiban, elbeszéléseiben az addigi bácskai, szenttamási világot a kilencvenes évektől aktuálissá vált háborús tematika váltja fel. Annak ellenére azonban, hogy a háborús tematika az *Izsakhártól* a *Mint a felszabadítókon át*, kivált pedig a hagyaték megmentésére vállalkozó *Mit jelent a tök alsó?* című posztumusz kötetben olvasható szövegekben mind kifejezettebben jelen van, Gion, miközben az „*elveszett jugoszláv valóságtól búcsúzik*”¹³ – ez iránt, amint több megjegyzéséből látszik, nem sok rokonszenvet táplál –, nem háborús novellákat ír. Számára a háború elsősorban háttérmotívum, amely lehetővé teszi, hogy a délszláv térségben zajló eseményekkel összefüggésben, ezek nyomán, hatására írjon. A rendre gyilkosságokról, véres leszámolásokról (is) szóló, bűnügyi sztorikra hajazó novellák írásakor Gion olvasott, hallott anyagból dolgozik, amit saját fantáziáját mozgósítva formál irodalomná. „*Nagyjából valós történetek ezek*”, írja egy helyen, vagy ahogy egyik állandó „hőse”, Leonyid, az ukrán bérgyilkos kapcsán fogalmaz: „*a történet fele igaz, a másik felét hozzáköltöttem*”. Hogy azonban a fikció valóságnak lássék, maga is állandó alakja novelláinak. Az izgalmas történeteknek nemcsak narrátora, hanem aktív szereplője is. Sőt főszereplője, aki a regénytetalógia utolsó kötetének főhőséhez hasonlóan mindig ügyesen eligazodik a délszláv alvilág pesti útvesztőiben, azokban a véresen bonyolult történetekben, melyek vissza-visszatérő szereplői gyilkosok, elhíresült hidegvérű gonosztevők, délvidéki magyar menekültek, kamionos gyilkosságra szakosított muzulmán sofőr, a szerző egykori katonatársa, kínai üzletember, háborús nyereszkedő, maffiózó, pénzben dúskáló aranyműves, szerb kocsmáros, magát prostitúcióból eltartó okos egyetemista lány, vizslató magyar rendőrtiszt, akik között ő éppen olyan talpraesett, mint az általa fölöttébb kedvelt vadnyugati ponyva hősei. Hat novellát szentel a Pestre menekült férfinak, aki egy budai villában dekkol, ahol az a dolga, hogy ingyenkosztért és kvártélyért képeket fessen a „*csak Fehérhajú Szabadkőművesnek*” nevezett világhírű vegyész mérnöknek, s kiverje „*házából a rosszindulatú embereket*”, de ír novellát a politikai viccek meséléséért viselt börtönbüntetésért, a délvidéki magyarok nemzetárulásáról, egy autórobbantásos leszámolásról, a pesti alvilág ügyeiről, az alságos balkáni testvériség leleplezéséről, fegyverkereskedelemről. Ugyanakkor az izgalmasan előadott, a szereplőket jól ábrázoló, a háttérrel érzékletesen festő történetek résztvevőjeként alkalma nyílik arra is, hogy magánjellegű megjegyzéseket tegyen saját írói munkásságáról. Így állhat történetei középpontjába, kerülhet szoros kapcsolatba a két alaptoposz: a háború és a művészet. Az előbbi az agresszió, az erőszak képeiben demonstrálódik, az utóbbit pedig az irodalom képviselőjeként a szerző testesíti meg. Nincs ebben semmi meglepő, mivel Gion hol fiktív írófigura mögé rejtőzve, hol éppen a maga személyében régebben is gyakorta szerepelt regényeiben, novelláiban. Hogy élete utolsó évtizedében ez szinte állandósult, hogy önmagáról beszél mint „*a Vajdaságból Pestre került íróról, s arról, hogy milyennek tudta önmagát*”¹⁴, hol már-már megmosolyogtató önhittel, hol önironikusan, annak valós oka az elfogadtatás igénye, vágya, ami érdekében, elsősorban interjúiban, olykor túlzásokba is esik. Ettől függetlenül azonban az életmű zárófejezete, melynek novellái motívika és szereplők tekintetében akár laza kompozíciókba is rendezhetők, bár tematika szempontjából jelentős változást hozott azzal, hogy több szereplője Gion régebbi életterét, világát idézi, számára lehetőséget nyújt arra, hogy ne kelljen elszakadnia attól a közegtől, melyben majd fél évszázadot élt, s amelytől nyilván nem akart és nem is tudott volna teljesen elszakadni. Némi gonoszkodással akár azt is mondhatnánk, hogy a háború, amely szülőföldjéről őt elűzte, lehetővé tette, hogy íróként onnan ne szakadjon el. Továbbra is

megszállottan meséljen, mert mást nem tud, s nem is akar, mint tette az opus időben nagyobb és szerintem jelentősebb első hányadában.

ENDNOTES

- 1 A *Magyar Szó* pályázatának 1. díja 1968-ban az *Olyan, mintha nyár volna* című novelláért. A Forum Könyvkiadó regénypályázatának 1. díja 1968-ban a *Testvérem, Joáb* című regényért. A Forum Könyvkiadó ifjúsági regénypályázatának 1. díja 1969-ben az *Engem nem úgy hívnak* című regényért.
- 2 Hajdu Péter: *Az elbeszélésciklusok elmélete*. Literatura, 2003/2.
- 3 Elek Tibor: *Gion Nándor írói világa*. Noran, Budapest, 2009.
- 4 A négy regény közös kötetben *Latroknak is játszott* címmel a Noran életműsorozatában jelent meg, Budapesten, 2007-ben.
- 5 A három kötet, az *Izsakhárral* együtt, *Börtönről álmodom mostanában* címmel a Noran életműsorozatában jelent meg, Budapesten, 2008-ban.
- 6 Az életmű *Angyali vigasság* című kötete a Noran életműsorozatában jelent meg, Budapesten, 2010-ben.
- 7 Bényei Tamás: *Gion Nándor: Mint a felszabadítók*. Kritika, 1996/11.
- 8 Hajdu, i. h.
- 9 Magyar Szó, 1975. január 19-től 1975. március 23-ig.
- 10 Bányai János: *Írói szigorúság nélkül*. Gion Nándor. *Olyan, mintha nyár volna*. Magyar Szó, 1974. december 14.
- 11 Szávai János: *Különös ajándék*. Jelenkor, 1976/10.
- 12 Bányai, i. h.
- 13 Károlyi Csaba: *Mint a rétes*. Gion Nándor: *Mint a felszabadítók*. Élet és Irodalom, 1996. július 19.
- 14 Füzi László: „A lét örök meséi”. Gion Nándor kései elbeszéléseiről. Forrás, 2007/7.

JEGYZET

Kötetünk, az életmű negyedik darabja, Gion Nándor összegyűjtött novelláit tartalmazza. A szám szerint száztizenkét szöveg nagyobb hányadát a szerző kötetéből vettük át, kisebb részük pedig eddig csak folyóiratokban, lapokban és antológiákban jelent meg. Teljes egészében közöljük az *Ezen az oldalon*, az *Olyan, mintha nyár volna* és a *Mint a felszabadítók* című kötetek anyagát (műfaji tekintetben itt lehetne a helye az életmű más kötetébe sorolt *Az angyali vigasságnak* és az *Izsakhárnak* is!). Három novellát vettünk át a *Jéghegyen, szalmakalapban* című válogatott novellákat tartalmazó kötetből. Továbbá közöljük azokat a szövegeket, melyek a *Mit jelent a tők alsó?* című kiadványban olvashatók, s előtte kötetben nem jelentek meg.

Külön felhívnánk a figyelmet arra, hogy először itt olvashatók kötetben a pálya kezdetén írt novellák, illetve 1975-ben az újvidéki Magyar Szó *Kilátó* című heti irodalmi mellékletében közölt *Történetek egy régi forgópisztolyról* című nyolcrészes ciklus darabjai.

Az előbbiekkal kapcsolatban szükséges megemlíteni, hogy az eredeti közlést tartottuk tiszteletben, és helyesírás szempontjából nem írtuk át ezeket, ahogy elsősorban az egybe- és különírás tekintetében sem avatkoztunk be, illetve csak nagyon indokolt esetben tettük ezt.

A kötet szerkezetéről: ideális lett volna a novellákat keletkezésük sorrendjében közölni, erről azonban adatok híján, sajnos, le kellett mondani. De mivel a kiadó szerint az életmű novellakorpuszának minél teljesebb közlésére kellett törekedni, ez az elképzelés, úgy láttam, lehetőséget nyújt a gioni novellisztika alakulástörténetének bemutatására. Erre a kötetek időrendi megjelenése kínálkozott legmegfelelőbbnek, attól függetlenül, hogy a kötetekbe sorolt novellák keletkezésének valós ideje ezt a sorrendet némileg felülírja. Ezt próbáltam bizonyos fokig korrigálni azzal, hogy a szövegek után, ha erre adat volt, közöljük az első megjelenés helyét és idejét, illetve az antológiákban való megjelenést, ami a kutatók számára a novellák iránti mutatott érdeklődés szempontjából lehet hasznos eligazító. Ha valamelyik novella más címmel is megjelent, mint amellyel itt közöljük, azt is a szövegek utáni jegyzetben tüntetjük fel. Ahogy a tartalommutatóból látszik, kiadványunknak két olyan „fejezete” van, amelyekbe kötetben eddig még meg nem jelent novellákat kellett sorolni. Ezeket a *Mítoszok és mesék*, illetve a *Között* általunk adott cím alá vettük fel.

Németh István

„Szerette, ha szerették, de még inkább, ha csodálták”

Nemes Marcell, a műpártoló és az ember

Amikor 1911. május 20-án kelt adományozó levelében Jánoshalmi Nemes Marcell egy többségében modern magyar műalkotásokból összeállított, 79 darabot számláló kollekciót ajándékozott Kecskemét városának, hogy ezzel megvesse egy helyi képtár alapjait, már országszerte ismert műgyűjtőnek és mecénásnak számított.¹ Nem sokkal ezután Nemes még egy Domenico Tintoretto (1560–1635) által festett *Keresztelés* című oltárképpel is kiegészítette korábbi adományát, honorálni kívánván azt, hogy a helyi római katolikus egyház felkarolja s foglalkoztassa a kecskeméti művésztelep egyes tagjait.² De milyen személyes indítékok, motivációk állhattak e nagyvonalú gesztusok, s általában Nemes mecénási tevékenységének a háttérében? Mit lehet tudni egyáltalán Nemes Marcellról, az emberről?

Bár a legendás „marchand-amateur” neve gyakran szerepelt a halála után megjelent, anekdotikus elemekkel fűszerezett visszaemlékezésekben, életéről valójában viszonylag kevés hiteles érdemlő forrással rendelkezünk.³ Jellemző, hogy még születésének pontos dátuma sem szerepel a lexikonokban.⁴ Nemes Marcell (eredeti nevén Klein Mózes, illetve

1 Az adományozó levél teljes szövege s az ajándékozott művek listája egyaránt megtalálható Sümegi György 1975-ben publikált, mindmáig alapvető tanulmányában: Sümegi György: *Nemes Marcell, a műgyűjtő. Adalékok a magyar műgyűjtés századeleji történetéhez*, in: Cumania, Acta Museorum ex Comitatu Bács-Kiskun, Kecskemét, 1975, 275–300. o.

2 Az említett Tintoretto-kép adományozásával kapcsolatban, 1911. május 22-én írt levél közölve: Sümegi György: *A kecskeméti művésztelep dokumentumai (1909–1919)*, Budapest 2009, 126–127. o. A szóban forgó festményt még 1938-ban is kimutathatóan a kecskeméti Városi Könyvtár nagytermében őrizték, a II. világháború éveitől azonban nyoma veszett, s azóta is lappang. Lásd: Héjjas János: *Domenico Tintoretto festménye a kecskeméti könyvtárban*, in: Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei X. (1940), 99–110. o.

3 Az elmúlt évek újabb kutatási eredményeiről: Németh István: *Miért lett nemes – a Nemes? Legendák és tények Nemes Marcellról I.*, in: *Artmagazin* II. (2004) 4. szám 4–10. o.; Németh István: *Apostol vagy műkereskedő? Legendák és tények Nemes Marcellról II.*, in: *Artmagazin* II. (2004), 5. szám 4–15. o.; Németh István: *Legendák és tények Nemes Marcellról III.*, *A tutzingi várúr – a nemzet halottja*, in: *Artmagazin* III. (2005), 1. szám 4–13. o.

4 Mindez annál is furcsább, mivel Nemes Marcell pontos születési adatai már Meller Simon 1931-ben írt nekrológiájában is szerepelnek. Lásd Simon Meller: *Marcell von Nemes*, in: *Zeitschrift für Bildenden Kunst* 1931–32, 25–30. o. A Meller által közölt adatok helyességét több időközben előkerült korabeli dokumentum is igazolja.

Klein M[ór] Marcell) 1866. július 12-én született a délkelet-magyarországi Jankovácson⁵, egy népes zsidó család sarjaként.⁶ Gyermekkorának egy részét Hódmezővásárhelyen töltötte⁷, de már viszonylag fiatalon, az 1880-as évek elején Budapestre költözött. Éveken keresztül fa-és szénáru-kereskedőként, majd később bányavállalkozóként tevékenykedett.⁸

Nem lehet tudni pontosan, hogy Nemes Marcell mikor, s kinek az ösztönzésére kezdett el komolyabb formában képekkel foglalkozni. Hazai műtárgyvásárlásairól 1904-ből származnak az első adatok⁹, s neve 1905-től szerepel az ismert müncheni műkereskedő, Julius Böhrer számadáskönyveiben, akinek idővel az egyik legjelentősebb ügyfelévé vált.¹⁰ Nemes maga is üzletelt műtárgyakkal, a műgyűjtés, illetve műpártolás ugyanakkor egyfajta státuskompenzációs eszközt, a nemzettel való kulturális azonosulás kifejeződését jelenthette számára. Ernst Lajoshoz s más zsidó származású műbarátokhoz hasonlóan vágyott a címekben is kifejezett társadalmi megbecsülésre, s nem kis mértékben ez is motiválhatta egyre látványosabbá váló adományozói tevékenységét.

Tudjuk, hogy Nemes a gazdaság élénkítése terén tett erőfeszítéseire, illetve a Szépművészeti Múzeum anyagának hiánypótló művekkel való gyarapítására tett ígéreteire hivatkozva már 1906-ban szeretett volna valamilyen kitüntetésben részesülni. Bár az intézmény igazgatója, Kammerer Ernő fel is terjesztette őt az általa kért Ferenc József-rendre, semmi jele annak, hogy ezt valaha is megkapta volna.¹¹ Nemest azonban szemmel láthatóan nem csüggesztette el ez a kudarc. Még ugyanebben az évben Adolf von Menzel (1815–1905) két vázlatrajzát, s az aradi származású Guttmann Jakab (1815–1864) IX. Pius pápát ábrázoló márványszobrát ajándékozta a múzeumnak¹², az elkövetkező évek során pedig valóban sokat tett azért, hogy neve a művészet, illetve a kortárs hazai művészek nagyvonalú támogatójaként vonuljon be a köztudatba. Nemes már 1908-ban ismét több értékes műalkotással lepte meg a Szépművészeti Múzeumot. Különösen jelentősnek számított a csendéleteiről és madárképeiről ismert Bogdány Jakab (1660–1724) négy képének a megszerzése, annál is inkább, mivel az eperjesi születésű, s hollandiai tanulmányai után Angliába települő festőnek ekkor még alig akadt hiteles alkotása Magyarországon. A Régi Képtár vezetője külön cikkben méltatta a jeles műbarát ezen újabb, hézagpótló adomá-

5 A település csupán 1904-ben, Klánszky Ferenc plébános javaslatára vette fel a Jánoshalma nevet.

6 Nemes Marcell szüleiéről s egyes testvéreiről számos fontos információ található Nemes György 1979-ben megjelent önéletrajzi ihletésű regényében: Nemes György: *A fél múlt*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

7 Nemes Marcell hódmezővásárhelyi tartózkodásáról a halála után a helyi lapokban megjelent tudósítások is említést tesznek. Lásd többek között: *Ma temetik Pesten Nemes Marcellt, aki a vásárhelyi golyósboltból indult el tüneményes karrierje felé*, in: Vásárhelyi Reggeli Újság 1930. október 31. 1. o.; *Nemes Marcell, a nemzet halottja ötven évvel ezelőtt a vásárhelyi Grossman-cég segédje volt*, in: Vásárhelyi Friss Újság 1930. október 31. 4. o.

8 Nemes Marcell első „hivatalos” életrajza Kammerer Ernő 1906. január 30-án kelt felterjesztésében olvasható, mely 619/1906 sz. alatt található a Szépművészeti Múzeum irattárában.

9 Lásd: *Művásárlók és eladott művek lexikona 1894–1911*, in: *A Nemzeti Szalon Almanachja*, Budapest 1912, 280. o.

10 Nemes és Böhrer üzleti kapcsolatáról: Richard Winkler: *Jüdische Kunstsammler als Kunden der Kunsthandlung Julius Böhrer in München 1890–1938*, in: Wolfgang Stäbler (szerk.) *Kulturverluste, Provenienzforschung, Restitution. Sammlungsgut mit belasteter Herkunft in Museen, Bibliotheken und Archiven*, München/Berlin, 2007, 89–101. o.

11 Lásd Kammerer említett felterjesztését fent 8. jegyzet.

12 Guttmann Jakab említett, 1850-ben készült szobra jelenleg a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében található. (Ltsz. 3316.)

nyait¹³, melyeknek köszönhetően Nemes Marcell még ugyanebben az évben megkapta a királyi tanácsosi címet. Mint ahogy Kammerer Ernő 1908. április 7-én a kultuszminiszterhez írt felterjesztésében olvasható, „...Nemes Marczel úr a fővárosi társadalomban, mint lelkes és áldozatkész műbarát szerzett magának elismerést, aki nem csupán régi mesterek alkotásainak, hanem főképp modern magyar festőművészek legjobb műveinek vásárlására tetemes összeget költvén, a műpártolás terén példát mutat...”¹⁴

1910 áprilisában, Nemes önmaga korábbi adományozásait is felülmúlva, kilenc művészettörténeti és nemzeti szempontból egyaránt jelentős műalkotással gyarapította a Szépművészeti Múzeum gyűjteményét. Az ekkor ajándékozott festmények között volt Munkácsy Mihály (1844–1900) remek olajvázlata, a *Colpachi iskola* (jelenleg: Magyar Nemzeti Galéria), Bogdány két újabb festménye, egy Mária királynőt, II. Lajos özvegyét megörökítő 16. századi németalföldi portré, a Fráter György meggyilkolásában nem kis szerepet játszó Francesco Sforza Pallavicini egy szintén ebből az időszakból származó képmása, (jelenleg: MNM, Történelmi Képcsarnok), illetve az akkor még magyar festőnek tartott Johann Kupezky (1667–1740) egyik fő műve, az *Önarckép feléségével és kisfiával*, melyet Nemes fedezett fel és azonosított egy párizsi magángyűjteményben.¹⁵ Mindezek után már nem kellett sokáig várni, hogy a jeles műbarát rég dédelgetett álma végre valóra váljon. Kulturális téren tanúsított áldozatos tevékenységének köszönhetően ugyanis Jánoshalmi előnévvel, 1910 nyarán, elnyerte a nemességet.¹⁶

Bár Nemes műgyűjtői és mecénási tevékenységét szakmai körökben többnyire nagyra értékelték, egyes korabeli bulvárlapok többször is az orra alá dörgölték, hogy valójában nem több, mint egy ügyes műkereskedő, akinek lényegében még az adományai is jól megtérülő üzleti befektetések, ne akarjon tehát az önzetlen, nagyvonalú műpártoló szerepében tetszelegni.¹⁷ Nemes önértetét igen sértették az ilyen és hasonló jellegű megnyilvánulások, mely többek között a gyűjtő egy 1910. július 10-én, Rippl-Rónaihoz írt leveléből is kitűnik: „...Te (...) ismered életem egész munkásságát, ismered lelkiütemet, azt a tiszta lelkesedést, mellyel a művészetet magamba fölszíttam és a műízlést terjesztettem. Te tudod, (...) hogy itthon ama néhány ember közé tartozom, akik egyáltalán vesznek képeket, s hogy vannak évek, amikor több képet vásároltam, mint az állam, mégpedig gyakran nem is ízlésem szerint, hanem a jobb ügy – a festő jobb ügye – érdekében! Bizonyára arról is van tudomásod, hogy a művészek közül igen sokan legelőször hozzám fordulnak bajukban, s ismersz annyira, hogy egyiket sem küldhettem el üres kézzel...”¹⁸ Hogy Nemes valóban mennyire figyelemmel kísérte a kortárs hazai festők tevékenységét, azt többek között a Kecskemét városának ajándékozott (egyébként igen heterogén) anyag is bizonyítja. Egész sor olyan mű szerepelt ugyanis ebben a válogatásban, melyek csak röviddel az adományozást megelőzően, 1909–1910 táján készültek, s nemritkán – mint például Bornemisza Géza és Perlrott Csaba Vilmos egyes csendéletei – a legújabb, akkor

13 Térey Gábor: *A Szépművészeti Múzeum gyarapodása – Nemes Marcell ajándékai*, in: *Vasárnapi Ujság*, 1908, 968–970. o.

14 Az idézett felterjesztés, illetve Apponyi miniszter 1908. december 5-én Kammerer Ernőnek írt válaszelevele 597/1908, illetve 1966/1908 sz. alatt található a Szépművészeti Múzeum irattárában.

15 Nemes adományozólevele, illetve az ekkor ajándékba adott művek teljes listája 642/910, illetve 770/910 szám alatt található a Szépművészeti Múzeum irattárában.

16 Lásd az 1088/1910 sz. aktát a Szépművészeti Múzeum Irattárában. A nemesi cím adományozásáról szóló hivatalos közlemény a Budapesti Közlöny 1910. június 29-i számában jelent meg.

17 Lásd ezzel kapcsolatban: *Új magyar nemesek*, Pesti Futár 1910. július 4., 9–10.; *Miért lett nemes – a Nemes?*, Pesti Futár 1910. július 11., 9–11.; *Apostol vagy képkereskedő?*, Pesti Futár, 1910. november 28., 6.

18 Az idézett levél 4805/b szám alatt található a Magyar Nemzeti Galéria Adattárában.

még ultramodernnek számító törekvéseket képviselték.¹⁹ Szintén tudni lehet, hogy 1911 februárjában Nemes eleve azzal a szándékkal vásárolta meg Herman Lipót egyik művét, hogy azt Kecskemét városának adományozza.²⁰

Nemes Marcell mecénási tevékenysége egyébként ekkoriban már korántsem csupán festmények vásárlására, illetve adományozására korlátozódott. 1911. március 15-én kelt levelében több mint száz darabot számláló irizáló római üvegkollekcióját (utóbb átadva a Szépművészeti Múzeumnak)²¹ több más értékes iparművészeti tárggyal együtt az Iparművészeti Múzeumnak ajándékozta. Perzsa és török fajansztányérok, illetve limoges-i zománctárgyak mellett egy igen jelentős, 17. századi németalföldi emeletes szekrény is szerepelt ezen műtárgyak között.²² A múzeum igazgatója, Radisics Jenő udvari tanácsosi címre terjesztette fel az adományozót, ezt azonban Nemesnek nem sikerült megkapnia.²³

Nemes Marcell felesége, Steiner Olga, hosszas betegeskedés után, 1911. márciusában elhunyt. Gyermeük nem volt. Talán nem teljesen véletlenszerű, hogy a jeles műbarát több nagyszabású adománya – köztük a Kecskeméti Képtár megalapítását célzó ajándékozás – éppen a szomorú eseményt követő hónapokra datálható. Több jel is arra mutat, mintha Nemes ekkoriban tényleg szabadulni akart volna hatalmas gyűjteményétől, vagy legalábbis ennek jelentős részétől, ugyanakkor arra is vágyott, hogy „életműve” ne szóródjék szét teljesen, hanem lehetőleg egyben kerülhessen be valamelyik hazai vagy külföldi közgyűjteménybe, így őrizve meg nevét az utókor számára.

Üzleti megfontolások mellett ennek a tényezőnek is szerepe lehetett abban, hogy 1911–12 táján Nemes a magyar állammal, illetve Düsseldorf városával is tárgyalásokat folytatott gyűjteményének esetleges eladásáról. Itt érdemes megemlíteni – bár a dolog végül nem realizálódott –, hogy 1912-ben egész (több száz darabot számláló) kortárs magyar festészeti kollekcióját ajándékolajánlotta fel Budapest székesfővárosnak, azzal a feltétellel, hogy az így létrejövő Modern Magyar Képtár anyagának továbbfejlesztéséhez a főváros a maga részéről évi 100 ezer koronával járuljon hozzá.²⁴ Nemes Marcell mecénási tevékenysége ekkoriban mindenestre már olyan közismert volt, hogy egyes intézmények maguk fordultak támogatási kérelmükkel a jeles műbaráthoz.²⁵

1911 júniusa és 1912 januárja között a Nemes-gyűjtemény válogatott darabjaiból a müncheni Alte Pinakothekban²⁶, majd 1912 nyarán a düsseldorfi Kunsthallében is kiállítást

19 A korszak jelentősebb hazai műgyűjtői közül egyedül Nemes Marcell vásárolt a „magyar fauve-ok” alkotásai közül. Lásd ezzel kapcsolatban: Molnos Péter: *Kelet Párizsa a magyar Ugaron*, in: *Magyar Vadak Párizstól Nagybányáig 1904–1914*, Magyar Nemzeti Galéria 2006, 109–122 (119. o.)

20 *Herman Lipót naplója*, 13. (1909–1913), kézirat, Magyar Nemzeti Galéria Adattára, 3218.

21 A Szépművészeti Múzeumba átkerült antik üvegkollekció azonosítható darabjairól: László Barkóczi, *Antike Gläser* (Bibliotheca Archaeologica 19), Róma, 1996.

22 Az ekkor adományozott műtárgyakról lásd: *Magyar Iparművészet 1911*, 251.; Horváth Hilda: *Nemes Marcell, Magyar Múzeumi arképcsarnok*, Budapest, 2002, 649.

23 Nemes adományozó levele, illetve Radisics 1911. március 27-én kelt felterjesztése 1911/159 szám alatt található az Iparművészeti Múzeum Adattárában.

24 Lásd ezzel kapcsolatban: Z(oltán) T(akács): *Marcel von Nemes und das Kunstmuseum der Stadt Budapest*, in: *Der Cicerone IV.* (1912) 272. o.

25 Jól érzékelteti ezt a Magyar Zsidó Múzeum Bizottságának egy 1912. szeptember 20-án Nemes Marcellhez írt levele is. Az említett dokumentum a Zsidó Múzeum Levéltárában található.

26 *Katalog der aus der Sammlung des Kgl. Rates Marcell von Nemes-Budapest ausgestellten Gemälde*, Alte Pinakothek, München 1911. Korabeli forrásokból tudni lehet, hogy a Nemes-gyűjtemény képanyagát később Berlinben, illetve Kölnben is szerették volna bemutatni.

rendeztek.²⁷ Az immár nemzetközi híru műgyűjtő talán a müncheni bemutató lehetőségét kívánta honorálni azzal, hogy Gustave Courbet (1819–1877) egy gyümölcscsendéletét, illetve egy női portréját ajánlotta fel ajándékkul a müncheni képtárnak.²⁸ Ezen adományainak volt köszönhető, hogy 1911. december 24-én megkapta a bajor Szent Mihály-rend III. osztályát.²⁹

Ettől kezdve – talán további magas kitüntetések reményében – Nemes esetenként más külföldi múzeumoknak is juttatott értékes műtárgyakat. 1912-ben például Antonio da Pereda (1611–1678) *Santa Cruz második márkija felszabadítja Genovát* című hatalmas méretű képét adományozta a madridi Pradónak. Ez a festmény eredetileg annak a Vincente Carducho, Eugenio Cajes és mások által a Salón de Reinos számára készített történelmi képsorozatnak a részét alkotta, melyhez többek között Velázquez híres műve, a *Breda átadása* is tartozott.³⁰ Nemes Marcell nagy valószínűség szerint ennek a jelentős ajándékának köszönhetően kapta meg a spanyol királytól a Katolikus Izabella-rend nagyszalagját.³¹

1913 nyarán Nemes Párizsban árverésre bocsátotta nemzetközi híru gyűjteményének legértékesebb darabjait. Bár ezt utólag többnyire a gyűjtő teljes eladósodásával, illetve a hitelezők kifizetésének kényszerével magyarázták, némileg ellentmondani látszik ennek az a tény, hogy Nemes még ebben az időszakban is tovább folytatta műtárgyvásárlásait, akár csak látványos mecénási tevékenységét. 1913–14 táján került Nemes ajándékként a berlini képtárba Abraham van Beyeren (1620/21–1690) egy kiváló halcsendélete, továbbá egy Jacopo Tintorettónak (1518–1594) tulajdonított kis olajvázlat, de még egy III. századból való figurális márvány oszloptartót is ajándékozott a Kaiser Friedrich múzeumnak.³²

A jeles műbarát persze a hazai műintézmények további támogatásáról sem feledkezett meg. 1915-ben két újabb adománnyal gazdagította a Szépművészeti Múzeumot, s amikor az orosz hadsereg által feldúlt sárosmegyei falvak károsultjainak megsegítésére ugyanitt műtárgysorsolással összekötött kiállítást szerveztek, Nemes Marcell a rá jellemző nagyvonalúsággal nem kevesebb, mint 16 festmény, illetve rajz felajánlásával támogatta a kezdeményezést.³³ 1916–17 folyamán az említett adományokat egész sor újabb követte, köztük olyan elsőrangú műalkotások, mint Maarten van Heemskerck (1498–1574) *Krisztus siratása* című műve, vagy Szinyei Merse Pál (1845–1920) kiváló színvázlata, az 1873-ban készült *Műterem*. A gyűjtemény fejlesztése szempontjából legalább ilyen fontosnak, illetve hézagpótlónak minősült azonban az a tíz antik váza, melyeket Nemes Marcell 1917 nyarán

27 *Katalog der aus der Sammlung des Kgl. Rates Marczell von Nemes – Budapest ausgestellte Gemälde*, Städtische Kunsthalle, Düsseldorf, 1912.

28 Az ajándékozáseleket lásd Fach 24, nr. 1. sz. Bayerische Staatsgemäldesammlungen, Archiv, München.

29 A kitüntetés odaítéléséről szóló hivatalos iratot lásd Ordens-Unterlagen, „MK 18459” sz., Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München.

30 Lásd: Németh István: „*Greco és egyebek*”. Régi spanyol festmények Nemes Marcell egykori gyűjteményében, in: *El Greco, Velázquez, Goya. Öt évszázad spanyol festészetének remekművei*, Szépművészeti Múzeum, Budapest 2006, 58–64., (62.) o.

31 Lásd XIII. Alfonz 1912. november 4-én kelt végzését a rend odaítéléséről, a madridi Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperation archívumában. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Lantos Adriánának, aki a szóban forgó dokumentum másolatát Madridból megszerezte számomra.

32 Nemes ezen adományával kapcsolatban lásd: Cella-Margaretha Girardet: *Jüdische Mäzene für die Preussischen Museen zu Berlin*, Egelsbach, 1997, 197–198. o.

33 Lásd: *Képes tárgymutató a József főherceg és Augusta főhercegasszony ó fenségeik védősége alatt álló sárosi művészi sorsjáték kiállításáról*, Szépművészeti Múzeum, Budapest 1915–16; Az eseményről többek között a *Művészet* című folyóirat is részletesen beszámolt: *Magyar művészek a sárosmegyei károsultakért*, *Művészet* 1915, 14., 289–292. o.; *A sárosi művész-sorsjáték kiállítása*, *Művészet*, 1915, 337–344. o.

adományozott a Szépművészeti Múzeumnak.³⁴ Újabb érdemei elismeréseként Petrovics Elek a harmadosztályú vaskorona rend adományozását kérte a minisztertől a jeles mecénás számára.³⁵ Itt érdemes megemlíteni, hogy 1917 novemberében Nemes állítólag azzal a céllal vásárolta meg a Szentendre melletti Pap-szigeten található egyházi kezelésben lévő földeket, hogy idővel ott is egy a kecskemétihez hasonló művésztelepet létesítsen.³⁶ Bár ezt a tervét sosem tudta megvalósítani, a terület egészen haláláig bizonyíthatóan az ő tulajdonában volt.

Nemes Marcell már 1918-ban házat vásárolt Münchenben, s az 1920-as évek elejétől ténylegesen is külföldön élt, kapcsolata azonban továbbra sem szakadt meg a hazai kulturális élettel. Egyik alapító tagja volt az 1920. március 12-én megalakult Szinyei Merse Pál Társaságnak, melynek keretein belül jelentős összegű alapítványt hozott létre fiatal művészek támogatására.³⁷ Bár Nemes már korábban is műalkotások egész sorát ajándékozta különböző hazai és külföldi múzeumoknak, legemlékezetesebb adományai talán éppen müncheni korszakához kötődnek. Az egyik ilyen mű El Greco (1541–1614) velencei ihletettségű *Bűnbánó Magdolnája*, Nemes híres Greco-kollekciójának egyik legismertebb darabja volt, melyet a gyűjtő 1921-ben ajándékozott a Szépművészeti Múzeumnak. Bár a festmény adományozását Nemes ismert mecénási tevékenységének egy újabb, látványos megnyilvánulásaként is értékelhetnénk, adott esetben nem egészen erről volt szó.³⁸ Mint ahogy egyes korabeli dokumentumokból egyértelműen kiderül, a gyűjtő adott esetben azért mondott le kedvenc Greco-képéről az intézmény javára, hogy a múzeumigazgató, Petrovics Elek hathatós támogatásában bízva, kieszaközölhesse a minisztériumban gyűjteménye egy részének külföldre engedését.³⁹

A jeles mecénás talán egyetlen ajándéka sem él azonban oly elevenen a hazai közönség emlékezetében, mint Mátyóki Ádám (1673–1757) 1712-ben Gdanskban festett, Magyarországon nemzeti ereklyeként tisztelt Rákóczi-portréja. Nemesnek 1925-ben, az egykori szász királyi család gyűjteményéből sikerült megszereznie a festményt, melyet aztán még ugyanebben az évben a magyar államnak adományozott.⁴⁰ A Münchenből Nemes Marcell által személyesen hazahozott Rákóczi-portré hivatalos bemutatására

34 Ez a tíz antik edény feltehetően annak a belga nemesi gyűjteményből származó, 44 darabos kollekciónak a része lehetett, melynek megszerzéséről Nemes Marcell egy 1911. április 1-jén írt levelében tájékoztatta az Iparművészeti Múzeum igazgatóját. Nemes Radisics Jenőnek írt levele 186/1911 szám alatt található az Iparművészeti Múzeum adattárában.

35 Nemes Marcell 1917-ben meg is kapta a vaskorona rendet. Ezzel kapcsolatban lásd a 204/1917, illetve a 279/1917 számú aktákat a Szépművészeti Múzeum irattárában.

36 Lásd dr. Katona Gyuláné: *Védjük meg! Szentendre és környéke*, 1992. április 1. 3. o.

37 A Nemes Marcell-féle alapítvány alapítólevelének teljes szövegét közli: Jeszenszky Sándor (szerk.) *A Szinyei Merse Pál Társaság Értesítője*, 1. szám. 1925. február hó, Budapest 1925, 30–34. o. A Nemes Marcell-alapból még jóval az alapító halála után is, egészen az 1940-es évek végéig (az alap államosításáig) támogatták a hazai képzőművészeket.

38 A *Bűnbánó Magdolna* ajándékozásának háttéréről: Németh István: *Önzetlen adomány, vagy egészséges kompromisszum? Néhány adalék egy Greco-kép ajándékozásának háttéréhez*, in: *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts* 97 (2002) 183–192. o.

39 Lásd ezzel kapcsolatban Petrovics Elek 1921. október 8-án a vallás- és közoktatásügyi miniszternek írt levelét 785/1921 szám alatt a Szépművészeti Múzeum irattárában.

40 Röviddel ajándékozását követően a Szépművészeti Múzeum igazgatója külön cikkben méltatta a mű jelentőségét: Petrovics Elek: *Mátyóki Ádám Rákóczi-képéhez*, in: *Magyar Művészet* I. (1925) 3–4. o.; A kép ajándékozásának körülményeiről lásd: Németh István: *Marcell Nemes and the Art of the Rákóczi Era*, in: *Europe and Hungary in the Age of Ferenc II Rákóczi* 24–26. *September 2003, Studia Caroliensia* 2004. Nr. 3–4, Budapest 2006, 103–112. o.

1925. április 22-én került sor a Régi Képtár magyar termében, ahol aztán az adományozó kívánságának megfelelően, hosszabb ideig külön belépődíj mellett volt kiállítva.⁴¹ Az így befolyt mintegy 5 millió 200 ezer koronát a Képzőművészeti Főiskolának utalták át a rászoruló hallgatók anyagi támogatására.⁴² A híres Rákóczi-képmás Drezdából való hazakerülése idején Mányoki Ádám élete és munkássága még szinte teljesen feldolgozatlanak számított, halaszthatatlanul szükségesnek tűnt tehát egy tudományos igényű Mányoki-monográfia elkészítése. Nemes Marcell a maga részéről rögtön 25 millió koronát ajánlott fel erre a célra. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem ki is írta a pályázatot, melyet végül Lázár Béla nyert meg.⁴³

Nemes ekkoriban egyes müncheni múzeumokkal is igyekezett mind szorosabbá tenni a kapcsolatát. 1926-ban egy Wolf Hubernek (1485 k.–1553) tulajdonított, *Jézus a Getsemani-kertben* című festményt ajándékozott a Bayerisches Nationalmuseumnak, az igazgató, Philipp Maria Halm 60. születésnapja alkalmából⁴⁴, majd egy évvel később Ferdinand Georg Waldmüller (1793–1865) egy 1828-ban festett női képmását adományozta a Neue Pinakotheknek.⁴⁵ A híres műgyűjtő egyébként 1929-ben még a párizsi Louvre-nak is juttatott néhány jelentős műalkotást⁴⁶, s ennek köszönhetően, ugyanezen év május 31-én meg is kapta a francia becsületrendet.⁴⁷

Élete során Nemes többször is tett olyan jellegű kijelentéseket, hogy majd egész műgyűjteményét (vagy ennek jelentős részét) a magyar államra kívánja hagyni.⁴⁸ Az 1920-as évek végén kitört világgazdasági válság következtében azonban az ő anyagi helyzete is mind kilátástalanabbá vált. Hatalmas hiteleket vett fel különböző német bankoktól, s egyes magánszemélyeknek is komolyabb összeggel tartozott. Nemes tisztában lehetett a helyzet súlyosságával, mivel maga rendelkezett úgy, hogy halála esetén egész műgyűjteményét, minden ingó és ingatlan vagyonát bocsássák áruba, s az így befolyt összegből kártalanítsák a hitelezőket. Szertefoszlott tehát a remény a legendás műgyűjtemény egé-

41 *Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei* IV. 1924–26, Budapest, 1927, 198. o.

42 A befolyt összegből a Képzőművészeti Főiskola elsősorban a miskolci és a kecskeméti művésztelep nyári tanfolyamait támogatta: *Az Országos Magyar Képzőművészeti Főiskola rektori tanácsüléseinek jegyzőkönyvei*. 1925. április 29. – 1929. október 25., 21. o. Lásd: MDK-V-1/3 sz. alatt, az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Adattárában.

43 Lásd: *Pályadíj Mányoki Ádám életrajzára*, in: *Magyar Művészet* 1925, no. 2. 60. o.; A monográfia végül csak évekkel később jelent meg, könyvének bevezetőjében a szerző mindenesetre külön is köszönetét fejezte ki az időközben elhunyt Nemes Marcellnek: Lázár Béla: *Mányoki Ádám élete és művészete*, Budapest, 1933, 5. o.

44 Nemes Marcell 1926. július 26-án kelt adományozó levele, BNM Dokumentation, Erwerbungsakten ER 1559. szám alatt található a müncheni Bayerisches Nationalmuseum adattárában. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani dr. Matthias Wenigernek, hogy rendelkezésemre bocsátotta az említett festmény fotóját és az adományszál kapcsolatos dokumentumok másolatát.

45 Az ezzel kapcsolatos hivatalos bejegyzést lásd: *Direktion der Bayerischen Staatsgemäldesammlung, Archiv und Bibliothek, München, Archiv 633, Verzeichnisse über die Erwerbungen und Veränderungen von Gemälden und Skulpturen in der Rechnungsjahren 1919–1939, Verzeichnis 1927, nr. 68., inv. nr. 9396.*

46 Nemesnek ezek az adományai valamilyen oknál fogva csak 1932-ben, két évvel a gyűjtő halála után kerültek beletárolásra. Lásd: *Les donateurs du Louvre*, Paris 1989, 280.

47 Ezúton szeretnék köszönetet mondani Christine Minjolle-nak, a párizsi Musée de la Légion d'honneur munkatársának, aki levélben tájékoztatott a francia becsületrend megszerzésének pontos dátumáról.

48 Lásd erről Marcell de Nemes gives art collection to uncrowned king Otto and Hungarian State, *New York Times* 1925. április 25., 3–4.; Ein wertvolle Sammlung, *Welt am Sonntag*, 1925. április 26., 17.

szének a megszerzésére, 1930. május 5-én papírra vetett végrendeletében azonban Nemes még így is egy régi németalföldi s tizenöt modern magyar festményt hagyott a budapesti Szépművészeti Múzeumra.⁴⁹ A gyűjtő 1930. október 28-án bekövetkezett váratlan halála után, az 1931 és 1934 között Münchenben, illetve Budapesten megrendezett hagyatéki árveréseken a pazar kollekció teljesen széthullott.⁵⁰ Nemes Marcell nevét így azok a műalkotások őrizték meg elsősorban az utókor számára, melyeket ő még életében adományozott valamely hazai vagy külföldi közintézménynek, így többek között a Szépművészeti Múzeumnak, az Iparművészeti Múzeumnak, vagy a fennállásának századik évfordulóját idén ünneplő Kecskeméti Képtárnak.

Hogy Nemes Marcellnek vitathatatlan érdemei voltak a hazai kultúra támogatása terén, azt jórészt még azok a kortársai is elismerték, akik kellemetlen, fennhéjázó modora miatt nem különösebben kedvelték. Ferenczy Béni egy 1957-ben publikált visszaemlékezésében például így írt a gyűjtőről: „...Nővéremmel, Petroviccsal és Hatvanyval ...kinevettük ezt a különös embert, aki Mecénásnak, Művészeti Császárnak, a festészet csalhatatlan pápájának gondolta magát, pedig csak egy nagy fezőr volt. De nagy értékeket, festészeti kultúrát, addig ismeretlen neveket és színeket hozott Pestre, s neve a Szépművészeti Múzeum annaleseibe mint jelentős donator-név mindig a hála betűivel lesz beírva...”⁵¹ A Ferenczy cikkében is említett múzeumigazgató, a Nemes hiúságát, emberi gyengéit legalább ennyire ismerő Petrovics Elek már lényegesen megértőbb, melegebb hangnemben nyilatkozott a jeles műbarátról: „...Nemes Marcellről ... meg kell állapítani – s ezt lehetetlen figyelembe nem venni –, hogy letagadhatatlan érdemei vannak ... Az állami gyűjteményeket a kiváló daraboknak egész sorával gazdagította. ... A magyar művészekről százával vásárolt képeket, lendületet adott a vásárlásnak olyan időben, midőn a vásárló kedv gyöngye volt még, Kecskeméten egész magyar galériát alapított ... Hogy tehetséges és ügyes üzletember is, hogy senkiből küzdötte fel magát és hogy sokat szerzett, ezt nem lehet neki felróni. Ő a közérdek szolgálatáról sem feledkezett meg, ő nemcsak üzletember, hanem fanatikus és nagyszabású támogatója is a művészetnek, s ha összehasonlítjuk őt azokkal, akik egyoldalúan hajszojják üzleti érdekeiket, azt kell kívánnunk: bár csak volna sok Nemes Marcellünk....”⁵²

A Szépművészeti Múzeum egy 2011. október végén nyíló, nagyszabású kiállítással kíván méltó emléket állítani a műgyűjtő és mecénás Nemes Marcellnek.

49 Nemes Marcell eredeti, német nyelven írt végrendelete jelenleg AG München Nr. 1930/2446 szám alatt található a müncheni Staatsarchiv anyagában, a gyűjtő hagyatéki ügyeivel kapcsolatos számos egyéb irattal együtt. A végrendeletileg a Szépművészeti Múzeumra hagyott művek sorsáról lásd: Németh István: *Szertefoszlott remények. Nemes Marcell végrendelete.* A Szépművészeti Múzeum szerzeményei a Nemes-hagyatéki anyagából, in: *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts* 2007/106–107. 273–282.

50 *Sammlung Marzell von Nemes. Gemälde, Textilien, Skulpturen, Kunstgewerbe.* Versteigerung im Auftrage der Testamentsvollstrecker des Nachlasses, in München vom 16–19. Juni 1931, Hugo Helbing, München 1931; *Sammlung Marzell von Nemes. 2. Abteilung. Gemälde, Skulpturen, Textilien Kunstgewerbe und Möbel,* Hugo Helbing München, 1933. november 2.; *Jánoshalmi Nemes Marcell magyar képgyűjteménye,* Az Ernst Múzeum Aukciói XLVII., I. rész. Budapest 1933. december 3–4.; *Jánoshalmi Nemes Marcell magyar képgyűjteménye II. rész.* Az Ernst Múzeum Aukciói XLIX., Budapest, 1934. április 23.

51 Ferenczy idézett cikke: Ferenczy Béni: *A Szépművészeti Múzeum Grafikai Gyűjteményének kiállítása a múzeum fennállásának 50. évfordulója alkalmából,* in: *Művészettörténeti Értesítő* VI. (1957), 48–53. o.

52 Petrovics Elek idézett, 1921. október 8-án kelt levele 785/1921 szám alatt található a Szépművészeti Múzeum irattárában.

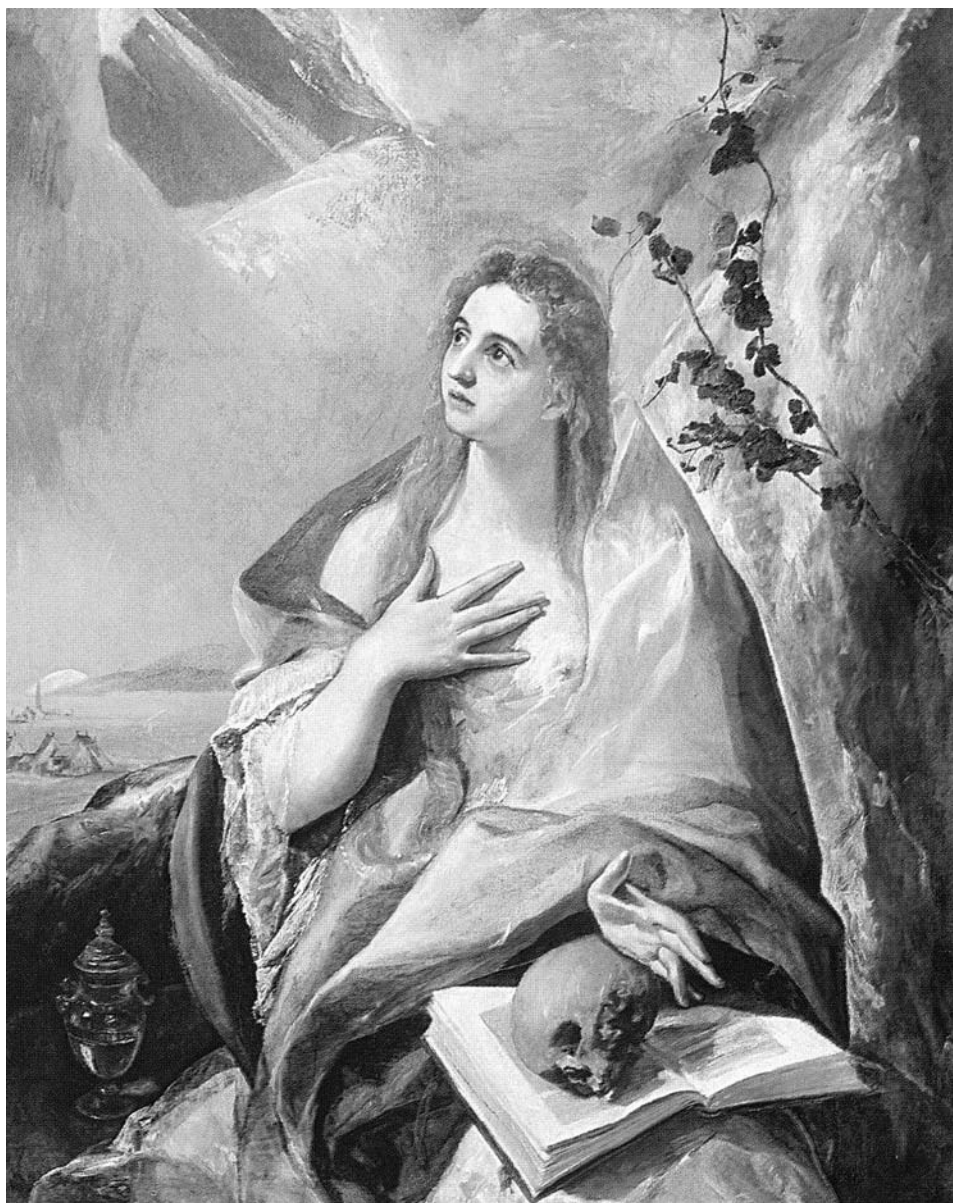
Vörösalakos amphora – Nemes Marcell ajándéka 1917-ben a Szépművészeti Múzeumnak

Bogdány Jakab: Virágcsendélet, Magyar Nemzeti Galéria, Nemes Marcell ajándéka 1908-ban a Szépművészeti Múzeumnak

Aranyozott bronz füstölő, francia 18. sz. – Nemes Marcell ajándéka 1911-ben az Iparművészeti Múzeumnak

El Greco: Bűnbánó Magdolna – Nemes Marcell ajándéka 1921-ben a Szépművészeti Múzeumnak

Herman Lipót: Nemes Marcell portréja

Petőcz András

Kassák és Vas István

avagy a korszerűtlenné lett mester

Talán nem erőltetett a párhuzam, ha Vas István *Nehéz szerelem* című önéletrajzi könyvének olvastán Dylan Thomas, a legendás walesi költő ismert munkája, *Az író arcképe kölyökkutya korából* című mű jut eszünkbe, amely az Európa Könyvkiadónak köszönhetően, Gergely Ágnes csodálatos fordításában magyarul is olvasható. A fiatalon meghalt nagy walesi költőnek, aki tulajdonképpen nemzedéktársa volt Vas Istvánnak, hiszen mindössze 5 évvel született később, mint magyar pályatársa, ez az önéletrajzi novellagyűjteménye hasonló őszinteséggel, szókimondással és pontossággal hívja fel magára a figyelmet, mint Vas István nagyszabású munkája, a *Nehéz szerelem*. Ahogy a walesi költő emlékezik a gyermekkorra, egy-egy nyári szünidőre a walesi hazában, a dimbes-dombos tájon, a hóbertos nagyapára és más csudabogarakra, valamint az első udvarlásra, a szökésre, az első ifjúkori barátságokra, a költői álmokra, ugyanúgy emlékezik Vas a *Nehéz szerelem*ben pályájának a kezdetére, illetve a késő kamaszkorra és a tanárookra, többek között Waldforst tanár úrra, aki, ahogy írja, „szigorú, kemény ember volt”, és aki látványosan alázta meg őt, kezdetben, és dicsérte meg aztán nagyon is váratlanul, később, egy, Vas István által éppen ellene írott kamaszkori versét.

A „kölyökkutya kor” meghatározó mindannyiunk pályáján. Kamaszként, fiatal felnőttként olyan tisztán és lelkesülten nézünk a jövőbe, és annyira maradandóak az ebben a korban ért hatások, hogy bárhogy is alakul később az életünk, ennek a kornak az élményeit nem felejtjük el, ezek maradandóak lesznek: mindkét szerző ezt a nagyon egyszerű igazságot üzeni a számunkra önéletrajzi művében. Vagyis azt az egyszerű tényt, hogy az indulás, a képletesen szólva „kölyökkutya kor” még akkor is meghatározó, ha látszólag teljesen más irányba indul el később az adott ember, a szerző, és szinte semmit sem hasznosít mindabból, amit „kölyökkutyaként” megtanult, elsajátított.

A *Nehéz szerelem* című önéletrajzi könyv első részének egyik fontos szereplője, kulcsfigurája a XX. század avantgárd vezére, írója és képzőművésze, Kassák Lajos. Kassák, aki, ahogy Vas is írja, maga volt a „Mester”, aki, szintén Vas szavaival, a modern művészet „prófétája” volt. Vas az első találkozásra így emlékezik vissza: „iskola után ott álltunk összeszűzött könyveinkkel, füzetekkel a Mentorral szemben, a Magyar Korona kávéház bejárata előtt: kissé habozva, mert hátha egy tanárunk is elhalad ott, a déli Andrássy úton, márpedig a szüleink nélkül nem volt szabad kávéházba járnunk – hát még ha ezek után éppen Kassákkal látnak meg! De Simon Pali (ti. Vas osztálytársa) bekémlelt és megállapította, hogy Kassák a homályban ül, aránylag védett helyen. Csakugyan ott ült egy asztalnál, képekről és karikatúrákról ismert megjelenésével. Hány éves is volt akkor? Negyvenegy. Mi nagyon öregnek tudtuk, a Mesternek, a modern költészet atyjának, de megvolt benne az a fiatalosság, amit el is vártunk tőle. Sima, hátrafésült haja alatt szépen dudorodó magas homloka, szigorú arca a hidegen szabályos mértani szögekkel, mintha maga is egy kubista rajz lett volna. Amikor egy óra múlva együtt elmentünk, meglepett, hogy különleges, magas, egyénien behorpasztott kalapjával is – amelyben volt valami a szlovák pásztorfövegéből és

a cowboykalapból – milyen alacsony. De ott, a kávéházi asztalnál, jellegzetes orosz ingében, igen erőteljesnek hatott.”¹ Vas István tehát azt írja Kassákról, hogy negyvenegy éves, ezek szerint ő pedig tizenhét múlt, a tizennyolcadik évében levő fiatalember volt ekkor. Irodalmat szerető fiatalember, akinek a füzetében, otthon, már versek lapultak. Fiatalember, mondtam, de tudni kell, hogy a fiatalok ideje olykor nagyon gyorsan telik: ebben az időszakban annyi minden történik Vas Istvánnal is! Hiszen alig fedezi fel magának Kassákat, a Mestert, alighogy a tanítványa lesz, és alighogy eljár hozzá a Magyar Korona kávéházba, vagy a legendássá lett Simplonba, vagy éppen a szentélybe, Kassák lakásába, ahol is aztán megismerkedik későbbi szerelmével, Nagy Etellel, Kassák nevelt lányával, alighogy mindez megtörténik vele, máris új élmények érik.

Új élmények érik, és minden átalakul, megváltozik: megtalálja Kassákat, valamint annak késői avantgárd körét, be is fogadják, sőt, munkatársa is lesz a *Munka* című lapnak, aztán a „fegyverbarátság” mégsem köttetik meg: Vas majdhogynem aznap, amikor a *Munka* című folyóiratban már fordítása és írása jelenik meg, és megtudja magától a Mestertől, hogy a következő számban az első verse is megjelenik, mondom, szinte ebben a szent pillanatban máris új utakra téved: mert megérzi az újabb idők szavát, mert ráébred arra, hogy őt valami más érdekli, hogy a korszerűség már nem a kassáki modernséggel egyenlő. Hogy olyan időszak következik, amelyben az a típusú avantgárd, amihez Kassák a végsőig ragaszkodik, már nem időszerű, már idejétmúlttá lett.

Vas nagyon pontosan, érzékletesen fogalmaz a *Nehéz szerelemben*. Segít nekünk abban, hogy ráérezzünk erre a bizonyos pillanatra, arra, amikor végképpen teret veszít egy fiatal szerző szemében a korábban meghatározóvá növekedett avantgárd irodalom, és elkezdődik egy, valamiféle új időszámítás.

Ahhoz, hogy mindezt megértsük, szembesülnünk kell a korábban lezajlott folyamatokkal.

Mint tudjuk, Kassák 1926-ban tér vissza bécsi emigrációjából. Az avantgárd mozgalmak ekkorra már kifulladásban vannak, az a típusú expresszív művészi forma, amely Kassák sajátja volt, éppen a megváltozott viszonyok miatt egyre kevésbé érdekes.

Mint tudjuk, az avantgárd mozgalmak, különösen a kezdeti időszakban, erősen kapcsolódtak társadalmi mozgalmakhoz, azok ideologikus háttere, politikai beállítottsága meghatározó volt az olyan, az újabb generációval feljövő alkotónak is, mint a társadalmi kérdésekre, a szociális és politikai feszültségekre nagyon is érzékeny fiatal Vas István, vagy hogy más kortársakat is említsünk, a nála mindösszesen öt évvel idősebb József Attila, vagy az éppen ezekben a hónapokban a kötetét összeállító Tamkó Sirató Károly, illetve Illyés Gyula, Déry Tibor, Németh Andor, akik mind-mind Kassákhoz kapcsolódtak valamiképpen.

Vas István abba a generációba tartozik, amelyik a közelmúlt írói teljesítményei közül természetes módon választja ki a modern, avantgárd irodalmat, de amikor eljut az érettségének évébe, a váltással kell, hogy szembesüljön. Maga Kassák, amikor 1926-ban hazajön Bécsből, hamar felismeri, hogy ekkorra már eltűnt az aktivista avantgárd mögül az a politikai, társadalmi háttér, ami azt életben tartotta. Másképpen szólva: az „aktivizmus”, mint olyan, szerepét veszítette éppen azáltal, hogy a társadalmi változásokba vetett hit ingott meg az első világháború és az azt követő politikai események után. Ennek a felismerésnek következtében Kassák maga is hangot vált újabb verseiben. Konstruktivista festészete is azt mutatja, hogy általában is a letisztultabb formák felé orientálódik.² Hazatérése után még megszervezi a *Dokumentum* című folyóiratot, olyan akkori fiatal szerzőket hív maga mellé, mint Illyés, Déry, Németh Andor, de ez a szerveződés is hamar kudarcot vall. A

1 Vas István: *Nehéz szerelem*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 209. p.

2 Vö.: Kassák Lajos: *Egy ember élete*, Bp., Magvető Kiadó, 1983.

Munka, illetve a mellészervezett Munka-kör ekkor már régen nem képviseli azt az expresz-zív típusú avantgárdot, amit korábban *A Tett* vagy a *Ma* még határozottan megjelenített.

Sajátos vákuumhelyzet alakul ki a társadalmi szerepvállalást illetően: a politikai szerepvállalás jelentősége csökken, vagyis, mai szóhasználattal szólva, „posztmodern korba” érkezünk. Ebben a helyzetben többféle út kínálkozik a fiatalok előtt, mai szemmel visszatekintve azt mondhatjuk, hogy mindegyik útnak megvolt a létjogosultsága és perspektívája is. Egyetlen út volt járhatatlan: a Kassákhoz való feltétlen hűség. Kassák útját csak maga Kassák járhatta sajátosan konzervens robusztusságával, ha valaki más is ezt az irányt választotta volna, menthetetlenül Kassák-epigonná válik.

Az avantgárd nem kínált sok lehetőséget. Két szerző, Palasovszky Ödön és Tamkó Sirató Károly volt képes avantgárdként megtagadni az avantgárd „vezért”, Kassák Lajost, mindkettő maradandót alkotott, és mindkettő erősen a perifériára is szorult. Tamkó Sirató ekkor, 1928-ban jelenteti meg *Papírember* című kötetét, és lép előre az avantgárd irodalomban a jelben gondolkodás felé, a dimenzionista felfogás nagyon is anyagcentrikus gondolkodása irányába. Tamkó ugyanis éppen ebben, a háború utáni sajátos „posztmodern szituációban”³ érti meg azt, hogy az avantgárd nem elsősorban, és nem is szükségszerűen társadalmi, politikai jelenség, hanem ténylegesen is művészi, alkotói attitűd. Ez a felismerése arra ösztökéli, hogy művészeti elveit helyezze tevékenysége középpontjába. Mindez együtt nem könnyíti meg a számára, hogy Kassákkal – az avantgárd egykori „vezérével” – megtalálja a közös hangot, nem is tud hozzá – minden személyes tisztelete ellenére sem – közel kerülni.

A kor legtehetségesebb fiataljai más utat választanak. József Attila, Illyés Gyula, Déry Tibor, Vas István, Radnóti Miklós számára az avantgárd végképpen kiüresedik. Ebben az időszakban a költők és olvasók jó részének túl politikamentes, túl formalista volt az az avantgárd, amely nem a baloldali, főleg munkásmozgalmi eszmék hirdetőjének mondta magát. Másrészt a költők és az olvasók szépségigénye is egyre inkább visszafordult a Nyugat formai klasszicizmusának örökségéhez – maga az avantgárd egyébként sem tudott meggyökeresedni. Mint Kulcsár Szabó Ernő megjegyzi, „*líraértésünkben (...) az avantgarde-oknak nemcsak a poétikája maradt idegen, hanem (...) kitörlődtek azok hagyományvonalai is*”⁴, és ez már erre a korai időszakra is igaz. Másképpen szólva: a szépségigény visszatért a költői képek szemléletességéhez és ésszerűségéhez, a versformák lélekbeli harmóniát adó versrendjeihez, igény az avantgárdra ekkoriban nem volt.

Kenyeres Zoltán írja erről a korszakról: „*A Nyugat nem tudott himni a művészi világmegvalósítás harsány gesztusaiban, a mindent megváltoztatás lázas hevületében, a zajos, hangos kinyilatkoztatásokban. Saját hagyományait folytatta, és fő törekvéseiben a klasszikus modernség ízlését érvényesítette, amely lényegében megállt az igazi avantgárd kapujában.*”⁵ Ennek megfelelően a harmincas évekre az avantgárd hatása alatt indult magyar költők – köztük József Attila és Illyés Gyula, illetve később Radnóti Miklós, Szabó Lőrinc, Vas István – nem ugyanazzal a „lendülettel” ugyan, de mindannyian a hagyományos formák felé fordultak. Különösen József Attila verseinek elemzésekor jól látható az a hatás-ellenhatás, ahogy a költő az avantgárd törekvéseivel szembesült.⁶ Radnóti Miklós és Vas István pályája elemzésekor is világosan látszik,

3 Vö.: Hegyi Loránd: *Avantgarde és transzavantgarde*, Bp., Magvető, 1986. 8.

4 Kulcsár Szabó Ernő: *A szövegek ártatlansága – A (nemzeti) kánon és a modernség emlékezte* – <http://www.epa.oszk.hu/00000/00002/00045/kulcsarszabo12.html>

5 Kenyeres Zoltán: *A Nyugat periódusai*, http://m-szilvi.web.elte.hu/kz_periodus.pdf

6 Vö.: Tverdota György: *Határolt végtelenség, József Attila-versek elemzése*, Bp., Osiris, 2005.

hogy az avantgárd mint lehetőség ott van, de valójában éppen a „visszahatás-ellenhatás” következtében, nyilvánvalóan választhatatlan alternatíva.⁷

A korszak vizsgálata kapcsán, illetve a „tanítványok” és a fiatal nemzedék avantgárdhoz, vagy Kassákhoz való viszonyát jól jellemezve jegyzi meg Tverdota György, hogy mind József Attila, mind Illyés Gyula „a költői konvencióknak Kassák által kezdeményezett gyökeres reformját tették semmissé a maguk pályáján, s kétségbe vonták az avantgárd totális hagyománytagadásának létjogosultságát. Vas István pontosan leírja azt a romboló hatást, amelyet őrá, az ifjú Munka-körösrre, és az ő Kassák-követő ízlésére a Nehéz föld kötet és Illyés ezután következő költői gyakorlata tett. Illyés »bűnét«, hogy »rossz« példát mutatott a népi hagyomány költői kiaknázására, továbbiakkal tetézte: fölvette a kapcsolatot azokkal az illegális körökkel, amelyek Kassákot dühödten támadták, majd jó viszonyt alakított ki az Osvát nélküli Nyugattal és azzal a Babits Mihállyal, aki a Halálfiáról írott Kassák-kritika publikálása ellen tiltakozandó ki akart lépni a Nyugat szerkesztőségéből. József Attila (...) kritikájában a direkt politikai támadáson túl a Kassák-versek belső koherenciájának gyengeségét veszi célba”.⁸ Mindebből látható, hogy a meghatározó egyéniségek számára az avantgárd ekkor már nem követendő minta.

Mint Kenyeres Zoltán *A Nyugat és kora* című tanulmányában megfogalmazza, „a Nyugat-korszak egyik legfontosabb eszmetörténeti sajátosságának mutatkozik az a már kifejezett tudatosság, ahogy az emberi méltóság kanti eszméje tételesen és ars poetica-szerűen megjelent benne. (...) Nem azonnal következett ez be a folyóirat megszerveződése után, hanem abban a belső folyóirat-periódusban jelent meg, amelyben már teljesen kiformalódott arculata. Ez pedig az első világháború alatt történt, mélyen összekapcsolódva a tragikus világégés és az addig nem tapasztalt embertelenség döbbenetével. A Nyugat nem volt politizáló folyóirat, (...) csak 1916-ban, a megfelelő kaució letétele után kapott jogot politikai jellegű írások közlésére. Amit azonban máig ’nyugatosságnak’ nevez a literátus köztudat, az 1916 után sem politikum volt, hanem etikum: magatartás, erkölcsi humanizmus. S ez áthatotta munkatársi gárdáját akkor is, ha közleményeiket más fórumokon bocsátották közre.”⁹

Mindéz, jegyzi meg Kenyeres az említett tanulmányában, természetessé tette az idegenkedést mindenféle szélsőséges eszmével szemben, és itt nem csak politikai, de akár esztétikai szélsőséget is kell értenünk.¹⁰ „Babits (...) mindvégig rendíthetetlenül ragaszkodott az emberi méltóság humanista fogalmához. Egyenesen következett ebből a magatartásból sajátos katolicizmusának megformálódása a 20-as évek első felében, a Sziget és tenger előszava. Egyenesen következett később az új militarizmus és az embereket kizáró és megalázó nacionalizmus elutasítása, egyenesen következtek vitái a szellemi életben is fel-feltörő szélsőséges és tévesztett eszmékkel”¹¹ – írja Kenyeres Zoltán.

Majdnem egy évszázad távlatából visszatekintve, és a modernizmus sajátosságait vizsgálva, egyet kell értenünk Hegyi Loránddal, aki *Avantgarde és transzavantgarde* című művében úgy fogalmaz, hogy az 1970-es évek végén, 1980-as évek elején bekövetkezett változások a művészet életében azzal a tanulsággal szolgáltak, hogy kimondhatjuk: „a nézet (...), miszerint a modern művészet egyfajta egyenes vonalú, lépésről lépésre logikusan fejlődő, önmagát tisztító, nemesítő, célirányosan előrehaladó és szükségszerű folyamat, többé nem állja meg a helyét”.¹² Ennek alapján világos, hogy a modern művészet történetében „különféle korszakokat vagy történeti

7 Vö.: Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*, Bp., Osiris, 2005.

8 Tverdota György: *Kassák avantgárdja, a harmincas évekből visszatekintve*, <http://www.epa.oszk.hu/00000/00002/00042/tverdota.html>

9 Kenyeres Zoltán: *A Nyugat és kora*, http://www.btk.elte.hu/celia/ja/nyug_1_6.htm

10 Vö.: Kenyeres Zoltán: *Etika és esztétizmus*, Anonymus Kiadó, 2001.

11 Kenyeres: *A Nyugat és kora*, http://www.btk.elte.hu/celia/ja/nyug_1_6.htm

12 Hegyi, i. m. 8.

sztuációkat különböztethetünk meg¹³, és „így beszélhetünk ‘modern’ és ‘posztmodern’ szituációkról, mégpedig aszerint, hogy melyik korszakban és történeti helyzetben érvényesülnek a radikális avantgarde törekvései, az expanzionista kísérletek, s melyik korszakban bontakoznak ki az introvertált művészet jelenségei”.¹⁴

Mai, a posztmodern utáni korból visszatekintve megállapíthatjuk, hogy – Hegyi Loránd szavaival élve – az egész huszadik század modern és posztmodern korszakváltások sorozataként írható le. Ahogy arra Hegyi utal idézett tanulmányában, a posztmodern korszakokban felerősödik a tradícióérzékenység, a művészet introvertált lesz, kevésbé koncentrált társadalmi kérdésekre, sőt nem egy esetben el is fordul a társadalmi vonatkozású összefüggésektől, politikai aktivitása a művészet egészének csökken. A tipikusan „modern” szituációk általában kapcsolódnak nagy társadalmi és politikai átalakulásokhoz, és látványos, sokszor radikális kulturális változásokkal függenek össze. Ugyanakkor „a »posztmodern« szituációkban (...) mindig erős a defenzív törekvés, a művészet viszonylagos autonómiájának és függetlenségének erősítése, s a művészeti megnyilatkozások »introvertált« jellegűek”.¹⁵

Hegyi a továbbiakban így fogalmaz: „a »posztmodern« szituációban a művészet nem akar más lenni, mint »csak művészet«. Rezignáltan tekint a társadalom és a kultúra gyakorlati alakításának programjára. Nem hisz az expanzionista küldetés sikerében. Nem akarja kiterjeszteni a maga tevékenységét a társadalmi és kulturális élet egészére, mert a művészet »belső teljességét« tekinti céljának”.¹⁶

A *Nyugat* történetét vizsgálva egyértelműen látható a „modernség” és „posztmodernség” korszakainak jelenléte. Ady Endre költészetét egy alapvetően modern, azaz társadalmilag érzékeny, nyitott korban fogadták revelációszerűen – ahogy azt Pernecky Géza a *Revízió a magyar avantgarde kezdeteinek kérdésében* című tanulmányában meg is jegyzi, a képzőművészeti avantgárd, a Nyolcak csoportjának megjelenése mögött is Ady állt¹⁷ –, és nem véletlen az sem, hogy a költészetével szembeni kritikai attitűd felerősödése, a túlzott átpolitizáltság hibaként való értékelése egy posztmodern korszakban jelenik meg, az első világháború után, amikor, ahogy Pernecky írja, a *Nyugatban* is megszűnni látszik a képzőművészeti avantgárral a „fegyverbarátság”.¹⁸

Vagyis: az Ady-féle váteszi attitűd a „modern” korok sajátja, a babitsi művészetcentrikus, a költészetet a „szépségeszmény” kiteljesítéseként értékelő szemlélet egy posztmodern időszak terméke. A formai tökéletesség, a műalkotás mint bezárult egész jelenléte éppen ebben az időszakban, a húszas évektől erősödik meg a *Nyugatban*, Babits szépségkultusza tehát válasz egy posztmodern korszak igényeire.

A *Nyugat* egész időszakára az apolitikusság a jellemző, hiszen 1916-ig nem is volt lehetőségük, helyzetüknél fogva, az aktív politikai megnyilvánulásra. Mint ahogy Kenyeres írja, „A *Nyugat* egész irányára jellemző volt, hogy fenntartásokkal és gyanakvással kezelte a politikai szférát, s vele szemben az etikai cselekvést tartotta magasabb rendűnek még a háború végének átpolitizálódott történelmi szakaszában is”¹⁹, és ez az attitűd megmaradt a továbbiakban is.

Sőt, elmélyülni látszik a befelé fordulás.

13 Hegyi, i. m. 12.

14 Hegyi, i. m. 12.

15 Hegyi, i. m. 13.

16 Hegyi, i. m. 21.

17 Pernecky Géza: *Revízió a magyar avantgarde kezdeteinek kérdésében*, Holmi, 2007/3., 299.

18 Pernecky, i. m. 300.

19 Kenyeres: *A Nyugat és kora*, http://www.btk.elte.hu/celia/ja/nyug_1_6.htm

Kenyeres Zoltán, bár némileg erőszakoltnak érzi a húszas évek periodizálását, úgy fogalmaz, hogy létezhet olyan felosztás, amely „a *Nyugat új korszaka* című szerkesztőségi programirással és *Babits Új klasszicizmus felé* című tanulmányával 1925-ben kétfelé bontaná az évtizedet, egy extrovertáltabb és egy introvertáltabb szakaszra”.²⁰ Ez a felosztás nagyon fontos a számunkra ebben a pillanatban, Kassák és Vas, illetve a többi fiatal szerző kapcsolatának vizsgálatakor, hiszen ez pontosan megfelel a fentebb elmondottaknak. Vagyis annak, hogy a *Nyugat* is abban az időszakban vált „posztmodern irányba” hangot, amikor az aktivista avantgárd végképpen eltűnik, végképpen kiüresedik.

Az is tény persze, hogy ekkorra, 1925-re, elévülnek az 1920 előtti politikai „bűnök”, hazatérhet Kassák, hazajön Illyés, ekkortól van arra is lehetőség, hogy az előző öt évben a pusztá megmaradásért küzdő *Nyugat* végre új programot hirdessen.

Vas István kamaszként Kassákhoz, annak modernitásához, sőt társadalmi érzékenységéhez kapcsolódik, felnéz a Mesterre, és boldog, amikor a *Dokumentummal*, illetve a Munka-körrel találkozhat. Szenvedélyes vitákon vesz részt, és mindenben Kassákkal azonosul, egészen 18 éves koráig. Nagyon fiatalon kapcsolódik a végőráit élő aktivista avantgárdhoz, sőt költővé avatásának szent pillanata is ideköti, hiszen Kassák az, aki felfedezi a 18 éves kamaszfiúban a jövő nagy költőt. Vas István erre így emlékezik: „*Magam is meglepődtem, amikor azon vettem észre magamat, hogy verseim közül kiválogattam a tíz legjobbat. /.../ Gondosan letisztáztam őket, és siettem velük a Korona kávéházba. Letettem Kassák elé, és minden elfogódottság nélkül megkértem, olvassa el és mondja meg, mi a véleménye. – Mi az, maga is verseket ír? – kérdezte meglepetten. Olyan kábult voltam, hogy meg se kérdeztem, miért én is. Csak ekkor szorult el – a torkom, a szívem /.../ /Aztán/ Kassák letette az utolsó papírt. – Urám, magá költő – fordult hozzám szigorúan, jellegzetes felvidéki tájéztésével. Hosszan magyarázta, hogy miért. Utólag meglepett, hogy olyasmit is érdemesnek tartott megemlíteni, amiről nem gondoltam, hogy Kassák dicséretnek számíthatja. – Őszinték a versei – mondta például. – Egy ember van bennük.*”²¹

Vas István ezt a pillanatot, amiként ez a *Nehéz szerelemből* kiderül, élete egyik legfontosabb pillanatának tartotta mindig is. A költővé avatás pillanata volt ez, és Kassák mindig is legendás minőségérzékenységét dicséri, hogy valami olyat fedezett fel Vasban, azt az emberi hátteret, ami a formalistává degradálódó expresszív versépítkezésből egyre inkább hiányzott, és ami éppen a korábban elemzett *Nyugat*-féle szemlélet megerősödését is jelentette. Kassák maga is tudta, érezte, hogy ő már követhetetlen, Vas Istvánban éppen azt dicsérte meg, ami végképpen nem Kassák-hatás volt.

1928 Vas István életében is határkő, és határkő a magyar irodalmi paradigmaváltás szempontjából is. Azon az estén ugyanis, amikor Vas megtudja, hogy hamarosan nyomtatásban láthatja az első versét a *Munka* című lapban, azon az estén Illyés is ott volt a *Simplon kávéházban*. „...a *Nehéz föld-nek legelső példányait – így mondta – hozta be, megmutatni. Dedikált egyet Kassáknak, egyet Déry Tibornak, egyet Fenyő Lászlónak, s aztán, egy percnyi habozás után, énnekelem is*” – írja Vas István a visszaemlékezésében.²² „A *Nehéz földet másnap, azaz Vízkerezt utáni napon olvastam, Bécs felé a vonaton*”²³ – írja Vas. És, ahogy írja, Vas rögtön ráérez annak irodalomtörténeti jelentőségére. Illyés kötetében szinte tapintható a paradigmaváltás: ahogy az avantgárd formától eljut ahhoz a magyarságszemlélethez, a földhöz való ragaszkodáshoz, ahhoz, amely aztán későbbi költészetét is jellemzi, ahhoz, hogy a költő számára a haza felemelése az igazi feladat, mindez Vas Istvánnak példaadóvá válik.

20 Kenyeres Zoltán: *A Nyugat periódusai*, http://m-szilvi.web.elte.hu/kz_periodus.pdf

21 Vas, i. m. 218. p.

22 Vas, i. m. 87. p.

23 Vas, i. m. 88.

Vas István tehát 1928-ban megtalálja a kassáki utat, hogy rögtön el is veszítse azt, vagy – bizonyos értelemben – meg is tagadja azt. Ráébred a paradigmaváltás szükségességére, a Nyugat új klasszicizmusának fontosságára, valamint a *Nehéz föld* által közvetített üzenet létjogosultságára. De Kassák nagyságát és szerepét pályájának indulásában mindvégig, mint legbecsesebb kincsét őrzi. A személyes életében bekövetkezett események, hogy első szerelme és felesége Nagy Etel, vagyis Kassák nevelt lánya lesz, az erős családi kötődés Kassákhoz, mind-mind ezt a közösséget erősítik. Bátran mondhatjuk tehát, hogy Vas mindenképpen tanítványa volt Kassáknak, még akkor is az volt, ha igazán jó tanulóként egészen más útra lépett, mint amit egykori mestere járt. Az *Őszi rombolás* című első Vas István-kötet aztán maga is a paradigmaváltás ékes bizonyítéka lesz. Ahogy Sárközi György írja ezekről a versekről²⁴, „*aki ezeket a verseket írta, ember és költő a talpán. Személyéről is megtudunk egyet s más lírájának indiszkrét volta folytán: hogy huszonekét éves, egykor jómódú szülők gyermeke; most hivatalnok Ujpesten, havi fizetése 160 pengő és zsidó. Ezeket az adatokat azonban egy rossz költőtől is megtudhatnánk, – Vas István épp azért jó költő, mert a személyen túl meg tudja mutatni rejtettebb, s adatokba nem fogható magát, az embert.*” Sárközi szavai kísértetiesen rímelenek Kassák szavaira. Pedig ez az ember, vagyis Vas István, ez az egyéniség meglehetősen összetett, önmagával küzdő, ellentmondásoktól feszülő, s éppen mert nem megállapodott, annál nehezebben öntudatosítható. Vas kötetében alázatos lázadás, mosolygó keserűség, békét vágyó nyugtalanság van jelen, ahogy Sárközi írja, „*a lelke mélyén passzív ember ideges aktivitása. Szikrázik s pattog: csupa lírai energia, csupa költői fűtőanyag, mely áthevíti a hosszú, s nem mindig kitisztult verseket*”.

Vas István, aki Kassák tanítványa, sógora volt, a Nyugat számára is fontos figyelmet érdemelt. Verseiben ott volt az a személyiség, akinek őszintesége naggyá tette azt a típusú lírát, amelyik már túllépett az avantgárdon, de ismerte azt. Sárközi úgy fogalmaz, hogy Vas „középen áll”. „*Ez a középenállás is egyik gazdagító belső ellentéte ennek a fiatal költőnek s abban nyilvánul, hogy realizmusa valami különös romantikus atmoszférában jelenik meg. Szeret tájat és embert állítani lírájába, de ezek a tájak nem valóságosak, hanem álmodottak, vagy legalább is távoliak: tengerek, cédruserdők, a Pamir-fensík vannak felfestve a ködös csillogású háttérbe. Éppígy emberei is: multba merült emberek, eltávolodott lelkek. A spanyol alkonyatban mëlázó ősapa képe kísérti, két szép vers-levele szól egy halott baráthoz. A romantika jellemzője mindkét beállítás: az időbeli és térbeli eltávolítás. Viszont ennek a rögfelletti táj- és emberrajznak is megvan a maga íze: a messzibe húzott vonalak a végtelenbe visznek, s a vers kozmikusabb, egyetemesebb lesz*” – írja Sárközi György a *Nyugatban* megjelent kritikájában. Hangsúlyozza a romantikát, és mint tudjuk, a romantika nagyon is közel áll az avantgárdhoz.

Ugyanakkor, veti Sárközi Vas szemére, „*a magyar lírának megvan az a hatalmas tartóereje, ami például a francia prózának, – belé lehet állni folytonosságába, az örökséget lehet gazdagítani. Vas István költészetében érezni a multat, a távolit és a közelit egyaránt, s ez rokonszenves vonás. – Illyés Gyula költészete azonban túlságosan is nyomja a fiatal költő egyik-másik versét, ez még a kifejeletlen erő jele*”.

Vagyis a paradigmaváltás, a *Nehéz föld* hatása valóban meghatározóvá lett Vas István indulásában. Abban az indulásban, amelyben, még egyszer hadd hangsúlyozzuk, Kassáknak is elsőrendűen meghatározó szerepe volt.

24 Sárközi György: *Őszi rombolás*, Vas István versei, Nyugat, 1932. 23. szám.

Varga Ferenc

„Gyermekek – a Világmindenség megmentői”

Andrej Platonov prózájáról

„Szépen és jól írni – ez még nem minden. Őszinte szívvel kell írni, ami azt jelenti, hogy fel kell tárni az emberek előtt egy, az emberhez méltó élet valós lehetőségeit!”

Andrej Platonov

Andrej Platonov, a 20. századi orosz irodalom évtizedekig feledésre kárhozott írója az 1960–70-es évektől kezdődően ismét az irodalmi közvélemény figyelmének középpontjába került – „újrafelfedezése”, kiadatlan műveinek publikálása relatív erővel hatott, s járult hozzá a szovjet korszak irodalmáról kialakult, gyakran leegyszerűsített, vagy éppen szélsőségesen elfogult kép differenciálódásához. Munkássága mind a mai napig élénken foglalkoztatja nemcsak életművének kutatóit, de prózája ma is megragadja az olvasót különleges szellemiségével, líraian groteszk látásmódjával, eredeti nyelvezetével. Andrej Platonov műveinek egyik központi elemét az a sajátos, állandóan visszatérő és variálódó képi és motívumrendszer jelenti, mely írói munkásságának minden szakaszában meghatározó szerepet tölt be. Ezen motívumok funkciója, értéktartalma, eszmei színezete, valamint a motívumok között fennálló kapcsolatok jellege attól függően változik, hogy milyen világszemléleti kontextusba helyezi őket az író. Mihail Heller szerint Platonov egész életében ugyanazt a könyvet írja, az utópia csábításáról, vonzásáról és taszításáról, a boldogság illúziójáról, mely minden ember útján elötlünk egyszer, s az már „csak” az egyéneken áll vagy bukik, hogy tud-e élni ezzel a lehetőséggel.¹

Platonov munkássága korszakolásának középpontjában az alkotói világszemlélet alapvető típusbeli transzformációi állnak, melyek az utópikus gondolkodás különböző megjelenési formáira utalnak. E nézőpontból három szakaszt különböztethetünk meg az író munkásságában.

Az első, ún. utópikus szakaszt az 1920-as évek első felében megjelent Platonov-művek alkotják (*Holdbomba*, *Markun*, *A nap gyermekei*, *Homoki tanítónő*), melyek az ún. felvilágosító típusú utópia kategóriájába tartoznak. Platonov utópikus gondolkodásmódja, eszmei útkeresése ezekben az években szorosan összefügg a 20. század elejének orosz szellemi-kulturális tendenciáival. Hatással van rá többek között a Proletkult-mozgalom és ideológia, az „istenépítők” koncepciója², valamint Nyikolaj Fjodorov filozófiája. Fjodorov elképzelései szerint „Oroszországnak Kelet és Nyugat között nemcsak a világ megváltójának, a szintézis létrehozójának kell lennie (...), hanem meg kell teremtenie az

1 Erről I. M. Heller: *Andrej Platonov v poizskah szcsasztya*. YMCA-PRESS, Paris, 1982.

2 „Az istenépítők a marxizmusból, Nietzsche teóriájából, valamint az evangéliumi Messiás-történetekből létrehozták a felsőbbrendű ember olyan típusát, aki leginkább egy »proletár Krisztusra« hasonlít, s aki már itt a földön képes arra, hogy megteremtse »Isten országát«.” Kiss Lajos András: *A kommunisták teste*. Liget 2002/10.

ég és a föld összekapcsolását. Platonov műveinek kozmikus képeit is ebből kiindulva kell értelmeznünk.”³ Hősei, akik többségükben tudósok és feltalálók, szilárdan hisznek a világon felülkerekedni képes emberi ész erejében, valamint abban, hogy az értelem és a tudomány segítségével megváltoztathatók, az ember számára megfelelőbbé formálhatók a természet és a világmindenség törvényei. A megfellebbezhetetlen kozmikus világrenddel egyedül harcoló, kollektív utópiát építő főhősök kísérletei azonban nemcsak a saját életükre nézve járnak súlyos következményekkel, hanem az általuk előidézett katasztrófák kozmikus méreteket, apokaliptikus jelleget öltenek, és veszélyeztetik az egész emberiséget.

A második, ún. anti- és metautópikus korszak két kiemelkedő jelentőségű regényében, a *Munkagödörben* és a *Csevangurban* az utópia megvalósításának kísérletével, valamint a megvalósítás kudarcával szembesülünk. A *Csevangur* hőseinek a tökéletesség és egy újszerű harmonia elérése érdekében „ugrást” kell végrehajtaniuk a jövőbe, megállítva az időt és a történelmet, valamint a végtelenségig kiterjesztve a meghatározónak számító „forradalmi tényezőt”. A *Munkagödörben* az utópia a „proletárok közös otthonának” felépítésével valósulhatna meg, mely házban a „jövő embere nyugalmat talál, s magas ablakaiból tekint szét a végeérhetetlen, reá váró világban”. Azonban mindkét műben nyilvánvalóvá válik, hogy az utópia létrehozása „földi” keretek között lehetetlen vállalkozás.

Az 1930-as évek közepétől számítjuk a harmadik, ún. posztutópikus periódust Andrej Platonov munkásságában (*Dzsán, Potudany folyó, Fro, Gyönyörű és elveszett világ*). Annak a felismerésnek köszönhetően, mely szerint az utópia realizálása csak az emberi személyiségnek a mesterségesen generált harmonia oltárán történő feláldozásával jöhet létre, Platonov visszatér a korai munkáiban megfogalmazott tartalmi sémákhoz és problémákhoz, melyekben a legfontosabb szerepet az ember és természet, az ember és technika, nő és férfi, valamint a felnőttek és gyermekek viszonya tölti be. A személyes univerzum létrehozása válik teljesítendő céllá, mely csak az egyes emberből kiindulva, annak személyes erőfeszítései árán lehetséges. A platonovi hős többé „nem akar már halhatatlan lenni, vállalja léte tragikumát”⁴, vágyik a szeretetre, igényli a testi-lelki és szellemi gondoskodást, kérdései a másik emberre irányulnak.

Andrej Platonov „utópikus kozmoszában” a gyermekek, a gyermeklelkű felnőttek, naiv igazságkeresők olyan magányos és védtelen „bolygókként” tűnnek fel, akiket a gyakorlati lét eluralkodása, a tudatos személyiségkontroll hiánya és az egzisztenciális szféra kiszolgáltatottsága már-már mindennapi létükben veszélyeztet. N. Kornyienko szerint a „gyermeki lét Platonovnál az élet összepréselt metaforája”. Platonov szavaival élve a „gyermekek félig töltött edények”, akikbe még nagyon sok minden „tölthető” a világ különféle dolgaiból. Éppen ezért a gyerekekre hatalmas szerepet oszt az író, megmentői lesznek a világmindenségnek. A gyermek maga a jövő, a világ boldogságának záloga. Az ember számára elérhető legnagyobb boldogság a gyermekben rejlő lehetőségek kibontásával és megvalósításával jöhet létre. A dosztojevskiji gondolat azonban, miszerint egy gyermek könnye többet kell, hogy érjen bármilyen eszménél, nem mindig egyértelmű Platonov felnőtt hősei számára.

A platonovi gyermekkép, a gyermekek és felnőttek kapcsolatrendszerének értelmezése az 1920-as és 1950-es évek közötti időszakban jelentős változásokon ment keresztül. A *Holdbomba* című elbeszélés egyik hőse, a kisfiú az elbeszélés eseményláncának elindítójaként még csupán „katalizátor” szereppel rendelkezik, néhány évtizeddel később, a

3 Hetényi Zsuzsa: *Egy kétkezi filozófus. Andrej Platonov: Csevangur*. Magvető-Kárpáti Kiadó, Bp. – Uzsgorod., 1989. 15.

4 Bagi Ibolya: *„Egy kívül-belül szomorú világ”*. Helikon, 1993/2–3. 179.

Vasbanya című elbeszélésben a platonovi gyermekkoncepció eljut legteljesebb formájához, melyben a gyermek a Halált legyőző hőssé válik, miközben megőrzi saját létének lényegét: gyermekiségét.

Holdbomba

A *Holdbomba* című elbeszélés⁵ sokszor érthetetlennek és megmagyarázhatatlannak tűnő gondolat- és motívumrendszerében egy négy és fél éves kisfiú testesíti meg a Gyermeket. A műben felvetett számos kérdés közül az egyik legfontosabb a „lét”, „létezés” és „élet” fogalmainak platonovi magyarázata, mely leginkább a főhős, Peter Kreutzkopf életén keresztül szemléltethető.

Kreutzkopf mérnök neve beszélő név, ('Kreutz' – kereszt, 'Kopf' – fej), mely egyértelműen egy sajátos Golgotára utal, egy olyan életútra, melynek szenvedéstörténete fontos stációkból áll össze. Kreutzkopf olyan tudós és feltaláló, akinek célja az emberiség „megváltása”, az emberek életének jobbá tétele, a tudomány segítségével, a természet törvényeinek áthágásával. Céljai megvalósításának eszköze a „holdbomba”, mely mind konkrét, mind metaforikus értelemben Platonov kozmikus elképzeléseit jeleníti meg. Ezek szerint meg kell alkotni az emberiség új otthonát, túllépve a földi korlátokon, a fizikai és szellemi határok kitágításával ki kell lépni a kozmoszba, ami egyúttal a lét egy másik dimenzióját is reprezentálja. Az elbeszélésben Kreutzkopf „két élete” fut egymás mellett, melyek közül az egyik a személyes érzelmeket, a személyiségét és jellemének változását jeleníti meg, a másik pedig a holdbomba megépítésének folyamatát. Az utóbbi sokkal teljesebb történetet vázol, hiszen egy tervtől eljutunk a megvalósításig, a holdbomba kilövéséig, míg ugyanez Kreutzkopf személyes életéről nem mondható el. A három fogalom közül az „életet” Kreutzkopf egész, általunk megismert életéhez, sorsához lehet kapcsolni; a „létezését”, mely leginkább földhöz kötött, a „holdbomba” megépítéséhez és az azt kísérő tragédiákhoz; a legmagasabb szintű kategóriát, a „létet” a megváltás keresése, a főhős lelki-szellemi változásai és a bizonytalan végkifejletben rejlő lehetőségei töltik ki. E három kategória azonban élesen nem különíthető el egymástól, maga a lét az, mely a másik kettőt szervezi, magába foglalja. Minden, ami a főhőssel történik, ok-okozati összefüggésben áll, minden valaminek a része, egy közös végcél szolgál, ami nem más, mint a kiút megtalálása, a saját individualitásába zárt ember „kiszabadulása”, önmagára találása a lét egészének rendjében.

Féltelenség – magány – a szeretet és megértés hiánya. Ebből a három elemből tevődik össze a kreutzkopf-i személyiség. A platonovi világ talán legfontosabb problémája a szeretni tudás képessége, mely az író szerint minden ember sajátja születésétől fogva, egy olyan „gyenge erő”, mely csak arra vár, hogy felerősítsék. Kreutzkopf is vágyik arra, hogy szeressék, miközben kiderül, hogy sohasem szerették, s ő maga sem tudott szeretni.

Goga, egy alig négyéves, szőke kisfiú Kreutzkopf féltelen száguldásának első áldozata. A főhős az egész elbeszélés során a saját individuális létének határait feszegeti, és nem tudja kordában tartani azokat az erőket, melyek túlburjánzanak benne:

„Kreutzkopf száznegyvenhárom kilométerig fokozta a sebességet (...), kikapcsolta a kuplungot, s akkor a kocsiától egy méternyire göndör gyermekfej villant eléje. (...) Sűrű vér öntötte el a kis inget, az épségben maradt két szemét félig fedték a hosszú pillák, éles vonalú, duzzadt piros ajka most már soha ki nem nyílik.” (...) „Kreutzkopf vizet eresztett a hűtőből, és lemosta

5 Andrej Platonov: *Holdbomba*. Andrej Platonov: *Nagyfeszültség*. Magvető, Bp., 1969. 409–433. (Ford. Csalló Jenő)

vele a halott arcát, aztán szelíden megcsókolta tiszta ajkát, s akkor ismét végigomlottak arcán a forró könnyek. – Soha nem felejtetek el téged, kedves kis madárkám... – suttogta maga elé. Levágott a kisfiú hajából egy szőke fürtöt, és az »Océán« feliratos sapkával együtt betette a kocsiba, majd (...) betemette a sírgödört. Mikor végzett, elfogta a szomorúság a kisfiúért, hogy szerette volna ismét kiásni.”

Egy beteg lélek szélsőségek közötti csapongásairól tanúskodnak a fenti sorok. Az eltemetett gyermek kiásásának mániákus vágya megkérdőjelezi a gyermek iránti „elven” szeretet létezését. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a közvetlen és a közeljövőben megvalósuló megváltás lehetősége a kisfiú halálával elveszett Kreutzkopf számára, ugyanakkor a kisgyermekkel való kapcsolat – akármilyen formában és módon is jött létre – mindvégig befolyásolja az események s a mérnök életének alakulását. Goga emléke (létezésének nyoma) végigkíséri a főhős életét, egészen a haláláig, miután elhagyta a Földet.

A „holdbomba” kilövésének pillanatában Kreutzkopf fizikai, szellemi és lelki értelem-ben is visszafordíthatatlanul elszakad a földi valóságtól. A kozmoszból küldött naplószerű beszámoló befejezetlen, s ezzel együtt az elbeszélés is nyitott marad. A hős maga mondja ki: „Semmi remény, hogy visszatérjek a földre”. Különös sugallatok érik, többé már nem ura saját magának, saját gondolatainak. Sok megmagyarázhatatlan dolog történik vele, de úgy tűnik, hogy mikor leszáll a Holdra, tudja, mit cselekszik. Üzenetet küld az emberiségnek, melynek tartalmát egész életének és létezésének tapasztalatából fogalmazta meg: „(...) az emberek nagyon tévednek. A világ nem olyan, amilyennek ismerik.” Nem tudja, de talán érzi, hogyan juthat el a „megváltáshoz”, hogyan valósulhatna meg egy boldogabb jövő. Dosztojevszkij „nevetséges emberéhez” hasonlóan ő is egy másik dimenzióban keresi a boldogságot és a harmóniát. Mikor kiszáll a bombából, mindörökre elbúcsúzik a földi világtól, és csak abban bízhat, hogy „kiutat talál”.

Munkagödör

Az 1920-as évek végén Platonov művészi és filozófiai látásmódja jelentős változáson ment keresztül. Ez az új utak keresésének küzdelmes időszaka, melyben a „lét” és „létezés”, valamint az egyéni és kollektív utópia vív harcot egymással. Az alapjaiban megváltozott történelmi-társadalmi környezetben, az iparosítás, a politikai perek, kíméletlen tisztogatások és éhínségek világában Platonov hősei teljesen új helyzettel találják szemben magukat, nyilvánvalóvá válik, hogy az „apostolok és vándorok ideje lejárt”. Az új hősök jórészt létük gyökereit és emlékeit kereső emberek, olyanok, akik képtelenek túllépni létezésük korlátain, és akikbe „örökre beléivódott a nyomasztóan megtört élet”. Platonov művészi és személyes útkeresésének két legjelentősebb alkotása, a *Csevingur* (1927–28) és a *Munkagödör* (1929) olyan „metautópiák”, melyekben „az utópia és az antiutópia a lehető legnagyobb mértékben meddő dialógust folytat egymással” (H. Günther).

A *Munkagödör* című kisregény⁶ az utópia realizálásának kísérletét folyamatában mutatja be, egy olyan művészi látomás, melyben keveredik a valóság és fantasztikum, de élesen elkülönül egymástól a lét és létezés kategóriája. Múlt, jelen és jövő, valamint minden létező egyetlen közös végcélnak (a proletárok közös házának felépítése) rendelődik alá. Egyetlen „realitás” az üres gödör, az egyre mélyülő szakadék, melynek „építése” során felszámolódik minden emberi kapcsolat és érzelem, felbomlik az ember és világmindenség természetes szövetsége. A kisregény hősei mindent saját, öntudatlan létezésük

6 Andrej Platonov: *Munkagödör*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1989. (Ford. Király Zsuzsa, Vári Erzsébet)

határain kívül keresnek, miközben felszámolják saját létüknek még az emlékeit is. Létük gyökerei, „emberiességük” alapjai nélkül ezek az emberek szerencsétlen nyomorékká degradálódnak. Azok, akik kételkednek az eszme igazságában és a munkagödör létjogosultságában, mind meghalnak, vagy nyomtalanul eltűnnek, sőt a legtöbb esetben meg sem szülehetnek. Az emberek értelmetlen pusztulásával a halál választható alternatívává válik, és ezáltal elveszíti méltóságát és magasztosságát. Ebben a világban gyermeknek lenni, megőrizni a gyermekiségben foglalt értékeket, szinte reménytelennek tűnő feladat. A gyermeket megérteni és megmenteni a *Munkagödör* hősei csak akkor lennének képesek, ha kiszabadulnának saját létezésük és az eszme börtönéből. Az érzelmek nélküli, pusztuló világ megtagadása és felszámolása csak a gyermeki lét lényegének megértése útján lehetséges.

A platonovi gyermekkoncepció alakulásának egy jelentős állomása ez a mű, mely egyúttal kérdésekkel teli, sokszor tanácstalan, és néha kétségbeesett útkeresés is. A kisregény hősei szerint a gyermek azért született, hogy tökéletes legyen vele a világ, ő maga a forradalom végső győzelmének egyedüli reménye, az igazság birtokosa, valamint forrása, és egyben eszköze is az eljövendő boldogságnak. Csak egy valami nem, mégpedig érző, szeretni akaró és szeretetre vágyó, létében kiteljesedni próbáló individuum. A kisregény gyermekszereplője, az árva kislány, Násztya, egy olyan gyermek, akit a „szent” ideológia jegyében megfosztanak emlékezetétől, érzelmeitől és az édesanyjára emlékeztéstől. Személyes létének manipulálása a kollektív létforma létrehozásának egyetlen, túlságosan is nagy áldozatokat követelő lehetősége. Életben maradásának egyetlen esélye az lesz, hogy – más alternatíva híján – fokozatosan beleépül abba a szerepbe, melyet a munkagödör építői szánnak neki:

„Itt fekszik előttünk öntudatlanul a szocializmus tényleges birtokosa. (...) Itt nyugodik az alkotás anyagának és a párt általános megállapításának tényeként ez a kisember, aki arra hivatott, hogy világhatalmi elem legyen.”

Édesanyja halálát követően Násztya vele való „kapcsolata” egyre inkább csak a materiális kötődésre korlátozódik („*a hasa hiányzik*”). Mindez annak a következménye, hogy a kislány elveszti személyes létének gyökereit, az önfeledés mélységébe merül, így az őt körülvevő emberek számára lehetőség nyílik arra, hogy a gyermek kiüresedett, lecsupaszított tudatát az új ideológia „áldásos” tanaival töltsék meg. „Munkájuk” eredménye az lesz, hogy Násztya „elfelejti” gyermeki küldetésének lényegét, a felnőttek és a világmindenség „megváltásának” szükségességét, és ezáltal a felnőttek igényeinek leginkább megfelelő, kiüresedett és torz kreatúrává válik.

Érdekes értelmezési lehetőségeket hordoz magában a kislány és a „kovács medve” kapcsolata. A kovács medve alakja a kisregényben az emberi lét és méltóság leértékelődésének szimbóluma. Ő egy olyan lény, aki a többi hőssel ellentétben képes régen elfeledett érzelmi megnyilvánulásokat felidézni, képes sírni és nevetni. Mindez pedig azt mutatja, hogy a világ két alapvető értékének, a Jó és a Rossz ismeretének talán egyedüli birtokosa. A gyermekkel való kapcsolatában egy új elem, a másoknak való örömszerzés képessége jelenik meg. Kapcsolatuk különlegessége és megmagyarázhatatlansága azonban ebben a „*fekete árnyak közé szorult*” világban nem maradhat érintetlen, törvényszerűen torzulásra van ítélve. Ennek következtében szerepeik felcserélődnek, az igaz, emberi és személyes szeretet az állatra, a fizikai vegetáció egy alsó fokára kényszerülő gyermekekre pedig a személytelen érzés jellemző. Ezzel végérvényesen elmosódik a határ az emberi és nem emberi létforma között, eltűnik az életet és halált elválasztó határvonal.

A halál a kislány számára is ugyanazt a személytelen, mindennapi, már-már szükség-szerűen vágyott történetet jelenti, mint a körülötte élő felnőttek számára. Az ember létének és létezésének összemosása, az érzelmek és tudat materializálása, a lélek kiüresedése és

felszámolódása, valamint a „*haláltudat személyes megélésének hiánya*”⁷ elvezet ahhoz az állapothoz, mikor a halál elveszíti tragikus, mindent megváltoztató és új lehetőségeket teremtő jellegét. A koporsómotívum nemcsak a kisregény bonyolult motívumhálójának, hanem Andrej Platonov egész prózájának egyik jellegzetes eleme. A koporsó életet és halált összekapcsoló, a földi élet nyugvópontjaként, és egyben valami új kezdeteként értelmezhető szimbólum. A kisregény világában azonban az üres koporsó, és ezzel összefüggésben a munkagödör sírra emlékeztető üressége az értelmetlen halállal hozható kapcsolatba. Annak a folyamatnak meghatározó alkotóeleme, mely során a proletárok közös otthona a vágyott jövő biztosítékából az azt építők sírhelyévé válik. A kisregényben az „összproletár ház” építése a szocializmus építésének szimbóluma. Az a tény, hogy a ház, mintegy fordított „bábéli toronyként”, nem az ég felé magasodik, hanem csak a gödör szélesedik és mélyül, egyértelműen az utópia világának megvalósíthatatlanságára utal. A tragikus következményre az egyik hős, Voscsev hívja fel a figyelmet, már a kisregény legelején:

„*Megfogyatkozik-e vajon az ember életérzése, miközben falat növel? – Voscsev még nem merde hinn. – Az ember felépíti a házat, maga meg leépül. Akkor ki fog élni?*”

Voscsev kérdése mindvégig megválaszolatlan marad. A *Munkagödör* hőseinek szeme láttára, kezük alatt pusztul el a jövő, a kislány halála pedig e boldog jövő megsemmisülésének végső állomása. A haldokló gyermek édesanyja után sír, vágyik annak közelségére és érintéseire, teste melegére:

„– *Megint a mamát akarom! – szólalt meg, bár nem nyitotta föl a szemét.*

– *Nincs anyád – közölte örömtelenül Zacsev. – Mindenki belehal ez életbe, maradnak a csontok.*

– *Akkor a csontját akarom – kérte Násztja.*”

A kislány halála mindent megkérdőjelez az utópia fogságában élő felnőttek életében, akik Násztja elvesztésével eljutnak létezésük kereteinek felszámolásához. De a vágyat egy boldogabb életre soha nem lehet elpusztítani. Erre az életre, valamint a gyermek küldetésének megértésére a kisregény kegyetlen világában is van remény:

„*Voscsev (...) karjába vette Násztját, megcsókolta elnyílt száját, s mohó boldogsággal szorította magához, mert többet talált, mint amennyit keresett.*”

Dzsan

Platonov alkotói világszemléletében az 1930-as évek végére bekövetkező változás és írói útkeresés másik nagyszerű példája a *Dzsan* című kisregény⁸, melyben a gyermekek lehetőséget kapnak küldetésük teljesítésére – a felnőttek, és általuk az egész emberiség „megváltására”.

A kisregény főhőse, Nazar Csagatajev több tekintetben egyedülálló és kivételes platonovi hős, azon kevés felnőtt közé tartozik, aki képes volt megőrizni valamilyen, a külső tényezők és hatások által nem megérinthező és nem befolyásolható gyermekiségét, gyermeki lelkiületét, annak ellenére, hogy kisgyermekként rengeteg szenvedést kellett átélnie, melyek közül a legszörnyűbb édesanyja szeretetének hiánya volt:

„*A kis Nazar nem akart elmenni anyja mellől, (...) hozzászokott már a haldokláshoz. De anyja elzavarta. – Én már olyan gyenge vagyok, hogy nem bírlak szeretni, élj most már magadban.*”

7 Bagi Ibolya: *Egy kívül-belül szomorú világ*, 178.

8 Andrej Platonov: *Dzsan*. Nagyvilág Kiadó, Bp., 2004. (Ford. Goretity József)

De a felejtés, a szeretet elfojtása nem járható út Csagatajev számára. Nem kétséges, hogy Nazar gyermekkori emlékei, érzései, gyermeki lelke a legfontosabb mozgatója a férfi küldetése megvalósítása érdekében végrehajtott cselekedeteinek. Nazar Csagatajev neve beszélő név. Keresztnevében egyértelműen felfedezhető a Názárethez, Názáreti Jézushoz való kapcsolódás. Vezetékneve is keleti eredetű, ugyanerre az analógiára épül. Nazar Csagatajev feladatát a kormány jelöli ki számára: meg kell keresnie népét, és szocializmust kell építenie hazájában, a messzi ázsiai pusztákon. Azonban hamar nyilvánvalóvá válik számára, hogy a dzsan népnek, ezeknek a mindenhol elmenekült, árva és boldogtalan, az élethez mint idegen, rajtuk kívül álló, félelmetes folyamathoz viszonyuló embereknek nem a szocializmusra van szükségük, hanem „csupán” arra, hogy eljőjön számukra egy „megváltó”, aki visszavezeti őket az életbe.

A dzsan nép sorsának tragikuma, életének szerencsétlensége és kilátástalansága leginkább a gyermekekkel szemben tanúsított magatartásában gyökerezik. A gyermek élete semmit nem ér az ázsiai pusztákon élők számára, saját szerencsétlen életük siratása még a részvétnek és sajnálatnak egy halvány jelét kifejező pillantást sem tesz lehetővé, nem beszélve a gyermek halálával elvesző lehetőségek felfogásáról és megértéséről:

„Nazar (...) észrevette, hogy egy hároméves kislány hiányzik. Senki sem tudta megmondani – sem az apja, sem az anyja, sem a többiek –, hol tűnhetett el észrevétlenül (...) a kislány, ez az apró emberke. Senki sem emlékezett rá, mikor fújta be a szél homokkal, mikor szökött el...”
„Annak jó, aki meghal az anyja hasában.”

Megszületni, és ha nem is születésével, de pusztá létezésével, feladatai beteljesítésével megváltani az embereket – ez a „misszió” áll a kisregény két gyermekhőse, Kszenya és Ajdim előtt. A két gyermek közül Ajdim szerepe és élete tárul elénk a legrészletesebben. Ez a kislány a mű cselekménye során válik Csagatajev legnagyobb támaszává, a férfi cselekedeteinek egyik mozgatójává, hiszen Nazarnak a kislányról való gondoskodás is a folytonos újrakezdés erejét adja:

„Csagatajev elmosolyodott; tudta, hogy a fájdalom és a szenvedés csak káprázat és álom, még Ajdim is azonnal le tudja rombolni a maga gyermeki erejével...”

Ajdim szerepe és személyisége nagyon összetett. A *Visszatérés* című elbeszélés egyik gyermekhőse, Petruskára emlékeztet abból a szempontból, hogy neki is túlságosan hamar kellett felnőnie, felnőttként viselkednie. Sőt, Ajdimnak nap mint nap szembe kell néznie a fizikai és lelki értelemben vett halállal és az őt körülvevő felnőttekkel is. Legfontosabb küldetése – segíteni az embert a boldogság elérésében – mindennapi tevékenységében is megnyilvánul: tudatosan, felnőttként szervezi a nép életét, gondoskodik róluk, és arra készíti őket, hogy visszatáljanak az élethez – mert tudja, hogy tévúton járnak, mert ki meri mondani, hogy *„boldogtalanokra nincs szükségünk”*. Megérti, hogy az emberek újjászületése és „megváltása” csak akkor lehetséges, ha ők maguk is akarják.

A gyermekek segítségével Nazar küldetése sikerrel jár, a népe megmentése, az életbe való „visszavezetése” után visszatér Moszkvába. Moszkva – a kisregény első és utolsó helyszíne. A fővárosból való távozás és az oda való visszatérés között eltelt években Csagatajev különleges utat jár be. Kiteljesedik a férfi „megváltói” szerepe, melyben benne foglaltatnak népe megmentésének, önmaga és mások boldogsága elérésének, a „megváltásához” vezető út megtalálásának kulcsfontosságú mozzanatai. Moszkva semmiképpen nem nyugópontja az eseményeknek, csupán egy új élet legelső állomása, azé az életé, melynek alapelve az, hogy *„a segítség csak egy másik embertől érkezik.”* Az pedig, hogy ez a segítség egy gyermektől érkezik Csagatajev, és rajta keresztül egy egész nép számára, semmiképpen nem véletlen.

Minden platonovi gyermekhősnek – közvetlen vagy közvetett módon – szembe kell néznie és meg kell küzdenie a halállal. A halál, mely sokféle formában mutatkozik meg az író munkásságában, a gyerekek sorsának alakulását, cselekedeteit alapjaiban meghatározza. Kivételesen izgalmas és érdekes kérdés annak vizsgálata, hogy mi történik akkor, amikor egy kisgyermek szembetalálkozik a maga „fizikai valójában” megjelenő halállal? *„Először fél egy picit, majd hozzászokik a félelemhez, és végül legyőzve azt, felülkerekedik a halálon.”*

A néhány éves Jegor, a *Vasbanya* című elbeszélés⁹ főhőse sok szempontból különleges és egyedülálló az író gyermekhőseinek sorában. Ez a kisfiú egy olyan „küldetést” valósít meg, mely minden platonovi gyermeknek sajátja, de a rajtuk kívül álló, sokszor életüket veszélyeztető körülmények miatt csak nagyon kevesen tudnak beteljesíteni. Jegor különleges figyelmet fordít a világban fellelhető összes létezőre, élőlényre. A világgal folytat dialógust, hogy felfedezze azt, valamint megértse önmagát és saját, a világban elfoglalt szerepét. Folyamatosan ismételteti a „Ti miért így léteztetek?” „Ti kik vagytok?” kérdéseket, melyekre választ is kap az elbeszélés cselekménye során. A kisfiú egyedülálló, és nagyon érdekes utat jár be, s jut el a legfontosabb kérdésig: „És egyáltalán ki vagyok én?” A mindent tudni akarás, a mindent megismerés vágya mozgatja cselekedeteit és fantáziáját, amikor megpróbálja megérteni, miről mesél neki a szél, mit jelent a fák levelének sejtelmes zörgése. A létezők, melyekre a megismerés kérdései irányulnak, egymásra épülnek, kölcsönösen feltételezik és kiegészítik egymást. A kisfiú folyamatosan csak élni akar, ébren akar maradni, hogy minél több dolgot láthasson és megérthessen. Jegor számára az éjszaka sok szempontból egyenértékű a halállal, olyan szörnyű és nyomasztó órák láncolata, mikor a világon magát egyedül érző, ébren levő kisgyerekeknek a tétlenség mellett még a sötét mezőkön járó halállal is szembe kell néznie:

„Jegor nem szeretett aludni, élni akart, szünet nélkül, hogy láthasson mindent, ami rajta kívül, nélküle is létezik, és sajnálta, hogy éjjel, mikor le kell hunynia szemeit, a csillagok nélküle, magányosan ragyognak az égen.”

Jegor szoros, a harmónia beteljesülését sugalló kapcsolatban áll a természettel, annak teremtményeivel és erőivel. A bogár és a kukac, akiket az erdőben talál, a kisfiú életének meghatározó részeivé válnak. A velük való kapcsolat hatására Jegor tudatában és lelkében kialakul az a természetes gyermeki gondolat, érzés, hogy a szeretetet meghatározó és életben tartó tényezők között nem a fizikai közelség, hanem az érzésekre és a másakra való emlékezés a legfontosabb:

„Szabadon engedte a bogarat (...). Megértette, hogy soha többé nem fogja látni, és ha látja is, nem fogja megismerni (...). De tudta, hogy ezt a bogarat, mely él tovább valahol, és valamikor meghal majd, mindenki elfelejti. Csak ő lesz az, aki emlékezni fog erre az ismeretlen bogárra.”

A *Vasbanya* „megjelenésével” konkretizálódik az a tényező, melynek létezése eddig is áthatotta a történetet. Ez a „szereplő” nem más, mint a halál, akivel a kisfiúnak meg kell küzdenie. A banya képeben megjelenő halál gyakori szereplője az orosz hiedelemvilágnak is, aki mindig ott leselkedik minden ember háta mögött. A halál – Ádám elátkozott lánya, akinek egészen addig életben kellett maradnia, amíg mindenkit el nem pusztított a Földön.¹⁰

9 Andrej Platonov: *Zseleznaja sztaruha*. Andrej Platonov: *Szokrovennij cselovek*. Rasszkazi, povesztiji. Lityeraturnij krityik, Kisinyov, 1981. 197–201. (Az idézeteket saját fordításban adom meg V. F.)

10 M. Vlaszova: *Russzkije szueverija*. SzPb. 2001. 77.

Jegor lefekvéskor édesanyjától hall először a Vasbanyáról, arról a teremtményről, aki *„...kint jár a mezőn, a sötétben, és azokat kutatja, akik ébren vannak.”* (...) *„Azt várja, hogy mindenki elpusztuljon, mert akkor egyetlen valaki marad ezen a Földön, ő, a Vasbanya.”*

Minden elcsendesedik, de Jegor mégsem tud elaludni. Az éjszaka hangjait hallgatja, a kerítés nyikorgását, a juharfa mozgását. Tudja, hogy meg kell hoznia egy fontos döntést annak érdekében, hogy megtalálja a választ a kérdéseire.

„Megyek, mindent meg fogok tudni! – döntötte el Jegor. Megtudom, hogy mi van ott az éjszakában, és hogy ki az a banya?”

Jegor egy sötét szakadékba jut, ahová már a csillagok fénye sem ér el. Mindez olyan érzést kelt, mintha a kisfiú egy másik dimenzióba lépne, kitágítja a hagyományos emberi lét határait, és egy olyan tettere szánja el magát, melynek végrehajtására csak a kíváncsisággal, elszántsággal, bátorsággal és különleges tudással és szeretettel felvértezett gyermek képes. A Vasbanyával való találkozása a következőképpen zajlik:

„Szomorú és nyomasztó, a halottak sajnálkozó sóhajához hasonló hang törte meg a csendet a völgyben. Jegor meghallotta ezt, és kinyitotta a szemét. Ott állt fölötte egy bármikor eltűnni kész »ember« sötét alakja, mely beleolvadt az őt körülvevő feketeségbe.

Te a banya vagy? (...) Látni akarlak téged, hogy ki vagy és miért létezel? – kérdezte a kisfiú.

Gyere ide hozzám, mindent elmondok neked, és azután meghalsz. Te még kicsi vagy, sokat élhetnél, és nekem rengeteget kellene várnom a halálodra. Szánj meg engem, már öreg vagyok!

Ki vagy te, mondd meg! Te nem félsz tőlem és én sem félek tőled!

A banya lehajolt Jegorhoz, (...) és mikor már annyira közel volt hozzá, hogy nagyon kevés sötétség maradt köztük, Jegor elkiáltotta magát:

Én ismerlek téged! Nincs rád szükségem, megöllek téged!

Te nem ismeresz engem, te nem láttál engem! Egész életed során arra fogok várni, hogy meghalj, és elpusztítalak téged, mert te nem félsz tőlem!”

Azzal, hogy Jegor számára világossá válik, kivel is áll szemben, a halál legféltettebb titka lepleződik le, mégpedig az, hogy felismerik és nem félnek tőle. A kisfiú legyőzhetetlensége abban rejlik, hogy minden körülmények között képes megőrizni gyermeki lényét és lényegét. Egy „saját lábain járó harcos”, aki tisztában van azzal, hogy a halállal való szembenézés és a félelem legyőzése még nem ad teljes mértékben kielégítő választ a kérdéseire. Feladatát így fogalmazza meg:

„Növök még egy kicsit és elkapom a Vasbanyát. (...) Magamra veszem a Vasbanya szerepét, én magam leszek vasból, azért, hogy megjijeszem a Vasbanyát, és hagyjam őt elpusztulni.”

Nem véletlen, hogy a kis Jegornak nem hisz az édesanyja, mikor a halállal való találkozásáról mesél neki. Az édesanya reakciója felnőtt létére vezethető vissza. Jegor azért láthatja a Vasbanyát, azért találkozhat és harcolhat vele, mert elhisi, hogy létezik és mert arra törekszik, hogy meglássa, megismerje és megértse nem csupán a világot, hanem annak lényegét is. Minden platonovi (felnőtt) hős számára követendő célt tűz ki Jegor: merjenek szembenézni a halállal, hogy aztán felülkerekedhessenek rajta, legyőzhessék őt, és eközben megismerhessék saját magukat. Mert értékelni az életet csak a halál ismeretében lehetséges. Ő maga mondja ki, miután megküzdött a banyával, hogy *„nem akarok tovább vasból lenni, újra az leszek, aki voltam – anyukám kisfia”*, egy boldog kisfiú, aki már tudja, ki is ő valójában, mert valaki bizonyosan, egy hős, a szó legnemesebb értelmében.

Az út, melyet a platonovi gyermekek bejárnak, szimbolikus értelmű, rendkívül összetett és szerteágazó. Az író gyermekekkel kapcsolatos gondolkodásmódja, a platonovi gyermekkép, az első „próbálkozásokat” megjelenítő *Holdbomba* című elbeszélés megírás-

sától a lezárásnak számító *Vasbanya* című elbeszélés megszületéséig eltelt három évtized alatt több jelentős transzformáción ment keresztül; a gyermekek által megjelenített alapvető értékek, eszmék azonban változatlanok maradtak. Platonov mindvégig különleges érzékenységgel és szeretettel fordul gyermekhősei felé, akikről egy korai publicisztikai művében¹¹ a következőképpen ír:

„Nő és férfi: egyazon teremtmény két arca – az emberé; a gyermek pedig örökkévaló közös reménységük. Nincs, akinek az ember továbbadhatná álmait és minden igyekezetét, csakis a gyermek; nincs másra bízni kihunyó csodálatos életének végső kiteljesítését. Nincs senki más rajta kívül. Így lehet a gyermek a világ ura.” „A nő legutolsó fia – a Fiú –, ő váltja meg a világot s önmagát is.”

11 Andrej Platonov: *A világ lelke – Az orosz kultúra Nyugat és Kelet között* (Szerk.: Bagi Ibolya és Szőke Katalin). Szeged, 2006 (Ford. Sarnyai Csaba)

Pannon zen

Juhász Attila: Eszkimószín

Juhász Attila új verseskötete a *Hidegláz* (Kortárs Kiadó, 2001) lapjain megkezdett költői munkálatakat folytatja. Alaktan és látásmód vonatkozásában egyaránt. Tolnay Imre *Vakolat* című fotója a borítón pontos választás: a helyreállítás esendő műveleteinek képi jelölőjeként kínálja föl magát. S hogy mit kívánna helyreállítani ez a költészet? Röviden szólva: az Egészet. A létezés teljesebb tartalmait, pontosabban azokat a mentális-spirituális utakat, amelyek az embert – a darabos köznapok valóságából – visszavezethetik e tartományokba. Juhász Attila versei elsőrendűen erre figyelmeztetnek: a teljesség keresésének imperatívuszára – s az ember töredékeket lelő kondíciójára.

Ezzel függ össze a cím is, amely egyfelől irodalmi hagyományt jelöl ki – amennyiben Madách kietlen látomására utal vissza (a talán legcsüggesztőbb színe Az ember tragédiájában); ezáltal pedig etikai kérdések ontológiai távlatba helyezését sejteti. Másfelől – a „szín” szó elterjedtebb értelmét alapul véve – egy, az európai kultúrkörtől távoli, de alkalmasint a kietlés mintázataival szolgáló szellemiségről és magatartásról ígér lírai beszámolót. A könyvet végigolvasva mindkét jelentésirány tartalmasnak és tarthatónak bizonyul („nem kel fel a nap / nem megy le a nap” – zárul az *eszkimó tavasz* című vers [98.]).

A szabatosan szerkesztett (felelős szerkesztő: Zalán Tibor), nyolc ciklusba rendezett versanyagban többnyire rövid, a meditációs ráocúdás alkalmait tárgyazó szövegeket találunk (középhosszú versek sorozatosan csupán a hetedik, *Parlando* című ciklusban olvashatók). A fölütés és a zárlat (az első és az utolsó vers) egymásnak felelő motívumai hajnaltól szürkületig (ártatlanságtól a baljós vérig, álomtól az éber tudatig) vezetik a kötet ívét. A versek eközben nemcsak a fény szakrális jelképiségére hagyatkoznak, de – József Attila („eszmélet”) és Pilinszky („átvérzi”) utalásos emlékezetén keresztül – a magyar irodalomban is helyüket keresik: „felkel megérint / akár a nap hívóösen / ártatlan ragyog / kilép s vissza mintha csak / álom határán járna” (hajnali tánc; 7.), „Örök szürkület: / az eszmélet gyolcsait / átverzi a nap – / ugyanazt játszod egyre: / kirakhatatlan-egész” (Egész; 138.).

A megszólalás eredendő alanyisága a filozofikus dikció egyetemesebb nyelviségébe szervezősül, a gondolat absztrakt rendjét pedig képek sokasága érzékíti. A konkrét, a köznapi, a kézfelfoghatóan valóságos minduntalan mítoszi

távlatokba kerül, s transzcendens hívásoknak enged: „Vallatófény. / Isten keresne? / Istent keresném?” (Hajnal; 89.), „Ne kérdezd, isten / boldog-e; csak mondd ki a / szót százszor: boldog” (Kételysorok. Ne kérdezd; 135.). A „félédes józanság” (jelenetek egy beszélgetésből; 8.) higgadt révülete, a „mód-szeres napba bámulás” (Visszaút; 19.) magatartássá érlelt szellemisége, a „Ha van, benned van” (Basómellékszólalmok; 54.) lényegre tapintó szentenciája teszi érthetővé s vonzóvá a létbölcseleti alapállást: „Lét, tapasztalat? / Csak maga a figyelem, / mely nem irányul / semmire, mégis befog / mindent, s mindent befogad” (Terheletlen és élénk; 84.).

A „lakatlan emberek” (Negyednapon; 51.) vigasztalan antropológiája, az „eltévedt az út” (Hold; 70.) kifordított toposza, a „sárfoltos angyalok” (Nem vagyok otthon; 94.) angelológiai apokrifje, az „öröklét-hulladékok” (Zene; 129.) kozmikus sejtése: mind egy olyan világ képét rögzítik, amelyben az emberi tényező éppen a léthiány tapasztalata folytán válik – önmaga és a másik számára is – evidenciából enigmává: „S éppen rólam mit / szeretnél megtudni még / magadon kívül?” (S éppen rólam; 78.), „Egyre csak mondják / a nevem, mintha tudnák, / tudnám, ki vagyok” (Kételysorok. Egyre csak; 135.).

Az én (az ember) és a világ (a létezés) hiteles viszonyát kutatja-jelöli a motívikus összetettség is. Például a természeti képek s képzetek sugalmait: a „térdig csobogó kövek” (Visszaút; 19.) vagy a „csapzott platánsereg” (Sfumato; 109.) misztikus élménye. A kavicsok és növények ártatlan jelenléte; a víz (kivált a tenger) szimbolikája: „Szívverésemnél / hányszor lassabb a tenger / kavics-zenéje?” ([Kavics]; 82.). Az ég messzi jelenvalósága: „tárva zárt ég” (UV; 91.), „törmelék egék” (Imamalom; 92.), „sietős egék” (oszlopos; 95.), „heg nélkül forrad az égi szántás” (Egysoros; 102.), „Bokáig ér / a horizont” (La costa dorada; 125.), „Üres kirakat az ég” (Kételysorok. November; 134.). Az el-eltűnedező tündéri minőségek: „már rég / világgá ment / a tündér” (az emlékmás; 17.), „a tündérlány érkezését / átalszod megint?” (házmester a kapuban; 18.). Az idő – az „Örökké szomjas idő” (Vándor; 41.) – alakváltó-lényegőrző természete: „Évet új év vált, / de az idő se nem fogy, / se nem teljesül” (Nap-tár; 133.). A tükör és a maszk egyszerre lét- és önértelmező toposza: „Kettényílt tükör: / a pocsolya fényeit / abroncs szeli át. / Szilánkokban áll a perc. / Küllök közt arcom forog” (Időkerék; 26.), „Tükör – kép. / Arc és maszk: / hiány-másolat” (Ki a legszebb. Grotta; 27.).

Jellegadó forma a központosatlan szabadvers: e művekben a hiány retorikája a hiányokkal szembesülő eszmélet kifejezője; s az asszociációs motívumrendszer nem mellékesen az olvasót is elmélyült játékra hívja. A másik szembetűnő sajátosság a keleti versalakzatok (haikuk, tankák) nagy száma. A torii (szent kapu Japánban) motívuma és Basó (a maig legismertebb japán költő) alakja is megerősíti ezt a kapcsolódást: Juhász a keleti tradíciók idegenségében-személytelenségében érvényes lehetőségeket talál az európai szubjektum önértelmezésének megújítására. S egy harmadik alaki jellemzőre is érdemes fölfigyelnünk: gondolati költészettől szokatlan módon több helyütt anakreóni sorok fejlenek ki. E vonás a hagyományok tudatosításának jegyében áll – amely tudatosságról egyéb szöveghehelyek is vallanak: az *Antaios Yang mesternél* a görög mitológiát olvassa egybe a keleti kultúrával; az *Utórezgések* soraiban – törmelékes vendégszöveg gyanánt – Pilinszky, Vörösmarty és Madách jelenik meg stb. (Meg kell jegyeznünk: szerencsére kortárs költészetünkben sem magára hagyott vállalkozás Juhász lírája. Takáts Gyula Csu Fu-versei – jóllehet a megbékélt lelkeség világának látatják a pannon vidék mítosziassá rajzolt s zen derüvel áthatott közegét – alapjaikban közel állnak Juhász Attila vesződésesebb és zaklatottabb lírai dikciójához. Ahogy Bertók László és Fodor Ákos bölcselkedő haikui vagy Danyi Zoltán és Györffy Ákos metafizikus természetlírája is nyelvi-szellemi rokonságot mutat jelen kötettel.)

Két jellegzetességet látunk, amely Juhász Attila költészetét belülről fenyegeti. Az *Eszkimószín* esztétikáját ugyanis egyaránt megkísérti a közhegyesség és a kidolgozatlanság veszélye. Az öröknek vélt igazságok versnyelvi képviselője persze óhatatlanul használ föl mások által már számtalanszor fölhasznált képeket, jelzőket, didaktikus elemeket és poétikai megoldásokat. De mindezt többször mintha a formanyelvi feszesség hiánya tetézné. A nyílt és közvetlen beszédmódor erény, de nem a művi (művészi) megszólalás szintjein. Ott érzésünk szerint a szakszerűség nagyobb szigorára, a megmunkálás kíméletlenebb fegyelmeire volna szükség.

A győri lírikus kötete végső soron nem azért maradhat emlékezetes olvasmányunk, mert néhány kiemelkedő, nagy verssel lepne meg, avagy új paradigmát nyitna gondolkodásunkban-költészetünkben. Hatása inkább abból származik, hogy finoman szóló egészet alkot ez a bő száz vers; hogy a töredékes és a teljes között tájékozódó kreatúra létbeli állapotáról a személytelen alanyiség nyelvén, az elhivatottság következetes szólamaival és csendjeivel ad szót: „Az számít óégül, / hogy szót érts istennel az / egyetlen nyelven, / túl rajta, túl magadon – / teremts helyette-érte” (Az számít; 86.).

(Kortárs Kiadó [„Kortárs vers”], Budapest, 2009)

Halmi Tamás

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

axel springer   **SZILÁDY**

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.
Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204
E-mail: szilady@axelspringer.hu
www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.